CUM SE PRĂBUȘESC TIRANII...

ȘI SUPRAVIEȚUIESC NAȚIUNILE

„CONVINGĂTOARE“
THE ECONOMIST

MARCEL DIRSUS

LITERA
KRONIKA

MARCEL DIRSUS

CUM SE PRĂBUȘESC TIRANII...

ȘI SUPRAVIEȚUIESC NAȚIUNILE

Traducere din limba engleză de
DELIA ANGHELESCU

LITERA
București

Pentru Anneliese

Introducere
PISTOLUL DE AUR

> *Nu neg că sunt singur. Foarte singur. Un rege care nu are de dat socoteală nimănui pentru ceea ce face și spune este, inevitabil, extrem de singur.*[1]
>
> Mohammad Reza Pahlavi, șah al Iranului

Cei mai puternici tirani ai lumii sunt condamnați să își ducă viața în frică. Își pot face dușmanii să dispară cu un gest al mâinii. Ei, familiile și acoliții lor pot controla țări întregi din luxul palatelor pe care le dețin, dar își petrec fiecare oră a vieții chinuiți de teama că pot pierde tot. Oricât de puternici ar deveni, nu-i pot da ordine fricii și nici nu o pot plăti ca să dispară. O singură mișcare greșită dacă fac, acești tirani se prăbușesc. Și, când tiranii cad, cel mai adesea sfârșesc în exil, într-o celulă de închisoare sau în pământ.

Într-o zi geroasă de iarnă de la sfârșitul lui 2007, Garda Amazoanelor, în uniforme verzi de camuflaj, a dat semnalul că totul este în regulă. Imediat după aceea, colonelul Muammar Gaddafi a ieșit din Hôtel de Marigny, din centrul Parisului. După ce a coborât treptele, a pășit pe covorul roșu întins pe iarba de un verde perfect. La capătul covorului se afla un cort uriaș. La Hôtel de Marigny, locul în care guvernul francez își primea oaspeții aflați în vizită de stat, erau obișnuiți să organizeze mese după cum doreau conducătorii puternici, dar un cort beduin nu mai fusese ridicat vreodată, pentru

ca dictatorul aflat în vizită să își întâmpine oaspeții conform „tradiției deșertului“.[2]
Interiorul cortului era plin de imagini cu cămile și palmieri. Era mobilat cu scaune mari din piele, unde auditoriul atent putea sta și asculta. Seara, vizitatorii erau întâmpinați de flăcările unui foc uriaș.
În afară de cortul care avea funcția de birou, Gaddafi făcuse din Paris locul său de joacă. Deși invitat inițial în Franța doar pentru trei zile, el a decis să rămână cinci. A sosit la Paris cu notoriul său corp de gardă, alcătuit doar din femei, și un anturaj atât de numeros, încât a fost nevoie de 100 de mașini pentru a străbate orașul. A fost primit de președintele Nicolas Sarkozy cu onoruri militare. Când a decis că vrea să viziteze Palatul Versailles, pentru că era fascinat de Ludovic al XIV-lea, a adus cu el o „delegație“ de 100 de oameni. A fost luat repede din fața cortului de o limuzină albă, extrem de lungă, care provoca ambuteiaje oriunde mergea. Când a vrut să meargă cu barca pe Sena, podurile de peste râu au fost închise pentru public.[3] Gaddafi a mers chiar și la o vânătoare de fazani, o ieșire neobișnuită în cursul vizitei unui șef de stat în secolul XXI.[4] Dar pentru Gaddafi aceasta era o normalitate. Abordarea despotică a restului lumii s-a văzut clar din reacția lui la incidentul din 2008, când fiul său a fost arestat la Geneva pentru agresarea a două angajate ale unui hotel de lux. În anul următor, dictatorul le-a cerut Italiei, Germaniei și Franței, să „desființeze“ Elveția.[5] Când acest lucru nu s-a întâmplat, Gaddafi a lansat un apel către lumea musulmană să pornească un război sfânt împotriva acestei țări. La Adunarea

Generală a Națiunilor Unite, unde liderilor li se alocă 15 minute pentru a vorbi, Gaddafi a stat la microfon 93 de minute. În timpul discursului a numit Consiliul de Securitate un „consiliu al terorii", și-a promovat propria pagină de internet, s-a plâns că era afectat de decalajul de fus orar și a adus în discuție asasinarea lui John F. Kennedy.[6]
Lăsând deoparte excentricitățile, Gaddafi, care a dominat Libia de la sfârșitul anilor 1960, a fost un dictator criminal.
Dacă voia să continue același stil de viață, trebuia să rămână la putere. Iar pentru aceasta se baza pe terorizarea tuturor celor pe care-i conducea. Pe străzile capitalei sale, Tripoli, dacă oamenii obișnuiți spuneau ceva împotriva regimului, erau în pericol de a fi imediat încarcerați sau executați. Într-o singură zi, în vara lui 1996, forțele lui de securitate au masacrat peste 1 200 de oameni într-una dintre închisorile unde se practica tortura ale regimului.[7]
Chiar și gândurile antiregim erau considerate periculoase. După cum spunea un libian: „Nu numai că nu îndrăznim să spunem ceva critic, dar nu îndrăznim nici să *gândim* ceva critic".[8]
Cu toate acestea, deși aflat la apogeul puterii sale, cu mulți dintre dușmani putrezind în pământ sau în închisoare, Gaddafi vedea pericole peste tot. Zidurile care înconjurau complexul său principal în care trăia aveau patru metri înălțime și un metru grosime. Gaddafi și-a pus oamenii să construiască sub acest complex o rețea de tuneluri atât de vastă, încât era nevoie de o mașinuță de golf pentru a le străbate.[9] Tunelurile erau menite să servească drept rute de salvare și erau dotate cu o stație subterană de

televiziune, pentru ca dictatorul să se poată adresa națiunii în eventualitatea unui atac.[10] Într-un alt complex de clădiri al lui Gaddafi din Tripoli, în spatele unor uși solide făcute să reziste la explozie, se afla un bloc operator pentru salvarea vieții dictatorului în cazul unei revoluții sângeroase. Tunelurile subterane de acolo erau atât de extinse, încât un ziarist s-a referit la ele ca la un „labirint".[11]
Un om care crede că va avea un viitor luminos nu are nevoie de o mulțime de complexuri de clădiri, în subteranul cărora să se afle kilometri de tuneluri. Dar Gaddafi știa că nu avea un viitor sigur. Pentru dictatori, nevoia de a construi asemenea sisteme de apărare este cât se poate de reală. Amenințările sunt mari și constante.
În 15 februarie 2011, la Benghazi, al doilea cel mai populat oraș al Libiei, au izbucnit proteste după ce autoritățile au arestat un avocat care le reprezentase pe victimele masacrului din penitenciar, din 1996. În Libia lui Gaddafi, unde nu se admitea opoziția, acesta a fost unul dintre puținele semne de disidență.[12] Odată fisurat blindajul regimului, situația a escaladat rapid, pe măsură ce opoziția s-a intensificat și s-a răspândit și în alte orașe. Reacția lui Gaddafi a fost un discurs pe postul național de televiziune, în care jura că „va curăța Libia casă cu casă".[13] „Nu voi părăsi țara", a spus Gaddafi, după care a adăugat că „voi muri ca un martir".[14]
Dar în acea etapă Gaddafi era încă încrezător că nu trebuia să moară. Și, deși rebelii ajunseseră să controleze orașe întregi, regimul încă avea capacitatea de a trece la ofensivă. Pe 16 martie, forțele regimului se apropiau de orașul Benghazi,

ocupat de rebeli, când unul dintre fiii săi a dat un interviu în care s-a lăudat că „totul se va termina în 48 de ore".[15]

După ce Gaddafi i-a numit pe dușmanii săi șobolani, a existat posibilitatea reală a desfășurării unei campanii de ucideri în masă în văzul întregii lumi.[16] Confruntat cu această perspectivă, Consiliul de Securitate al ONU a votat cu o majoritate de 10 la 1 în favoarea luării „tuturor măsurilor necesare" pentru a-i proteja pe civili.[17] Avea să mai treacă ceva timp până ca totul să se sfârșească, iar acesta era începutul. Două zile mai târziu, avioane franceze de luptă au decolat cu scopul de a ataca regimul, în timp ce nave de război ale Forțelor Navale ale SUA au lansat rachete de croazieră pentru neutralizarea sistemului de apărare antiaerian al Libiei. Vorbind din Brazilia, președintele Barack Obama a spus: „Nu putem sta pasivi când un tiran îi spune poporului său că va fi neîndurător".[18]

În octombrie, cum regimul era grav afectat, iar bombele continuau să cadă din cer, Gaddafi a știut că sosise clipa de care se temuse atât de mult. Nu mai existau complexuri de clădiri, nu mai existau tunele, nici ziduri care să-l protejeze pe dictator. În schimb, Gaddafi și oamenii săi se mutau din casă în casă în Sirte, orașul de coastă în apropierea căruia se născuse dictatorul. Proviziile erau limitate, iar bodyguarzii lui erau nevoiți să facă rost de paste și orez pentru a hrăni grupul. Iar Gaddafi era de-a dreptul derutat.

„De ce nu este apă? De ce nu este electricitate?", îl întreba el pe șeful gărzilor.

Fuga era riscantă, dar cu rebelii atât de aproape și cu bombardamentul permanent, a rămâne în Sirte nu mai era o opțiune. Până la urmă, Gaddafi a acceptat cu greu să plece. Inițial planificată pentru ora trei dimineața, la adăpostul întunericului, plecarea convoiului de 40 de mașini s-a făcut abia peste patru ore. Soarele era deja sus pe cer. O jumătate de oră mai târziu, convoiul a fost lovit de rachete. Una dintre explozii a fost atât de aproape, încât a declanșat airbagul mașinii Toyota Land Cruiser în care se afla Gaddafi.[19] Împreună cu câțiva dintre oamenii săi, el a decis să continue fuga pe jos. După ce au trecut de o fermă, n-au mai avut de ales decât să se adăpostească într-un canal de scurgere urât mirositor.[20]

Când rebelii l-au prins, nu înțelegea ce se întâmplă. El era colonelul Muammar Gaddafi, părintele Libiei, regele regilor Africii. Și, după cum se descrisese cândva, Liderul care trăia în inimile tuturor libienilor.

„Ce este asta? Ce este asta, fiii mei? Ce faceți?“, întreba Gaddafi.[21]

„Fiii“ au continuat să-l bruscheze. Bătut de mulțime și sodomizat cu baioneta, ultimele imagini ale lui Gaddafi îl arată pe capota unei mașini, cu capul plin de sânge și cerând îndurare.[22]

Avându-l, în sfârșit, pe dictator în mâinile lor, rebelii au început să sărbătorească. Într-una dintre imaginile definitorii ale conflictului, se putea vedea un tânăr rebel purtat pe umeri de camarazii săi, ținând în mână un pistol de aur, incrustat cu modele complicate. Pistolul îi aparținuse chiar lui Gaddafi, fiind, se pare, un cadou de la unul dintre fiii săi.[23]

Acesta este ceea ce numesc eu paradoxul pistolului de aur: tiranii pot avea toate simbolurile puterii, chiar și un pistol de aur, dar, în momentul în care trebuie să își folosească puterea pentru a se salva, este deja prea târziu. Un dictator nu se poate salva niciodată cu un pistol de aur. Pentru Gaddafi, deținerea pistolului a dat impresia de putere doar atât timp cât oamenii au crezut acest lucru. Când n-au mai făcut-o, pistolul a devenit inutil.

La sfârșitul acelei zile, 20 octombrie 2011, pistolul dispăruse, iar dictatorul era mort. Ca ultimă insultă, Gaddafi nu a beneficiat de o înmormântare rapidă, conform tradiției islamice. În schimb, corpul său pe jumătate gol a fost expus în vitrina unei măcelării dintr-un mall, pentru a fi văzut de toată lumea.[24] Când un ziarist a vorbit cu un localnic despre asta, acesta a spus că Gaddafi își alesese singur soarta.

„Dacă ar fi fost un om bun, l-am fi înmormântat", a spus el.[25]

Într-adevăr, dacă Gaddafi ar fi fost un om bun sau măcar un lider democrat, în loc de un dictator, cu siguranță ar fi avut un altfel de sfârșit.

Tirania este periculoasă.

Conform unui studiu recent despre modul în care 2 790 de conducători naționali au pierdut puterea, 1 925 (69%) au plecat de la putere în condiții normale. „Doar" aproximativ 23% dintre aceștia au fost exilați, închiși sau uciși.[26] Dar vorbim despre toate țările și sistemele politice. Dacă ne concentrăm pe dictatorii, liderii care dețin cea mai mare parte a puterii concentrată în mâinile lor, cifrele se inversează: 69% dintre acei dictatori sunt aruncați în închisoare, forțați să locuiască în străinătate sau

omorâți.[27] Șansele la o retragere liniștită sunt mai slabe decât la datul cu banul.
Am studiat mai bine de un deceniu dictatorii și modul în care aceștia rămân la putere sau o pierd. Ca absolvent de studii postuniversitare la Oxford, am analizat viețile celor din Biroul Politic al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Cine erau oamenii aceia? Cum au ajuns la putere într-un sistem care putea fi atât de ostil? Și ce anume îi interesa?
După ce am părăsit Oxfordul am crezut că am terminat cu grijile pentru tiranie (și cu statul prin biblioteci pline de praf). Dornic să văd lumea, m-am hotărât să lucrez la o fabrică de bere din Republica Democratică Congo. Dar cele mai valoroase lecții pe care le-am învățat acolo n-au fost despre hamei și orz, ci despre cum funcționează regimurile autoritare – și cât de mulți tirani trăiesc pe muchie de cuțit.
Când eram în Lubumbashi, pe 30 decembrie 2013, sediul radiodifuziunii naționale din Kinshasa a fost atacat de persoane înarmate. Acestea au preluat controlul asupra emisiei radio și au transmis un mesaj împotriva președintelui Joseph Kabila. I-au spus că până aici i-a fost și i-a venit sfârșitul. În timp ce vorbeau, complici de-ai lor au atacat principalul aeroport al țării. A fost lovită și o bază militară.[28]
În cealaltă parte a țări, în Lubumbashi, era greu să obții informații de încredere.
„Ați auzit ce se întâmplă în Kinshasa?“, întrebau curioși oamenii din fabrică.

La prânz, am încercat să aflu ce se întâmpla exact. Nimeni nu știa. Dat fiind că violențele se desfășurau, după toate aparențele, undeva departe, m-am întors la birou, care se afla în același complex cu bungalow-ul meu. Într-o zi obișnuită de luni, această plimbare ar fi fost una dintre cele mai plăcute părți ale zilei. Lubumbashi nu este un oraș tocmai verde, dar vegetația din complex era luxuriantă. În timp ce mergeam, mă minunam de mărimea palmierilor sau priveam păsările ciudate care zburau deasupra. O adevărată oază.

Ziua aceea a fost diferită. În drum spre birou, liniștea a fost întreruptă de o pocnitură. Era un foc de armă. Apoi un altul – și încă unul, un sunet de rafală venind din trei direcții. Apoi am auzit ceva mai puternic, o explozie. O mie de gânduri îmi treceau prin cap. La adăpostul zidurilor complexului nu prea exista pericolul unui glonț rătăcit. Dar dacă explozia a fost un obuz? Încă unul ar fi putut provoca probleme serioase, chiar și dacă nu eram eu cel vizat. Mă aflam la peste 1 500 de kilometri de Ambasada Germaniei. Aeroporturile erau închise, așa că nu exista opțiunea zborului dacă lucrurile se înrăutățeau. Dacă ar fi fost nevoie de evacuare, aceasta trebuia să se facă spre sud, pe uscat, cu traversarea graniței cu Zambia. Cam panicat de-acum, m-am întors către colegi.

„Ce ne facem?“

Răspunsul a fost:

„Nimic.“

Da, auziseră și ei împușcăturile, dar le mai auziseră și altă dată, când nu se întâmplase nimic serios care să-i afecteze, așa că de ce s-ar fi întâmplat acum?

Și asta a fost tot. Ca european în trecere, aflat în spatele zidurilor de beton, exista un strat de izolație între mine și pericol. Afară, în oraș, alții nu erau la fel de norocoși.
M-am întors din nou la lucru.
Tentativa de lovitură de stat din Kinshasa fusese inițiată de un lider religios – Paul-Joseph Mukungubila –, iar armata îi ataca biserica din Lubumbashi.[29] Când profetul autoproclamat a înțeles că nu va avea succes, a fugit din țară cu cinci din cele 18 soții și 12 din cei 19 copii.[30] Joseph Kabila, care conducea țara de când tatăl său fusese asasinat, a rămas la putere.
Îmi amintesc că mă gândeam ce ciudat era calmul cu care reacționau oamenii. Nu trebuia făcut *ceva*? Pe de altă parte, când este vorba despre o luptă ca aceea dintre Mukungubila și Kabila, ce era de făcut? Nimic. Tot ce puteai face era să aștepți să vezi dacă tiranul cade, deschizând calea unui alt tiran care să-i ia locul.
După câteva luni m-am întors în Europa, dar nu mi-am putut scoate niciodată din cap amintirea acelei zile. Cum este posibil ca unele țări să treacă prin situații atât de grave de instabilitate, atât de des, încât oamenii să se obișnuiască cu situația? De ce a reușit Kabila să mai rămână la putere încă cinci ani? Când se prăbușesc de la putere astfel de lideri? Și, când se întâmplă asta, ce urmează?
M-am hotărât să cercetez cum se prăbușesc tiranii. În timpul doctoratului m-am concentrat pe schimbările neregulate ale conducerii, precum cea încercată de Mukungubila în Republica Democratică Congo. De atunci, am lucrat la aceste

aspecte nu numai în universitate, ci și împreună cu companii multinaționale, fundații și organizații internaționale, precum NATO și OCDE, permanent atras de o întrebare: cum se prăbușesc tiranii?

În octombrie 1938, când Germania nazistă anexase deja Austria și pusese stăpânire pe Regiunea Sudetă, Winston Churchill a ținut un discurs în fața poporului american. Era o chemare la luptă:

> Îi vedem pe acești dictatori pe piedestalurile lor, înconjurați de baionetele soldaților lor și de bastoanele polițiștilor lor. Ei sunt păziți în toate părțile de o mulțime de oameni înarmați, de tunuri, avioane, fortificații și altele asemenea – se laudă și se fălesc în fața lumii, dar în sufletele lor se află o teamă nerostită.[31]

Când se gândesc la tirani, majoritatea oamenilor își imaginează un bărbat (aproape întotdeauna un bărbat) care deține puterea absolută. Dar acesta este un mit. Nici un lider politic nu a avut vreodată putere absolută. Chiar și cei mai puternici dictatori au nevoie de alții pentru a se menține la putere. Pentru a rămâne pe piedestalul lor, ei trebuie să-i controleze pe cei apropiați lor. Dacă n-o fac, pericolul este iminent.

Principala problemă cu care se confruntă tiranii este că eliminarea nenumăratelor amenințări imediate pentru poziția lor poate fi costisitoare și generatoare de nesfârșite alte probleme noi. Până la urmă, tiranul se poate prăbuși de pe piedestal. Dar, când se întâmplă asta, nu este numai el în pericol, căci țări întregi se pot nărui sub greutatea prăbușirii unui dictator.

Inainte de a merge mai departe, un cuvânt de atenționare: nu există două dictaturi la fel. Coreea de Nord nu este Turkmenistan, iar Cuba nu este Rusia. La fel și tiranii, sunt diferiți unul de celălalt. În prezent, liderii sunt de obicei descriși ca tirani când se comportă cu cruzime și asupritor. Acest lucru arată către o gamă largă de conducători. Deoarece majoritatea sunt bărbați, mă voi referi la tiran în mod generic ca la *el*. Tiranul poate fi un rege, un dictator personalizat sau conducătorul unei junte militare. Sau poate că tiranul este secretarul general al partidului dintr-un stat unipartid ori se află la vârful unei teocrații – adică legitimitatea lui este de origine presupus divină. Țara pe care o conduce poate fi bogată sau săracă, cu relief muntos sau de șes.

Această diversitate este valabilă și în cazul tiranilor. Unii dintre ei, precum Saddam Hussein, au avut copilării îngrozitoare, când au fost bătuți și abuzați cu regularitate.[32] Alții, precum Mao, au fost răsfățați în copilărie.[33] Adolf Hitler era atât de coleric, încât aproape că nu se putea abține să nu țipe când devenea agitat. Pol Pot rareori manifesta vreo emoție. De asemenea, sunt mari diferențe între felurile în care acești tirani au ajuns la putere. Unii s-au urcat pe piedestal fiind buni organizatori și depășindu-și rivalii. Alții, precum Idi Amin, au fost, pur și simplu, mai brutali decât toți ceilalți. Cei mai „de succes", ca Stalin, de exemplu, erau buni la ambele.

Ca urmare a acestei diversități, orice afirmație generală va avea și excepții. Există însă tipare și trăsături comune. Uitându-ne la pădure, putem

înțelege mai bine cei mai mulți dintre copaci. Din nefericire, nu putem să-i studiem întotdeauna de aproape. Spre deosebire de democrații, care sunt transparente și deschise, dictaturile sunt pline de secrete. Oamenii care vorbesc ce nu trebuie pot dispărea. Documentele de stat sunt pline de minciuni. Ziariștii care relatează lucruri adevărate s-ar putea să nu reziste prea mult.

Tirania nu este ușor de înțeles. Poate că viceprim-ministrul este o marionetă sau poate chiar este al doilea om politic din stat. Sau poate că instituțiile statului nu contează prea mult, pentru că sunt controlate de un partid politic revoluționar. Sau poate că nici statul, nici partidul nu mai contează din cauza cultului personalității, care este atât de puternic. Este chiar foarte posibil ca bodyguardul tiranului să fie mai puternic decât membrii cabinetului, pentru că încrederea și proximitatea sunt mai importante decât puterea formală. Este greu de spus. Dictaturile funcționează pe bază de informații șoptite, afaceri clandestine și mușamalizări.

O altă dificultate în studierea prăbușirii tiranilor este că, oricât ar fi de mare instabilitatea politică, indiferent cât de frecvente sunt răzvrătirile, tiranii nu cad chiar în fiecare zi.[34] Într-o democrație care funcționează, în care au loc alegeri corecte, ai toate șansele să vezi cum conducătorii își pierd funcția. Dictatorii, pe de altă parte, pot rămâne în funcție decenii la rând. Dar, când pleacă, pot cădea într-o clipă, răpuși de un singur glonț sau dați jos în câteva ore de la putere de o lovitură de stat. Și poate fi greu de stabilit cum s-au prăbușit exact – pe de o parte, pentru că se întâmplă atât de rar, dar, pe de altă

parte, pentru că prăbușirea tiranilor presupune deseori existența unui punct de cotitură din care aceștia devin atât de instabili încât susținătorii lor îi părăsesc în masă – pentru ca mai târziu să pretindă că li s-au opus dintotdeauna.[35]

De asemenea, nu poți înțelege un tiran doar uitându-te la om. Ei acționează după un sistem – și au nevoie de acel sistem pentru a se menține la putere. Vom analiza așadar cum funcționează regimurile autoritare. Un mod de a înțelege un regim, spre deosebire de un lider, este de a-l privi ca pe setul de reguli după care sunt aleși noii lideri.[36] Așa că, atunci când generalii dintr-o dictatură militară îl înlocuiesc pe generalul de la conducere cu un altul, liderul se schimbă, dar regimul rămâne același. Dar, dacă protestatarii înlătură toată junta militară și instaurează o democrație sau o dictatură comunistă în loc, atunci vorbim despre un nou regim. Nu doar omul, ci însuși sistemul a fost schimbat.

Când am început să lucrez la această carte, am stat de vorbă cu diplomați, ziariști, disidenți, activiști pentru drepturile omului și (foști) spioni. Pentru că subiectul cărții este atât de vast, m-am consultat și cu experți în sancțiuni economice, arme nucleare, istorie militară, prognoză cantitativă și multe alte subiecte. Nu-i voi putea cita pe toți, dar toți au fost fascinanți.

Am mai avut și întâlniri neobișnuite. La început, am vorbit cu un profesor de istorie romană, care a avut amabilitatea de a vorbi pe larg cu mine despre domnia împăratului Caligula. Apoi m-am întâlnit cu un american de etnie gambiană care a ajuns în

închisoare pentru că a complotat să își elibereze țara de tiranul care jurase că va sta la conducere un miliard de ani. La un moment dat vorbeam pe WhatsApp cu un politician din Africa Centrală acuzat de crime de război, care se întreba dacă eu gândeam cu adevărat că fusese „o plăcere să-l cunosc".

Cartea mi-a dat apoi ocazia să descopăr mai multe despre propria țară. Eu, care m-am născut în Germania de Vest imediat după încheierea Războiului Rece, am perceput Republica Democrată Germană (RDG) ca pe ceva îndepărtat. De fapt, RDG nu aparținea trecutului îndepărtat și nici nu se afla la mare distanță, însă putea fi, la fel de bine, într-un alt univers, pentru că era imposibil de imaginat că era atât de aproape. Călătoria pe care am făcut-o scriind această carte a schimbat acest lucru. Pentru a sta de vorbă cu Siegbert Schefke, care a jucat un rol esențial în doborârea regimului din spatele Zidului, am călătorit la Leipzig. Faptul că l-am auzit vorbind despre 9 octombrie 1989 – ziua în care „frica a trecut în cealaltă tabără" – a făcut tot ceea ce păruse atât de abstract să devină real și important de înțeles, pentru mine și pentru noi toți.[37]

Această carte este despre compromisurile făcute de dictatori și de oamenii din jurul lor. Toți vor o mulțime de lucruri, dar nu le pot avea pe toate, așa că trebuie făcute niște alegeri dificile. În capitolul următor, „Rutina vieții de dictator", voi prezenta motivul pentru care tiranii încearcă, în general, să rămână la putere după ce au obținut-o. În primul rând, să spunem că tirania poate părea atrăgătoare. Dar și mai important este că renunțarea la putere

poate fi extrem de periculoasă. Majoritatea tiranilor nu sunt dispuși să își asume riscul, așa că încearcă să rămână la putere. Pentru a avea șansa de a rămâne la putere, ei trebuie să se concentreze asupra elitelor de la palat și a soldaților. Dar, după cum arăt în capitolele „Dușmanul din interior" și „Slăbirea intenționată a armatei", nu este ceva ușor de realizat. De asemenea, alocarea de timp și de bani pentru neutralizarea pericolelor reprezentate de oamenii înarmați și de elitele puternice creează multe probleme de-a lungul timpului. Faptul că se iau resursele de la oameni și se dau unui grup restrâns din sfera puterii poate face populația să se revolte împotriva regimului. Dacă membrii elitei sunt înlăturați din capitală, ei se pot întoarce din zonele sărace ale țării ca lideri ai rebelilor. Iar dacă armata este paralizată, soldații fac cu greu față rebelilor sau invadatorilor străini. Și, în sfârșit, există pur și simplu lucruri care îi scapă tiranului de sub control. În ciuda faptului că un dictator poate face totul pentru a-și maximiza șansele de a rămâne la putere, el tot poate fi asasinat. Riscul poate fi și mai mare, pentru că face totul „cum trebuie". Până la urmă, toți tiranii dispar, fie prin moarte naturală, fie prin înlăturare violentă de la putere. Dar ce se întâmplă după aceea? Prăbușirea tiranilor duce, de cele mai multe ori, la haos și conflict. În capitolul „Ai grijă ce-ți dorești" analizez cum ar putea fi prevenit acest lucru. După ce înțelegem cum se prăbușesc tiranii și ce se întâmplă după aceea, apar noi întrebări. Pot oameni din afară să grăbească prăbușirea? Și, dacă da, cum? Și ar trebui s-o facă?

Tiranii nu pot fi ignorați. Trebuie să fim atenți la ei – și să-i înțelegem mai bine. Pierderea puterii

poate echivala foarte bine nu doar cu pierderea privilegiilor, ci și a libertății sau chiar a vieții. În mare măsură, acest pericol explică de ce tiranii se comportă în acest fel când sunt la putere. Am citit toți povești bizare despre dictatori instabili. Dictatorul turkmen Saparmurat Niiazov și-a ridicat o statuie de aur de 12 metri înălțime, care a fost montată în capitala Așgabat pe o structură care se rotea după soare.[38] Liderul nord-coreean Kim Jong-un a ordonat executarea unui oficial din Ministerul Educației cu un tun antiaerian – aparent pentru că adormise în timpul unei ședințe.[39] O parte din titulatura pe care și-a atribuit-o singur Idi Amin era „Domn al tuturor fiarelor pământului și al peștilor mărilor și cuceritor al Imperiului Britanic în Africa, în general, și în Uganda, în particular".[40]

La o primă vedere, acești conducători par nebuni. Desigur, nu sunt oameni normali. Adesea sunt narcisiști; alteori psihopați și întotdeauna de o mare cruzime. Dar adevărul surprinzător este că majoritatea sunt raționali. Nu și-au pierdut mințile. Dat fiind însă sistemul în care acționează și informațiile pe care le dețin, strategiile de torturare, ucidere și înfometare a maselor, în vreme ce ei strâng bogații în palatul prezidențial, sunt toate raționale. Este un mod de supraviețuire.

Și așa a fost de mii de ani. Democrația, așa cum o cunoaștem noi acum, este tânără, dictatura este veche. De când avem istorie scrisă, știm că cei mai mulți oameni au suferit din cauza tiraniei. În 1800 nu trăia nimeni într-o democrație adevărată. Guvernele criminale și tiranice nu erau excepția, ci regula. Fie că tiranul era șef, duce, rege, împărat,

episcop, sultan, fie că era un guvern colonial, așa erau organizate societățile. Oamenii erau supușii, iar tirania părea inevitabilă. Schimbarea politică determina, în mare parte, cine era tiranul, nu dacă va exista unul.

Chiar și în istoria relativ recentă, tiranii erau cei mai importanți. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, peste 90% dintre țări nu erau democrații.[41] Aceasta a fost și o perioadă în care zone întinse de pe glob nu își aveau suverani locali, fiind colonii conduse de la mare depărtare. După această perioadă, în timpul Războiului Rece, ambele părți au sprijinit tirani, în cazul în care au considerat că era în interesul lor. Londra a jucat un rol în răsturnarea unui lider ales democratic în Iran în favoarea șahului Pahlavi. Beijingul a ținut regimul Pol Pot în viață, în vreme ce acolo continuau crimele. Îngrijorate de efectul de domino, Statele Unite au dus războaie în apărarea unor dictaturi infame în Coreea și Vietnam. Guvernul francez a plătit pentru încoronarea lui Jean-Bédel Bokassa, dictatorul central-african care s-a autoproclamat împărat, în vreme ce poporul lui murea de foame. O fi fost Bokassa un despot, dar era despotul lor. Aceasta se petrecea în 1977.

Dar Războiul Rece a fost și un timp al eliberării naționale – multe popoare, cândva colonizate, și-au recâștigat controlul asupra țării. Inițial, Națiunile Unite au fost constituite din doar 51 de membri. Până la mijlocul anilor 1970 se ajunsese la 144 de membri. Acum sunt 193.[42] Din nefericire, acest fapt nu a dus nici la libertate, nici la democrație. De fapt, studiile arată că numărul dictaturilor a crescut în

perioada dintre 1946 și 1970.[43] Pentru mulți, independența însemna înlocuirea unei puteri străine cu un tiran local. Iar acele puteri străine erau dispuse să sprijine un despot loial pentru a-și păstra influența. Un tiran prietenos, își făceau ei de multe ori socoteala, le era mai de folos decât un adversar ales democratic.

După sfârșitul Războiului Rece, democrația a înflorit. Până în 2012, mai puțin de 12% dintre țări mai erau autocrații închise – acel sistem în care cetățenii nu au nici un fel de alegere.[44] O perioadă, chiar păruse că modelul democrațiilor liberale triumfase, devenind noua normalitate. Societățile occidentale așteptau ceea ce Francis Fukuyama numise „sfârșitul istoriei", triumful desăvârșit al democrației.[45]

Desigur însă, tirania nu a dispărut niciodată – a fost doar mai ușor de ignorat. În secolul XXI, acest lucru a devenit imposibil. Lumea nu-l putea ignora pe Kim Jong-un, care avea acces la un arsenal nuclear ce putea spulbera orașe întregi dintr-o singura lovitură dacă lansa rachete spre Japonia. Vladimir Putin a destabilizat un continent întreg și a comis crime de război. Tiranii saudiți au trimis un escadron al morții să dezmembreze un ziarist care lucra pentru *Washington Post*. Regimul din Rwanda a vânat în mod repetat membri ai opoziției pentru a-i ucide.[46] După ce și-a asigurat poziția de conducător pe viață al Partidului Comunist Chinez, Xi Jinping le-a spus generalilor săi că ar trebui „să aibă curajul să lupte".[47]

Și acestea sunt, desigur, autocrațiile care există deja. În Europa, de exemplu, multe democrații se află

într-un pericol iminent. In 2014, Viktor Orbán a declarat că va face din Ungaria „o democrație iliberală" – de fapt, o formă de autoritarism. În Turcia, Recep Tayyip Erdoğan și aliații săi au restricționat spațiul politic într-o asemenea măsură încât a devenit tot mai greu pentru opoziție să câștige în alegeri.
Chiar dacă liderii totalitariști sunt tot mai puțini, dictatorii care mai există în lume continuă să își persecute poporul și adversarii. Și, fie că vorbim despre războaie de cucerire sau de încercări de distrugere a unor culturi întregi, amenințarea tiraniei rămâne cât se poate de gravă. Dacă nu înțelegem cum procedează tiranii, nu-i putem forța să rămână în țara lor sau să limităm pericolul pe care îl reprezintă în afara țării.
În ultimul deceniu s-au scris nenumărate articole, mesaje pe rețelele de socializare și cărți despre apărarea democrațiilor liberale. Nu este suficient. Fie că se petrece brusc, printr-o lovitură de stat, sau treptat, prin distrugerea instituțiilor de bază, unele democrații vor dispărea. Când se va întâmpla acest lucru va trebui să știm ce va urma și cum se poate inversa procesul.
Acesta este scopul principal al cărții de față, de a oferi un ghid al limitelor dictatorilor, al slăbiciunilor regimurilor pe care le conduc și al modului în care se prăbușesc. Dar a-i înțelege nu este suficient. Cartea va analiza și modalitățile de a-i înlătura.
Poate că pare idealist ce spun. La urma urmei, tirania pare extrem de stabilă. Unii dintre dictatorii celebri ai lumii sunt o dovadă în acest sens: Muammar Gaddafi, de exemplu, a condus Libia patru decenii, dublul perioadei în care Angela

Merkel a fost cancelarul Germaniei. Ba mai mult chiar, datele arată că regimurile autocrate pot dura mai mult decât liderii.[48] Ca un exemplu, Coreea de Nord a avut trei conducători timp de mai bine de jumătate de secol, și anume tatăl, fiul și nepotul.

Dacă privim mai atent însă, ne dăm repede seama că stabilitatea autoritarismului este, de fapt, înșelătoare. Majoritatea nondemocrațiilor nu seamănă cu Libia lui Gaddafi. În schimb, de multe ori ele se aseamănă cu Republica Democratică Congo din timpul lui Kabila, prin lipsa controlului unui guvern central și starea permanentă de conflict, uneori chiar de război civil. Și chiar și tipul de tiranie a lui Gaddafi doar pare stabil, însă nu este. Spre deosebire de democrații, acestea sunt sisteme politice centrate în jurul unei singure persoane sau al unui grup restrâns de elită. Sistemul le este favorabil un timp, dar astfel de organizări nu rezistă. Când are loc ceva surprinzător, care pune sistemul la încercare, urmările pot fi devastatoare, ducând la conflict, foamete sau război. În cazul Libiei, războiul împotriva lui Gaddafi a fost urmat de un conflict între milițiile care voiau să-i ia locul. La peste un deceniu de când pistolul de aur n-a reușit să-l salveze, împușcăturile nu încetaseră.

Încercarea naivă de lovitură de stat care s-a petrecut când eram în Republica Democratică Congo nu a fost ceva neobișnuit. Încercările de doborâre a unui tiran eșuează pentru că oamenii puternici sunt pregătiți. Dar, în mod inevitabil, ei tot se prăbușesc. Întrebarea care se pune atunci este: cum?

1
RUTINA VIEȚII DE DICTATOR

Nu voi fi niciodată cunoscut ca fostul președinte al Zairului.[49]

Mobutu Sese Seko, președinte al Zairului

Dictatorul duce o viață care pare că l-a țintuit într-o rutină din care nu poate ieși.[50] Tot aleargă și aleargă, dar singurul lucru pe care îl poate face este să rămână în picioare. O clipă de neatenție, se împiedică și se poate răni. Mulți dintre dictatorii care cad nu mai revin la putere. Nu este sigur pentru ei nici să renunțe la putere. În lumea tiranilor, strădania de a rămâne la putere se poate termina rău, dar renunțarea de bunăvoie poate fi și mai periculoasă.

Dar, dacă este atât de grea această viață, de ce ar accepta cineva să o ducă?

Nu este chiar așa de rău să fii acolo, cel puțin o vreme. Politicienii de peste tot se bucură de bunăstare. De exemplu, averea medie a unui membru al Senatului SUA era de 1,76 milioane de dolari în 2018.[51] În statele democratice, unii dintre foștii conducători pot câștiga milioane din susținerea de discursuri la evenimente publice și din scrierea de cărți. Boris Johnson (sau, mai exact, Alexander Boris de Pfeffel Johnson) a primit aproape 250 000 de lire sterline pentru susținerea unui singur discurs în Singapore, după ce a plecat din Downing Street.[52]

Dar democrațiile au reguli care îi împiedică pe politicieni să bage mâna în banii statului. Oricât de mult ar vrea asta liderii politici democrați, dacă sunt corupți sunt șanse foarte mari să fie demascați de ziariștii de investigații, de polițiști independenți și de o societate civilă alertă. Și, dacă sfârșesc prin a fi

demascați, vor fi precis consecințe, pentru că judecătorii pot fi rareori convinși (sau plătiți) să ignore așa ceva. Când o infracțiune iese la lumină, politicienii din opoziție vor face tot posibilul să le facă viața cât mai grea posibil, pentru ca să câștige ei alegerile următoare. Nu este un sistem perfect, dar împiedică, de obicei, abuzurile grave.

Tiranii, pe de altă parte, acționează într-un mediu care seamănă mai degrabă cu Vestul Sălbatic. Poate că există reguli, dar ele nu sunt aplicate; sau sunt, dar selectiv. Autocrațiile sunt mașini de îmbogățire. Nestânjeniți de restricțiile care îi rețin pe liderii democrați, ocaziile pentru furt sunt aproape nelimitate.

Capitala are nevoie de un aeroport nou? Tiranul va da contractul nurorii, pentru a fi sigur că lucrurile rămân în familie. O firmă străină nu vrea să mai aibă probleme cu autoritățile fiscale? Nu trebuie decât să plătească „taxa" pentru a face problema să dispară. Chiar contează dacă toată muniția comandată ajunge la armată? Poate că o parte se rătăcește, după ce un cont bancar din străinătate a fost alimentat cu contravaloarea mărfii. O companie de stat urmează să se privatizeze? De ce să nu fie vândută unei persoane loiale, la 10% din valoarea reală? Te ajut și mă ajuți, iar banii continuă să curgă. Când lucrurile se fac în mod eficient, toată lumea de la vârf se îmbogățește. Dar tiranul? El se îmbogățește incredibil.

Turkmenistanul este una dintre societățile cele mai secretoase din lume. Fiind cea mai puțin vizitată țară de pe planetă, populația este incredibil de săracă. În 1998, mai mult de patru din zece turkmeni trăiau într-o sărăcie extremă – cu sub 2,15

dolari pe zi.[53] Nu spun că Turkmenistanul este o țară săracă. Nici pe departe. Conform Băncii Mondiale, „rezervele de gaze ale Turkmenistanului sunt estimate printre primele patru ca mărime din lume, reprezentând aproximativ 10% din rezervele globale". „Pe lângă bumbac și gaze naturale", spun analiștii Băncii Mondiale, „țara este bogată în petrol, sulf, iod, sare, bentonit, calcar, ghips și ciment – toate materiale utile în industria chimică și în construcții."[54]

Problema Turkmenistanului nu este că nu există bani, ci că banii nu ajung la oameni. Dar în Turkmenistan există un om care este mereu bogat – cel aflat la vârf. La începutul noului mileniu, acel om era Saparmurat Niiazov, cunoscut pentru cultul aberant al personalității pe care l-a impus după ce a ajuns la putere în 1985. Printre altele, el a interzis fumatul în public după ce a suferit o intervenție chirurgicală pe cord și a trebuit să renunțe la fumat, s-a autointitulat „Türkmenbaşy" (părintele națiunii), a interzis ascultarea radioului în mașină și a redenumit lunile anului după el și mama lui.[55]

Niiazov a scris și o carte intitulată *Ruhnama*. O combinație de elemente autobiografice, poezie și ghid de dezvoltare personală, cartea a fost tratată, efectiv, ca un text religios. Toți elevii turkmeni trebuiau s-o citească. Funcționarii publici participau săptămânal la ore obligatorii de studiu al cărții. (Ministerul de Externe, de exemplu, se întrunea în acest scop miercurea la 17:30.) Preamărirea era atât de exacerbată încât însuși Niiazov a comentat sec, la un moment dat: „Diverși

oameni spun că este cultul personalității".[56] Bineînțeles că era.

Când nu era ocupat cu reguli despotice pentru poporul turkmen, Niiazov fura. În 2001, Turkmenistanul și Ucraina au semnat un acord în domeniul gazelor. Conform rezultatelor unei investigații a revistei germane *Der Spiegel*, acordul urma să genereze 1,7 miliarde de dolari doar în anul următor. Dar, Turkmenistanul fiind o dictatură (și încă este), o mare parte din bani nu intrau în bugetul de stat, ci în conturi bancare din străinătate, aflate sub controlul direct al lui Saparmurat Niiazov. Detaliile exacte nu sunt cunoscute, dar, chiar dacă relatările sunt într-o oarecare măsură inexacte, iar Niiazov și-a însușit „doar" 10% din bani, tot vorbim de 170 de milioane dolari, dintr-un singur contract, într-un singur an. Și, desigur, acesta nu este un exemplu singular de corupție. Când un ONG din Londra a analizat situația financiară a dictatorului, a concluzionat: „O parte importantă din venituri nu ajung niciodată în fondurile statului". „Un procent șocant, de 75%, din cheltuielile statului par să se facă în afara bugetului [de stat]."[57] Având asemenea posibilități, nu este de mirare că dictatorii sunt adesea cei mai bogați oameni din țara lor.

Este extrem de motivant să te supui acestei rutine, iar asta nu este tot.

Pe 5 ianuarie 2022, Asel, o femeie în vârstă de 57 de ani, se afla în piața mare din Almatî. Conducerea Kazahstanului, cel mai mare vecin al Turkmenistanului, a desființat subvențiile la gazul petrolier lichefiat. În vestul țării au început imediat protestele, pentru că gazul le era foarte util

oamenilor pentru alimentarea mașinilor. Până a ajuns Asel în Piața Republicii, în fața clădirii ce fusese cândva reședința prezidențială, țara era deja în mâinile protestatarilor.
În ziua aceea, în cel mai mare oraș al Kazahstanului, situația scăpase de sub control. În timp ce Asel protesta pașnic, în piață a ajuns un grup de tineri. Cu fețele acoperite de măști, au început să spargă vitrine și să distrugă mașini în drum spre sediul guvernului din apropiere. Gloanțele au început să șuiere și oamenii au intrat în panică. Asel a leșinat. Când și-a revenit, a văzut că era rănită la un picior și sângera abundent. Fusese împușcată și, dacă nu căpăta asistență medicală, nu mai avea mult de trăit. Tot mai multe gloanțe șuierau prin aer, trecând de puțin pe lângă ea.
Luată pe sus de doi bărbați care au urcat-o într-un camion, a fost dusă la spital. Durerile erau mari de-acum și nu se putea abține să nu geamă. Alții din camionul plin de oameni erau mult mai grav răniți. „Mai mulți oameni stăteau peste piciorul meu rănit. Unii nu mai respirau", avea să declare mai târziu Asel pentru BBC. La spital, coșmarul lui Asel nu s-a sfârșit. Bărbați înarmați treceau din salon în salon, în căutarea celor care îndrăzniseră să protesteze împotriva regimului. „Dacă mai ieși în stradă să protestezi, te omorâm", striga unul dintre ei. Asel n-a fost ridicată în acea zi doar pentru că rana de la picior făcea imposibilă deplasarea.[58]
Din afară, părea să fie povestea clasică a regimului dictatorial care se luptă cu propriul popor, mai exact oamenii se revoltau, iar regimul făcea tot posibilul să îi pună la punct. Dar din interior revolta kazahilor era mult mai mult decât atât. Era vorba despre lupta

unui tiran, care renunțase la putere, împotriva altuia, care încerca să iasă din umbra șefului.
Nursultan Nazarbaev a intrat relativ tânăr în viața asta rutinieră, în 1984, la 43 de ani, când a devenit primul secretar al Partidului Comunist din Kazahstan. La acel moment, țara făcea încă parte din Uniunea Sovietică. După destrămarea URSS, a devenit dictatorul Kazahstanului. Apoi, în 2019, a încercat să se retragă.
De-a lungul anilor, Nazarbaev a reușit să acumuleze o putere personală extraordinară. În ziua demisiei din funcția de președinte spunea: „Am luat o hotărâre, deși nu mi-a fost ușor, de a demisiona din funcția de președinte, [...] dar vă rămân alături. Grija pentru țară și popor rămâne preocuparea mea.“[59]
La început, lucrurile păreau să meargă bine pentru fostul președinte. Astana, capitala țării, a fost redenumită în onoarea lui Nur-Sultan. Când vii din străinătate, probabil că vei ateriza pe Aeroportul Nur-Sultan, denumit tot după Nazarbaev. Iar în oraș poți trece pe lângă Universitatea Nazarbaev sau pe bulevardul Nazarbaev.[60] Deși nu mai era președinte, el și-a păstrat titlul de „Elbasy“ – sau „Părintele Națiunii“, în limba kazahă. Titlul Elbasy, care i-a fost atribuit în 2010, însemna că el continua să aibă privilegii speciale, cum ar fi imunitatea în fața legii. Nazarbaev era intangibil; sau, cel puțin, așa părea. Apoi s-a confruntat cu o problemă pe care o mai avuseseră și alții înaintea lui, și anume că este greu să te protejezi după ce ai predat frâiele guvernării. Și asta pentru că este imposibil să fii dictator fără să încalci legea și să-ți faci dușmani.

Dictatorii au furat, au torturat, poate chiar au ucis. Așa că, dacă vor să renunțe la putere, trebuie să se asigure că aceste nelegiuiri nu îi ajung din urmă. Pentru aceasta au nevoie de cineva la vârf care să aibă grijă de ei, iar găsirea acelui cineva este o sarcină foarte dificilă.

Succesorul ales chiar de Nazarbaev a fost diplomatul de carieră Kasîm-Jomart Tokaev, care părea atât de inofensiv încât Nazarbaev a spus la un moment dat despre el că este „o piesă de mobilier".[61] De fapt, la început, Nazarbaev a păstrat un control atât de strict, încât noul președinte trebuia să-i ceară acordul formal la alegerea majorității miniștrilor. Președintele Tokaev n-a putut să-l aleagă nici măcar pe șeful serviciului său secret fără aprobarea lui Nazarbaev.[62] Faptul că Nazarbaev îi putea îngrădi complet activitatea lui Tokaev arată și de ce fusese ales acesta din urmă. În plus, faptul că acesta își petrecuse cea mai mare parte a vieții în străinătate, reprezentând regimul în țări precum Singapore și China, îl făcuse pe Nazarbaev să creadă că Tokaev nu avea relațiile și alianțele necesare pentru a-i pune probleme.[63] Planul era simplu. Oficial, Nazarbaev urma să se retragă de la putere, dar continua să își exercite puterea prin intermediul lui Tokaev și al altora, pentru a fi în siguranță.

Nu este o poveste nouă. Dictatorii acceptă această viață de rutină specifică, convinși că se vor îmbogăți și se vor bucura de puterea pe care o conferă o asemenea poziție. Și pentru o vreme lucrurile decurg în favoarea lor. Dar, până la urmă, din cauza vârstei sau a oboselii, vor să se retragă. Așa că își fac

un plan că, cedând puțin în stânga și puțin în dreapta, vor putea să iasă din cercul vicios.
În realitate, a ceda puțin nu era o soluție, pentru că a ceda puțin însemna să riște totul. Nu a trecut mult timp până ce Nazarbaev avea să înțeleagă acest lucru. Norocul a început să-l părăsească odată cu extinderea protestelor. „*Șal, ket*" („Pleacă, moșule!"), strigau protestatarii.[64] Profitând de furia îndreptată împotriva sistemului creat de vechiul președinte, Tokaev și-a întărit poziția.
Pe 5 ianuarie 2022, ziua în care Asel fusese împușcată în Almatî, Tokaev a preluat și conducerea partidului politic prezidențial, Nur Otan, care între timp fusese redenumit Amanat.[65] Sărbătoarea publică care îl aniversa pe fostul președinte? Desființată.[66] Capitala Nur-Sultan? A redevenit Astana.[67] Poate cel mai îngrijorător pentru fostul președinte era că președintele pe care îl alesese personal a început să-i înlăture din structurile de putere ale regimului pe unii dintre oamenii săi. Șeful KNB, cea mai puternică agenție de informații interne, nu a fost doar înlocuit din funcție, ci a fost arestat pentru trădare.[68] Apoi, în dimineața de 6 ianuarie, a venit lovitura de grație pentru Nazarbaev, când 3 000 de parașutiști ruși au aterizat în Kazahstan la cererea lui Tokaev, pentru a apăra regimul. Cu puterea militară rusă aparent de partea sa, Tokaev era de-acum, neîndoielnic, cel mai puternic om din stat.
Legile, titlurile pompoase sau posturile de consilier nu mai înseamnă nimic după ce tiranii pleacă din funcție. Singurul lucru care contează este dacă cei care îi urmează tiranului sunt suficient de puternici

pentru a începe să știrbească câte puțin din puterea predecesorului, pentru a și-o mări pe-a lor. Și, dacă lucrurile stau așa, ei vor face asta, adică exact ceea ce a început să se întâmple în Nur-Sultan Astana. Evenimentele nu mai erau sub controlul lui Nazarbaev. El risca să își piardă banii, libertatea sau chiar viața. Și familia lui era și ea în pericol.

Este vorba despre un compromis central aici, care nu poate fi soluționat. Pe de o parte, tiranii care intenționează să se retragă trebuie să găsească pe cineva suficient de puternic și de competent pentru a-i putea proteja după ce nu mai sunt la putere. Pe de altă parte, cineva care este suficient de puternic și de competent pentru a-i putea proteja, poate să-i și distrugă. Și, de multe ori, succesorii chiar îi distrug pe tiranii care pleacă, pentru că nu prea vedem cum un tiran care se respectă ar putea să fie vioara a doua.

De multe ori, dictatorii care încearcă să predea ștafeta o pățesc. Prin urmare, dacă acest lucru nu funcționează, ce alternative există, din moment ce s-au complăcut în acest stil de viață? O variantă ar fi de a face din țara lor o democrație, în loc să predea puterea următorului tiran. Ideea este atrăgătoare, nu în ultimul rând pentru că pedepsele dure pentru foști lideri sunt mai puțin probabile într-o democrație decât într-o autocrație. După cum au constatat Barbara Geddes, Joseph Wright și Erica Frantz, prin democratizare, șansele unui rezultat bun pentru liderii care pleacă de la conducere sunt chiar de peste două ori mai mari.[69]

Există mai multe tipuri de democrații. Democrația germană presupune existența unui sistem parlamentar în care intră mai multe partide pentru a

forma coaliției. In Regatul Unit, sistemul electoral este diferit, astfel încât coalițiile sunt mai neobișnuite – dar, deja, nu chiar ceva nemaiauzit. În Statele Unite, președintele este și comandantul suprem al forțelor armate și, la nevoie, el poate ordona declanșarea acțiunilor militare. Elvețienii și-au organizat democrația într-un mod mai direct. Din când în când, după adunarea unui număr suficient de semnături, toți cei implicați pot vota, nu doar pe politicienii care să-i reprezinte, ci și pentru sau împotriva politicilor individuale. În septembrie 2022, de exemplu, electoratul elvețian a votat direct în privința „fermelor industriale" – pe care le-ar fi putut desființa, dar au ales să n-o facă.[70]

Majoritatea tiranilor mai degrabă ar sabota, decât ar susține democrația. Democrațiile sunt extrem de variate, dar ceea ce au toate în comun este că electoratul decide. Pot exista intermediari (în persoana unor politicieni) și toate voturile au aceeași greutate, dar oamenii pot schimba guvernul dacă nu sunt mulțumiți de el.

Pentru tirani, a fi un președinte sau un prim-ministru oarecare dintr-o democrație nu poate fi același lucru cu conducerea statului dintr-un inexpugnabil palat prezidențial. Și, dintr-odată, ar trebui să fie de acord cu jurnalismul de investigație? Părintele magnific al Revoluției să fie îngrădit de parlamentari? Și să nu mai poți câștiga milioane din concesiile miniere? Nu, mulțumesc.

Dar și mai important este că nu există garanții că încercarea de democratizare i-ar permite tiranului să rămână la putere. Tot și-ar putea pierde scaunul sau, mai rău, ar putea fi tras la răspundere de parlamentarii ajunși la putere și de judecătorii

independenți. Asemenea scenarii sunt deosebit de amenințătoare, mai ales pentru dictatorii care practică cultul personalității. Conform unui studiu despre dezintegrarea regimurilor autocrate, șansa acestor dictatori de a avea un sfârșit „bun" este de doar 36%, chiar dacă democratizarea reușește. Alte tipuri de dictatori pot avea o motivație mai mare de a democratiza. Pentru liderii autoritari care își trag puterea din faptul că sunt la conducerea unui partid politic, acesta poate servi drept scut care îl protejează pe fostul tiran de mase.[71] Dar, în cazul unei dictaturi personale, tipul în care dictatorul are cea mai mare putere, un astfel de scut nu există. Așa că, dacă are loc o tranziție către democrație, el are toate șansele să o sfârșească rău.

Și, chiar dacă ar vrea să oprească această sarabandă de evenimente, s-ar putea ca opțiunea să nu fie la îndemâna tuturor tiranilor. Ei pot încerca să pună capăt situației, dar asta nu înseamnă că vor și reuși să facă din țara lor o democrație. Motivul principal ar fi neliniștea elitelor din jurul lor.

Dar aceasta nu este doar decizia lor, ci una care îi privește pe toți cei din anturajul de la curte și pe toate persoanele influente din jurul palatului care beneficiază de pe urma supraviețuirii regimului. Întocmai ca și tiranul, mulți dintre aceștia au încălcat destule legi. Poate că ei au fost cei care i-au făcut să dispară pe dușmanii conducătorului. Poate că ei au fost loialiștii care au primit o companie privatizată recent, pentru care au plătit doar 10% din valoarea reală.

Toți acești factori pot face dificilă tranziția la democrație, iar situația se complică și mai tare dacă armata se opune democratizării. Să ne imaginăm

următorul scenariu: un autocrat decide că a venit momentul pentru democratizare, pentru că este calea cea mai puțin rea pentru el, personal.[72] Militarii nu sunt de acord. Poate că prezentul le oferă multe prilejuri de îmbogățire și ar prefera să fie bogați și să slujească un dictator, decât săraci în slujba unui conducător democrat.

Dar pentru militari este vorba mai mult despre bani. Scenariul de coșmar pentru militari este o încercare de democratizare care duce nu doar la o nouă manieră de guvernare, ci și la un nou lider. Când se întâmplă așa ceva, pericolul este dublu: democrația mărește probabilitatea ca militarii care s-au aflat în slujba dictaturii să fie trași la răspundere. Dar nu este doar asta. Noul lider are toate motivele să acționeze împotriva militarilor, pentru că este foarte posibil ca el să își facă griji că armata, temându-se că-și va pierde privilegiile, îl va ataca. Ofițerii din armată, pe de altă parte, ar avea un motiv puternic să facă prima mișcare, pentru că mulți lideri democrați își încep guvernarea prin restructurarea sectorului securității. Din motive lesne de înțeles, ei nu au încredere în vechea gardă care a protejat dictatura.

Acest scenariu nu este complet ipotetic – el a fost pus în aplicare în mod repetat și este unul dintre motivele pentru care este atât de periculos pentru tirani să renunțe la rutina specifică. Liderii ar putea vrea s-o facă, dar anturajul, pur și simplu, nu le permite. Prin urmare, ei sunt efectiv obligați să continue această rutină, chiar dacă sunt sătui s-o facă.

Când dictatorii deschid calea către democrație, nu este de obicei alegerea lor. O fac fie pentru că sunt

forțați, fie din greșeală. Puterea se ia, nu se primește. După cum susținea Daniel Treisman de la Universitatea din California după ce a analizat democratizările survenite după 1800, democrația se întâmplă, de obicei, din greșeală.[73]

În primăvara lui 1982, dictatura argentiniană a lui Leopoldo Galtieri se confrunta cu zeci de mii de oameni ieșiți în stradă care strigau „Alegeri acum!". Cum Galtieri nu voia să le dea protestatarilor ceea ce cereau, a riscat mult, declanșând un război. Câteva zile mai târziu, forțele argentiniene au atacat insulele Falkland, un arhipelag sub tutelă britanică aflat la 480 de kilometri est de coastele Argentinei, în sudul Oceanului Atlantic. La început, planul lui Galtieri a funcționat. Mulțimea aclama, iar Galtieri savura popularitatea nou-descoperită.[74] Exista o problemă însă. Întregul plan se baza pe faptul că britanicii nu aveau să-și dorească să folosească forța pentru a-și lua insulele înapoi. Dictatorul credea asta cu adevărat. O reacție de răspuns ar fi fost „foarte puțin probabilă", considera el.[75]

Margaret Thatcher, prim-ministru în acel moment, a fost sfătuită de mulți dintre consilierii cei mai apropiați să facă o înțelegere cu Buenos Airesul. Dar când predecesorul său a sfătuit-o să-l înlăture pe ministrul de finanțe din Cabinetul de Război, „pentru ca banii să nu constituie o problemă în luarea deciziilor militare", Doamna de Fier a pornit războiul.[76] În câteva zile, s-a pus în mișcare o flotă britanică alcătuită din 127 de nave de război, submarine și nave comerciale modificate.[77] N-a trecut mult până ce Galtieri și-a dat seama că își făcuse calcule greșite. În locul unei victorii

răsunătoare care să-i asigure continuitatea la putere, armata sa a fost învinsă de britanici, iar el nu mai avea nici un as în mânecă.
Pe 14 iunie, Plaza de Mayo din Buenos Aires s-a umplut din nou de mulțimi furioase din cauză că guvernul cedase în fața britanicilor. Trei zile mai târziu, Galtieri a fost nevoit să demisioneze, iar Argentina a intrat pe calea democrației.[78] În Argentina, democratizarea nu a fost o alegere, a fost ceea ce s-a întâmplat când tiranul a încercat să rămână la putere, să continue această viață rutinieră. Pentru majoritatea dictatorilor, regi și teocrați, renunțarea la putere nu este o opțiune reală, iar ei știu asta. Chiar și când era posibil, era periculos, pentru că nu exista garanția că tiranul nu va fi tras la răspundere. Rămân, astfel, două opțiuni, să continue acest mod de viață sau să se uite în jur să vadă ce au de oferit alte țări. Dacă retragerea nu este posibilă acasă, poate e posibilă în altă parte. Cuvântul magic este exilul. Dar, după cum vom afla în curând, aceasta este o opțiune plină și ea de dificultăți și de nesiguranță.
Exilul este sau mai degrabă a fost ceva obișnuit. Când Abel Escribà-Folch și Daniel Krcmaric s-au uitat la datele din 2017, au constatat că un dictator din cinci, care au pierdut puterea după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, a fugit în străinătate.[79]
Dictatorul ugandez Idi Amin a plecat din Libia în Irak și apoi în Arabia Saudită, după ce a pierdut războiul împotriva Tanzaniei; Ben Ali, al Tunisiei, a plecat în Arabia Saudită. Autoproclamatul „Mesia" congolez Mobutu s-a stabilit în Maroc, în ciuda

afirmației că nu va fi cunoscut niciodată drept fostul președinte al Zairului. Nu doar regimurile dubioase oferă însă adăpost acestor lideri plini de cruzime, care au provocat atâta suferință propriilor popoare. Multe personaje dezgustătoare și-au găsit refugiul în democrațiile liberale. Franța a primit o mulțime de dictatori africani în timpul Războiului Rece și după aceea. Alberto Fujimori, fostul tiran peruan, s-a refugiat în Japonia după ce a pierdut puterea.[80]

Exilul este opțiunea aleasă, de obicei, nu pentru că este atrăgătoare, ci pentru că nu există o alternativă – în afara morții sau a unei vieți petrecute în închisoare, desigur. Rareori își vor face autocrații bagajele și vor pleca pentru că nu-i interesează să mai dețină puterea politică. De cele mai multe ori, dictatorii sunt înlăturați. Conform studiului din 2017 menționat anterior, aproximativ 84% dintre dictatorii exilați care au plecat în străinătate „au făcut-o în timpul unei lovituri de stat, al unei revolte sau al unui război civil, altfel erau în pericol de a fi pedepsiți".[81]

Motivele pentru care exilul nu este o opțiune atrăgătoare sunt numeroase. Prima este, desigur, aceea că înseamnă pierderea puterii. După ce au lucrat neobosit să se instaleze într-un palat, să fie cineva, dictatorii exilați sunt dintr-odată reduși la niște personaje a căror glorie a apus. Dar, și mai important, este foarte dificil să găsești ascunzătoarea perfectă. Și, dacă tiranii dau greș în strategia de exil, reușesc doar să își amâne moartea cu o zi sau cu o lună, în loc să ajungă să se bucure de o viață tihnită.

Dat fiind că aceste decizii tind să fie luate în momente de criză, este greu de spus cât de raționali sunt liderii atunci, dar sunt câteva lucruri pe care ar trebui să le ia în considerare când se gândesc la viitoarea destinație de „pensie". Poate fi dificil, pentru că timpul este un factor critic când apare situația amenințătoare pentru regim (sau cel puțin pentru lider) și este greu să gândești limpede în asemenea circumstanțe.[82]

Pe 21 decembrie 1989, Nicolae Ceaușescu, care a fost mai mult de 24 de ani secretar general al Partidului Comunist Român, se afla la balconul sediului partidului. Înfruntând geroasa iarnă est-europeană într-un palton negru și o căciulă asortată, era pe cale să țină cel mai important discurs al vieții sale. Zeci de mii de oameni se aflau jos, în fața lui, în Piața Palatului din București. Cu câteva zile în urmă, dictatorul ordonase forțelor lui de securitate să deschidă focul împotriva protestatarilor din Timișoara, oraș din vestul țării. În România domnea de-acum haosul, iar discursul liderului, transmis și la televizor, era menit să instaureze ordinea. Neîndoielnic, avea să fie greu, dar cel care se autointitulase Geniul Carpaților considera că era la înălțimea misiunii.

Dar, pe măsură de vorbea, expresia feței geniului se schimba treptat, dându-și seama că nu stăpânește mulțimea. În loc să-l aclame, oamenii îl întrerupeau și îl huiduiau. Ceaușescu avea o expresie tulburată. Cum îndrăzneau? Și cum era posibil așa ceva? Într-un sistem politic construit pe percepția invulnerabilității și a puterii, era un moment penibil

pentru regim, așa că transmisia televizată a fost imediat întreruptă.[83]
Secretarul general mai avusese momente de cumpănă în trecut, dar criza aceasta era diferită. Mai târziu în acea noapte, Nicolae și Elena, soția cu care era împreună de 43 de ani, și-au croit drum spre acoperișul clădirii. Un elicopter militar, care decolase de pe aeroportul din capitală, a venit și i-a luat. Planul era ca elicopterul să-i ducă într-un oraș din apropiere, unde ar fi trebuit să-i aștepte alte elicoptere. Când a devenit clar că celelalte elicoptere nu aveau să vină, pilotul a plecat, îndreptându-se către un aerodrom militar.[84]
Aflați în aer de ceea ce li se păruse, probabil, o veșnicie, la radioul din elicopter s-a auzit o voce. Guvernul a fost răsturnat, a rostit aceasta. Nemaiavând sprijinul armatei, Ceaușescu (și toți ceilalți din elicopter) se aflau acum în mare pericol. Când pilotul i-a spus lui Ceaușescu ceea ce tocmai aflase, nu i-a venit să creadă. Erau nevoiți să aterizeze, și încă repede.
„Nu! Sunt niște minciuni îngrozitoare. Nu slujești cauza?“, a întrebat el.
Dar după ce a înțeles că puteau fi doborâți în orice clipă dacă nu aterizau, s-a mai potolit. Pe când cobora din elicopter, Ceaușescu l-a întrebat iar pe pilot dacă servește cauza.
„Ce cauză ar trebui să servesc?“, a răspuns pilotul.
Dat fiind că armata schimbase tabăra, iar dictatorul și soția lui se aflau la sol, era prea târziu ca aceștia să scape, cuplul fiind găsit curând după aceea. După un simulacru de proces, mai mult teatru decât proces, ambii au fost condamnați la moarte. Pe când

erau conduși afară din încăperea de judecată, Ceaușescu a cântat *Internaționala*, cântecul comunist de luptă, în vreme ce soția lui, Elena, a strigat „să te ia naiba" către un soldat care râdea de ei.[85] Știind că sfârșitul le era aproape, cei doi au avut o ultimă dorință, aceea de a fi executați împreună. Dorința le-a fost îndeplinită. Au fost puși la zid și împușcați cu mitraliere Kalașnikov.[86] Amândoi au murit instantaneu.

„Orice revoluție cere sânge", a spus unul dintre membrii plutonului de execuție mai târziu, vorbind despre acea zi.

El fusese forțat să depună un jurământ de loialitate față de Ceaușescu cu doar patru zile înainte de a apăsa pe trăgaci – jurământ că-l va sprijini și apăra pe dictator.[87]

Marea greșeală pe care a făcut-o dictatorul român a fost (exceptând faptul că și-a ales o profesie extrem de periculoasă) că nu a făcut pregătiri din timp pentru ziua în care avea să cadă de la putere. A fost mult prea încrezător. Când și-a dat în sfârșit seama că aceea avea să fie ultima zi la putere, nu a mai avut scăpare.

Este oare surprinzător? Avem aici de-a face cu oameni care au dus vieți imposibile și au făcut lucruri imposibile.[88] În tinerețe, la 18 ani, Ceaușescu a făcut pușcărie pentru activități comuniste. Apoi țara a trecut prin al Doilea Război Mondial și a ajuns sub dominație sovietică. Născut într-o familie de țărani, Nicolae și-a făurit o viață în care a putut să își construiască unul din cele mai mari palate din lume.

Nu este singurul care și-a clădit o viață atât de ireală încât ar părea neverosimilă dacă am vedea-o într-un film. Ben Ali a ajuns din luptătorul împotriva forțelor colonialiste franceze în deșerturile din Tunisia dictatorul țării sale, urmând a fi doborât de la putere de proteste de masă împotriva regimului. Colonelul Gaddafi, Idi Amin și Mobutu au trecut de nenumărate ori pe lângă moarte. De ce ar părea altfel momentul care le-a adus sfârșitul? Realizând imposibilul până atunci, ei credeau, fără îndoială, că puteau s-o facă și în continuare. Poate că trebuiau într-adevăr să creadă acest lucru, pentru a putea rămâne la putere atât de mult cât au făcut-o.

Pentru că, atunci când totul se termină, timpul este foarte important – este esențial să poți fugi într-un loc ușor accesibil, fie și numai în drum către destinația finală.[89] Pentru cei mai mulți, acesta este deja un obstacol insurmontabil, pentru că majoritatea dictatorilor nu sunt înconjurați de prieteni adevărați. Dar aceasta nu este singura problemă. Chiar dacă un lider dintr-o țară vecină este binevoitor și-i oferă unui fost tiran șansa unui adăpost relativ liniștit, nenumărații dușmani ai tiranului vor face tot ce le stă în putere pentru a-l determina pe acesta să își schimbe decizia. Pentru a supraviețui într-o libertate relativă, tiranii trebuie să găsească o țară care să nu cedeze presiunilor și să-i dea afară. Mai ușor de zis decât de făcut, în special pentru cei mai violenți dintre liderii lumii.

Pentru Charles Taylor, un criminal de război vest-african celebru pentru brutalitatea sa, aceasta devenise o mare problemă. Când a renunțat la putere, în 2003, a făcut-o cu condiția să își trăiască

restul zilelor în exil, în Nigeria.[90] La început, lucrurile păreau să meargă bine – de parcă vechea viață nu avea să-l mai prindă din urmă. Președintele de atunci al Nigeriei spusese clar că nu avea să-l deporteze pentru a fi deferit justiției.[91] „Ne vom strădui să fim gazde bune cât timp de află în Nigeria", spusese președintele Obasanjo când Taylor a ajuns la Abuja. Nici aranjamentul de cazare nu era tocmai rău: trei vile pe vârful unui deal, păzite de un corp de poliție nigerian. Până și președintele SUA a spus că era problema nigerienilor cum se purtau cu el.[92]

Dar viața dulce a lui Taylor pe malul mării n-a durat mult. Sub presiunea uriașă a organizațiilor pentru drepturile omului și a democrațiilor liberale, guvernul nigerian a spus inițial că era „obligat să onoreze înțelegerea de a-i acorda adăpost".[93] Dar, până la urmă, promisiunile nu valorează prea mult într-o lume în care domnesc puterea și banii. La exact trei ani de la momentul în care spusese că acest lucru nu se va întâmpla cât este el la putere, președintele nigerian a încetat să-l mai protejeze pe Taylor. Fără protectorul său, Taylor nu a avut nici o șansă. După ce a fost condamnat la 50 de închisoare, Charles Taylor, „măcelarul din Monrovia", își petrece zilele într-o celulă din închisoarea britanică County Durham.[94] A riscat plecând în străinătate și lucrurile nu i-au reușit.

Pentru a evita o soartă similară, dictatorii obligați să plece în exil trebuie să găsească o țară care să nu-i predea. Cum însă? Cea mai bună șansă a tiranilor de a reduce riscul de a fi predat este de a găsi o țară-gazdă care să fie nedemocrată și puternică.[95] În

trecut, democrațiile erau dispuse să găzduiască foști dictatori, dar guvernele acestor țări sunt mai vulnerabile în fața presiunii publice. De înțeles că mulți alegători nu sunt mulțumiți când aud că guvernul lor va deschide ușile unui dictator renumit în primul rând pentru o serie de crime de război. La procesul lui Charles Taylor, judecătorul a spus: „Acuzatul a fost găsit responsabil de complicitate și de planificarea unora dintre cele mai atroce și brutale crime din istoria scrisă".[96] Ce votant ar dori să aibă așa ceva la el în țară? Eu, unul, n-aș vrea. Probabil că nici voi.

Liderii democrați pot rezista destul de mult timp presiunilor electorale, dacă ei consideră că este vorba despre interesul național, dar există un moment în care probabil vor ceda. Și, chiar dacă un anumit guvern reușește să reziste, următorul s-ar putea să nu reușească. În asemenea condiții, nu există cu adevărat siguranță pentru tirani. Timpul lor se scurge.

Regimurile autocrate prietene sunt preferabile din două motive: pentru că fac mai bine față cererilor cetățenilor și pentru că există o șansă bună ca acel regim să nu se confrunte multă vreme cu o schimbare politică bruscă. Dar acest lucru este valabil doar dacă regimul care oferă găzduire este stabil și capabil să reziste presiunilor externe.[97]

Dacă tiranul este ghinionist, fuge într-o dictatură nedemocratică, dar află curând că aceasta devine o democrație. Așa ceva i s-a întâmplat dictatorului Ciadului, Hissène Habré, care a fugit în Senegal.[98] Odată cu schimbarea sistemului politic de acolo, din autoritar în democratic, s-au schimbat și șansele lui

Habré de a se bucura de o ședere relaxată sub soarele senegalez. În 2013, după democratizarea Senegalului, el a fost acuzat de crime împotriva umanității, tortură și o mulțime de crime de război.[99]

Există, desigur, și o îngrijorare mai directă privind securitatea: exilul reduce amenințarea iminentă la adresa unui dictator, prin aceea că dușmanii lui nu stau în fața palatului cu furcile în mâini. Dușmanii sunt încă prezenți, pândind, probabil, la fiecare colț, așteptând să-l lovească pe cel care nu se mai află pe piedestal, înconjurat de soldați înarmați cu baionete. Plecarea de la putere mai eliberează din tensiuni, dar aceasta nu înseamnă că explozia nu se mai poate produce. Oricând este posibil. A fi rezistent în fața presiunii nu este suficient, ea trebuie combinată cu puterea, iar această combinație n-o oferă multe destinații de exil.

Din perspectiva tiranului, țara spre care ar trebui să se îndrepte ar fi de tipul Arabiei Saudite. Guvernată de aceeași dinastie de când a fost unificată de Casa Saud în 1932, fără războaie civile, țara este remarcabil de stabilă – în special pentru o țară condusă de un monarh absolut. De asemenea, este mare producătoare de petrol, cu cheltuieli militare anuale estimate la peste 55 de miliarde de dolari.[100] Nu există libertate de exprimare sau presă independentă și nici o societate civilă adevărată, care să se opună guvernului. Deși asta nu face Riyadh-ul invulnerabil, nici nu este ușor să se pună presiune din exterior. De asemenea, a demonstrat cât este statul de potrivit prin adăpostirea „cu succes" a multor dictatori detronați în trecut. Și,

pentru că liderii țării se schimbă, dar regimul se păstrează, este puțin probabil să aibă loc schimbări politice drastice. Dacă tatăl acceptă să găzduiască acum un dictator, probabil că fiul său nu îl va da afară când îi vine rândul la tronul de aur.

Dificultatea principală este că tiranii trebuie să convingă pe cineva să îi primească. Și de ce ar fi pregătiți pentru o asemenea eventualitate? Indiferent de tipul de regim, pot exista multe motive pentru a acorda exil unui autocrat îndepărtat de la putere. Un prim motiv ar fi utilitatea pentru guvern de a-l avea pe acel autocrat în țară – sau, în general, de a-l ține în viață. Poate că acel autocrat are relații bune în țară, iar guvernul-gazdă crede că ar putea folosi acea influență în avantajul său. Sau poate există o șansă ca tiranul să reușească o revenire la putere, ceea ce l-ar face dator față de țara-gazdă. Un exemplu de despoți care au revenit la putere după o perioadă în exil sunt talibanii, care chiar au avut un birou (la un moment dat și cu steag) în Qatar.[101]

Dacă un tiran nu poate miza pe asta, pentru că revenirea la putere este prea puțin probabilă, mai are un atu pe care se poate baza. Instituțiile și oamenii dispun de resurse și de atenție limitate. Cu fiecare oră în care stau într-un loc asupra căruia nu au control și se gândesc la un bau-bau real sau imaginar, atenția lor este distrasă. Acest lucru poate fi un avantaj pentru un alt guvern, dar și o cale posibilă pentru tiran de a se face util.

O altă strategie ar fi să facă apel la loialitate. Când trupele occidentale au părăsit Afghanistanul în grabă în vara lui 2021, un număr mare de afghani care îi ajutaseră direct – ca translatori, de exemplu –

au fost efectiv părăsiți. Fără protecția americanilor, britanicilor, germanilor ș.a.m.d., aceștia se aflau acum la discreția exact a acelora pe care încercaseră să îi împiedice să ajungă la putere. Pe o scară foarte mare și în public, acest lucru a transmis mesajul că guvernele occidentale nu sunt de încredere.

A oferi exil liderilor aflați într-o situație delicată și care cooperaseră cu alte țări când au fost la putere este un semnal că asemenea lideri nu vor fi uitați, chiar dacă lucrurile iau o întorsătură nefericită. În plus față de loialitate, este vorba și despre dorința expresă de a evita vărsarea de sânge. Când un dictator se află în situația în care simte că nu mai are alte opțiuni pentru a rămâne la putere, decât să deschidă focul, ei pot apela la puteri străine care să le ofere „o parașută de aur". În cazul Filipinelor, cele două elemente s-au îmbinat. A fost vorba despre loialitatea față de un lider cooperant, aflat acum la ananghie, dar și despre evitarea unui masacru.

Pe 30 iunie 2022, Ferdinand „Bongbong" Marcos Jr. a urcat pe scena ridicată în fața Muzeului de Artă din Manila. Ca nou președinte al Filipinelor, el a spus că nu venise acolo pentru a vorbi despre trecut. „Sunt aici pentru a vă vorbi despre viitor", a spus el.[102]

Nu era ceva întâmplător. Cu 36 de ani în urmă, tatăl său, Ferdinand Marcos, avusese de luat poate cea mai grea decizie din lunga sa carieră de dictator. Cu mulțimea ieșită în stradă și figuri-cheie din regimul său plecând din funcții sub presiunea poporului, el l-a sunat pe senatorul american Paul Lexalt, un apropiat al președintelui Reagan.

Era miezul nopții și Marcos era speriat. Nu putea să doarmă. Laxalt i-a spus:
„Rupe orice legătură, repede. A venit momentul."
A urmat o pauză lungă. Pauza a devenit atât de lungă, încât Laxalt l-a întrebat pe Marcos dacă mai este la telefon. Era.
„Sunt foarte, foarte dezamăgit", a mai spus Marcos înainte să închidă telefonul.[103]
La 21:05, două elicoptere americane s-au înălțat din apropierea palatului prezidențial, avându-i la bord pe Marcos și anturajul său.[104] Destinația era baza aeriană Clark, aflată la aproximativ 64 de kilometri de Manila. De acolo, dictatorul a zburat spre Hawaii, via Guam, cu un avion de transport C141, în frig și zgomot.[105] Un alt avion a urmat același traseu.
La bord se afla nu doar anturajul său – ci mult mai mult. Știm exact ce a luat cu el, pentru că totul a fost înregistrat la vamă. Dat fiind că Marcos avea un venit oficial de 13 500 de dolari pe an, actele vamale de 23 de pagini au înregistrat lucruri incredibile. Printre altele, avioanele au transportat 140 de butoni bătuți cu pietre prețioase, 24 de lingouri de aur, o statuetă din fildeș a lui Iisus, un colier din diamante, dar și 27 de milioane de pesos, moneda națională filipineză. Numai că toată această cantitate ridicolă de bijuterii și aur din avioane reprezenta doar o cantitate infimă din banii pe care Marcos îi furase de la poporul său. Conform unei estimări realizate ulterior de Curtea Supremă din Filipine, era posibil ca Marcos să fi furat nici mai mult nici mai puțin de zece miliarde de dolari americani, nu de pesos filipinezi.[106]

Pentru state democratice precum Statele Unite, problema parașutei de aur – acordarea exilului unor dictatori – este una dificilă. Pe de o parte, exilul pentru tirani precum Marcos poate reduce semnificativ pericolul vărsării de sânge, salvând, astfel, multe vieți nevinovate. Pe de altă parte, Statele Unite l-au ajutat, efectiv, pe Marcos să fure și mai mulți bani de la stat, după ce îl ajutaseră deja să rămână la putere. Merita oare Marcos acest lucru? Bineînțeles că nu. După toți acei ani la putere, în care furase de la poporul său pe care îl maltratase, dictatorul ar fi trebuit să stea în fața unui judecător, nu într-o vilă din Hawaii. Aici însă este vorba despre un compromis, ca întotdeauna, și anume dacă străinii nu-l ajută într-o asemenea situație, acel dictator obosit, speriat și periculos nu are altă cale de scăpare decât masacrarea civililor nevinovați. Cu siguranță, mulți filipinezi ar fi murit dacă acele elicoptere nu l-ar fi dus pe Marcos senior într-un loc sigur.

În ultimele decenii a devenit tot mai greu pentru tirani să găsească un loc sigur de exil. Acest lucru se datorează Curții Penale Internaționale (CPI) și progreselor făcute în domeniul justiției internaționale. Cu sediul la Haga și activă din 2002, ideea care a stat la baza înființării CPI este, neîndoielnic, una bună. În cazurile în care personajele odioase nu pot fi trase la răspundere pentru crimele lor în tribunalele naționale, tribunalul internațional poate interveni pentru a face o fărâmă de dreptate. Instituția a avut un succes destul de mare. În 2012, de exemplu, tribunalul a condamnat un despot războinic congolez, pe nume Lubanga, la 14 ani de închisoare pentru răpiri de

copii, pe care îi obliga să lupte. La momentul procesului, un ONG de renume în domeniul drepturilor omului comenta: „Condamnarea lui Lubanga este importantă nu doar pentru victimele care doresc dreptate, dar este și un avertisment pentru aceia care folosesc copii ca soldați în această lume“.[107] Este un avertisment și cei mai mulți ar fi de acord că acesta este un lucru bun. Chiar dacă și un singur comandant al rebelilor sau general de armată poate fi convins să nu oblige un copil de 12 ani să pună mâna pe un Kalașnikov datorită existenței CPI, aceasta este o victorie.

Dar această victorie nu este gratuită. Pentru aceia care au folosit copii-soldați sau au comis crime de război, însăși existența curții și amenințarea cu judecata înseamnă un motiv în plus de a rămâne la putere cât mai mult posibil – cu toate urmările sângeroase care decurg de aici. Deoarece, chiar dacă tiranii nu reușesc să „dispară“ sau să fie omorâți de succesorii lor, ar putea foarte bine să ajungă în spatele gratiilor pentru tot restul vieții în Țările de Jos (sau în County Durham, precum Charles Taylor).

Conform unui studiu publicat în 2018, condițiile de exil s-au schimbat drastic. Înainte, atât liderii sub conducerea cărora se petrecuseră atrocități, cât și ceilalți lideri ajungeau în exil în condiții similare. Acum, după ce s-au făcut progrese în justiția internațională, iar statele sunt reticente la acordarea parașutei de aur conducătorilor celor mai răi dintre cei răi, aceștia din urmă optează „de aproape șase ori mai puțin pentru exil“.[108]

Această constatare a fost publicată într-o revistă academică, sub egida Midwest Political Science Association, așa că s-ar putea să nu fi ajuns în palatele prezidențiale ale lumii, dar dictatorii au înțeles, neîndoielnic, că lucrurile s-au schimbat. Când colonelul libian Muammar Gaddafi a aflat că guvernul nigerian a hotărât predarea lui Taylor, a spus: „Asta înseamnă că orice șef de stat ar putea să aibă o soartă similară. S-a creat un grav precedent."[109] Robert Mugabe, fostul dictator din Zimbabwe, era prieten cu Taylor. Văzând ce i s-a întâmplat, a declarat că singurul mod în care va părăsi Zimbabwe va fi într-un sicriu.[110]

De fapt, niciodată n-a fost ușor de găsit o destinație de exil din cauza amenințării permanente cu moartea sau cu extrădarea. Dar acum, după ce lumea s-a micșorat, iar șansele de a fi detronat au crescut, provocarea este și mai mare. Ca urmare, singura alegere rațională pe care o pot face tiranii este să rămână la putere cât se poate de mult. Dacă pentru asta este nevoie de mai multe omoruri și furturi, atunci asta vor face.

Teoretic, renunțarea la această viață este posibilă, dar miza este mare și puțini sunt cei dispuși să riște. În fața alegerii între a continua alergarea pe bandă, a opri mașinăria și a încerca să sară din mers, majoritatea tiranilor vor alege să continue rutina zilnică. Dar, cât timp se află pe bandă, suprafața în mișcare nu este singurul lucru pentru care trebuie să își facă griji. Cât timp aleargă trebuie să își păzească spatele, pentru că cei din imediata apropiere sunt, de obicei, și cei mai periculoși.

2

DUȘMANUL DIN INTERIOR

Mai trebuie să știi că acești dușmani sunt aici. Nu sunt în străinătate. Sunt aproape de noi, sunt dintre noi.[111]

Hissène Habré, președinte al Ciadului

În noaptea de 28 iunie 1762, Ecaterina dormea în vila de vară Monplaisir, de la palatul Peterhof. Aflată la doar câțiva metri deasupra apelor Golfului Finic, era o reședință liniștită, departe de forfota capitalei imperiale Sankt-Petersburg.[112]

Dintr-odată, un bărbat a dat buzna în dormitorul Ecaterinei.

„Gata, a venit momentul! Ridicați-vă și veniți cu mine!“, a spus soldatul.

Încă sub imperiul somnului, confuză, Ecaterina a întrebat:

„Ce vrei să spui?“

„Passek a fost arestat“, i-a răspuns acesta.[113]

Ecaterina acționa acum contracronometru. Căpitanul Passek era la curent cu complotul ei de a-și detrona soțul, țarul Petru al III-lea al Rusiei. Dacă Passek ar fi fost torturat, implicarea ei n-ar mai fi rămas multă vreme un secret. Iar dacă ar fi fost dată în vileag, drumul către eșafod ar fi urmat degrabă.[114]

Ultimii ani fuseseră grei pentru Ecaterina. Țarul își îndepărtase demult soția, iar Ecaterina s-a convins, până la urmă, că intenționa s-o înlăture pentru a se căsători cu amanta sa, Elisaveta. Petru își insulta și umilea soția în public.[115] La beție profera amenințări. Mințea, înșela și complota. Viața Ecaterinei era în mare pericol.

După doar câteva luni de domnie, Petru își atrăsese ostilitatea majorității facțiunilor din jurul curții care contau. Mulți militari erau nemulțumiți de ciudata atitudine proprusacă a lui Petru. Obsesia lui pentru Frederic cel Mare, regele Prusiei, era atât de puternică încât și-a obligat soldații să poarte uniforme prusace.[116] În vreme ce predecesorul său luptase împotriva Prusiei alături de Austria, una dintre primele măsuri luate de Petru a fost să salveze dușmanul Rusiei de la o înfrângere sigură. El ar fi putut intra cu trupele în Berlin, dar n-a făcut-o. Când Frederic i-a oferit o serie de teritorii pentru a pune capăt războiului, a refuzat să le primească. Apoi, cu trupele sleite de puteri de un război din care nu părea să câștige nimic, pentru că Petru nu voia să profite de avantajul avut, a decis să se pregătească de război cu Danemarca, pentru că aceasta deținea controlul asupra Schleswigului. Era ceva ce nu avea nici o legătură cu Rusia, dar, din nou, era una dintre obsesiile stranii ale lui Petru.[117] Ca urmare a tuturor acestor evenimente, mulți soldați erau furioși.

Spre deosebire de Petru, Ecaterina era extraordinar de bună la făurit alianțe cu cei puternici de la curte. Din prima zi în care s-a aflat în Rusia, prințesa germană a îmbrățișat cultura locului. A învățat limba rusă și s-a străduit să acorde religiei ortodoxe respectul cuvenit. Se comporta, după cum spunea chiar ea, „în așa fel, încât rușii să mă iubească".[118] Și este evident că mulți curteni chiar o iubeau sau, cel puțin, o preferau lui Petru al III-lea. După cum spunea un curtean, „simpatia pentru ea creștea direct proporțional cu disprețul față de soțul ei".[119]

Imbrăcată în negru, Ecaterina și-a croit drum către cazarma Regimentului Izmailovski, care avea misiunea de a păzi familia regală. Acolo, soldații i-au sărutat mâinile, picioarele și tivul rochiei.[120] După ce a ajuns la Palatul de Iarnă, preoții, oficialii și gărzile palatului au spus clar că aveau să o susțină pe Ecaterina, și nu pe soțul ei, în lupta pentru putere.[121] Dar, chiar și cu sprijinul lor, rămânea problema soțului ei. Petru putea fi departe de capitală, dar tot avea acces la comanda a mii de soldați.

Când a devenit evidentă trădarea soției lui, Petru a fost tulburat și confuz. Să încerce oare să negocieze? Unul dintre generali l-a sfătuit să intre cu trupele în Sankt-Petersburg.[122] Cu forța militară aflată sub comanda sa, putea s-o distrugă pe soția lui și pe complicii ei; și ar fi putut apoi să își recupereze tronul, care era al lui de drept. Însă, spre deosebire de soția sa Ecaterina, Petru nu avea calitățile necesare pentru a reuși. În loc să mute decisiv, cum fusese sfătuit de generalul său, Petru a ezitat.

În Sankt-Petersburg, Ecaterina a acționat în cel mai îndrăzneț mod cu putință. După ce s-a schimbat în uniforma verde a Gărzilor Imperiale, a încălecat pe un cal alb și și-a condus singură armata pentru a scăpa de Petru.[123] Într-un final, singurul lucru pe care a fost dispusă să-l accepte a fost abdicarea necondiționată – în scris. A fost cea mai mare umilință posibilă pentru soțul ei.

La mai puțin de șase luni de la încoronare, Petru al III-lea a fost încarcerat la Ropșa, un castel aflat la aproximativ 30 de kilometri depărtare de Sankt-

Petersburg. La mai puțin de o săptămână de la pierderea puterii, a murit.

Puterea se bazează pe relații. Nu poți fi lider dacă nu ai susținători. Pentru tirani însă, numărul celor pe care trebuie să-i mulțumească pentru a rămâne la putere este mic. În același timp, aceștia sunt, cel mai probabil, și oamenii care îi vor da jos. Datele confirmă acest lucru: între 1950 și 2012 au căzut de la putere 473 de lideri despotici. Conform unei analize, 65% dintre ei au fost înlăturați de oameni din interior.[124] Adesea, adevăratul pericol nu-l reprezintă aceia care i se opun pe față liderului, ci aceia care sunt permanent în preajma lui zâmbind, în timp ce pun la cale următoarea mișcare.

Pentru a înțelege cum supraviețuiesc (și se prăbușesc) tiranii, să privim oamenii conform celor trei categorii evidențiate de Bruce Bueno de Mesquita și Alastair Smith în cartea lor, *Manualul dictatorului*.[125] În prima intră oamenii care contează în teorie – grupul pe care liderii trebuie să-l câștige pentru a ajunge să dețină controlul. În cea de-a doua sunt oamenii care contează cu adevărat – grupul de care liderii au nevoie pentru a obține controlul. Iar a treia este reprezentată de cercul interior, cel mai mic grup, fără de care tiranii nu pot conduce.

Oamenii care contează în teorie (numit de Mesquita și Smith „grupul nominal de selecție") au un cuvânt de spus privind rămânerea unui anumit lider la putere, fie el tiran sau nu. Într-o democrație liberală, precum SUA, poate fi vorba despre zeci de milioane de oameni, dat fiind că majoritatea celor care au împlinit 18 ani pot participa la alegerile prezidențiale.

Al doilea grup de oameni este „adevăratul grup de selecție". Acesta constă în grupul care decide cu adevărat cine rămâne la putere. În Statele Unite, acest grup este alcătuit din cei 538 de electori din Colegiul Electoral. După încheierea votului, reprezentanții lor aleg președintele. În prezent însă, acești electori își primesc mandatul de la voturile alegătorilor și votează în consecință. Sau, cel puțin, așa ar trebui să funcționeze.

Asta înseamnă că, de fapt, adevăratul grup de selecție cuprinde un număr mult mai mare de alegători dintr-un număr mic de „state-cheie" (state în care votul poate merge în orice direcție) și care decid, adesea, rezultatul alegerilor prezidențiale. În plus, există lobbiști donatori și actori politici care îți pot da resursele de care ai nevoie pentru a avea o șansă reală în a-i convinge pe alegătorii din statele-cheie. Mai explicit, un alegător din Kansas care face parte din grupul nominal de selecție este mult mai puțin important decât un alegător din Wisconsin, pentru că statul Kansas este întotdeauna roșu (votează cu republicanii), în timp Wisconsin, nu. Voturile din Wisconsin pot conta foarte mult, în vreme ce voturile din Kansas contează doar teoretic. John din Kansas face parte din grupul nominal de selecție, în vreme ce Joanna din Wisconsin face parte din adevăratul grup de selecție.

Pe urmă, avem coaliția câștigătoare. Această constă dintr-un număr mic de oameni din adevăratul grup de selecție, care trebuie adunați pentru a prelua puterea sau pentru a te putea menține acolo. În cazul Americii, acesta ar fi cel mai mic număr de alegători care trebuie să câștige Colegiul Electoral.

Dimensiunea tuturor acestor grupuri variază enorm, în funcție de sistemul de guvernare. Majoritatea dictatorilor nu au de ce să își facă griji în privința unor colegii electorale; unii chiar nu trebuie să își facă griji din cauza alegătorilor. Cu cât regimul este mai autoritar, cu atât aceste grupuri ajung să fie mai mici. La curtea lui Petru al III-lea, în Rusia secolului al XVIII-lea, adevăratul grup de selecție era mic și la fel era și coaliția învingătoare. Ecaterina nu a avut nevoie, pentru a-l detrona pe soțul ei și a-l arunca în închisoare, decât de un număr mic de soldați din Garda Imperială. În 1762, Imperiul Rus avea o populație destul de mare, estimată la 17 milioane de locuitori.[126] Cu toate acestea, pierderea sprijinului soției și al câtorva personaje militare importante a făcut diferența între păstrarea tronului și moartea într-o temniță întunecoasă.

Ar putea părea că povestea lui Petru și a Ecaterinei este foarte diferită de dinamica politicii contemporane. Statele Unite nu existau atunci, nu apăruse industrializarea și numărul democrațiilor liberale din lume era un mare zero – dar aceasta nu înseamnă că modul în care funcționează tirania nu mai este valabil. În țările extrem de autoritare poate exista o coaliție câștigătoare care să fie formată din câteva sute de oameni. În aceste țări, sprijinul unui mic grup de elită decide totul: dacă tiranul poate păstra sprijinul coaliției câștigătoare, atunci el rămâne la putere și în viață. Dacă pierde coaliția câștigătoare, el pierde puterea – și chiar mai mult de-atât. Pentru toți ceilalți care trăiesc în regimuri atât de violente, o viață mai bună înseamnă a trece de la statutul de țăran neputincios la unul care contează cu adevărat, ca parte a grupului de selecție.

Dacă nu știau deja asta după decenii de conducere totalitaristă, regimul nord-coreean i-a predat această lecție poporului său în anii 1990.[127]

Coreea de Nord este o țară cu relief muntos, ierni aspre și o agricultură precară. De la sfârșitul anilor 1950, când o mare parte din Coreea de Nord era o ruină ca urmare a războiului cu Coreea de Sud și aliații săi, țăranii au fost obligați să se colectivizeze. Asta însemna că, în loc să producă pentru ei înșiși, produceau acum pentru stat. Ca urmare, milioane de oameni au ajuns dependenți de guvern, din moment ce nu-și mai puteau cumpăra alimente sau nu le mai puteau produce în cantități suficiente pentru ei înșiși. În schimb, guvernul decidea cine și ce primea. Acest sistem „funcționa", atât cât o făcea, pentru că atât Uniunea Sovietică, cât și China au sprijinit masiv Coreea de Nord în timpul Războiului Rece. Când Uniunea Sovietică s-a destrămat, China și-a redus și ea sprijinul – parțial și din cauză că propria agricultură nu mergea conform planificării. Șocul extern a fost uriaș. Familia Kim ar fi putut răspunde prin mărirea exporturilor sau liberalizarea sistemului colectivizat în interior, dar nu a luat nici una dintre aceste măsuri. Când țara a fost lovită de inundații în 1995, nord-coreenii sufereau deja de foamete. Sistemul nu funcționase nici înainte ca apa să dea năvală, iar acum era complet distrus.

Pentru mulți nord-coreeni de rând, situația era atât de disperată, încât începuseră să mănânce scoarță de copac. Ji Hyun-ah, în vârstă de 17 ani la vremea aceea, povestește cum stăteau lucrurile.[128] În primul rând, trebuia să găsești copacul potrivit. Aveau

nevoie de pini și pentru a-i găsi trebuia urcat pe munte sau coborât în văi. După ce-i găsea, Ji îi tăia, o sarcina deloc ușoară pentru cineva deja slăbit în urma înfometării.

Copiii (sau părinții lor) trebuiau să cojească copacii tăiați cu un cuțit sau o coasă. Sub scoarță se găsea ceea ce ei numeau *songgi*, stratul subțire care separă scoarța de lemnul copacului. După ce se aduna destul *songgi* (ceea ce era o muncă grea), acesta era fiert în leșie, întins afară și lăsat peste noapte la înmuiat. După aceea bucățile erau bătute cu o bâtă, amestecate cu puțin mălai, din care se făcea un fel de turtă. După cum spunea Ji, „abia se putea mânca și nevoia de a te descurca cu așa ceva era îngrozitoare".[129] Pentru unii copii coreeni, situația era încă și mai disperată, pentru că nu aveau nici măcar aceste turte de scoarță de pin tot timpul. Pentru ei, a putea mânca scoarță era ca o sărbătoare de Crăciun.[130] Și totuși, își amintea Ji, „nu ne-a dat niciodată prin cap să dăm vina pe guvernul dictatorial pentru greutățile noastre".[131]

Treptat însă, în timpul catastrofei, când tot mai mulți nord-coreeni mureau ca urmare a malnutriției, riscul ca acest lucru să se întâmple a crescut. Pentru Kim Jong-il (tatăl lui Kim Jong-un și fiul primului conducător al Coreei de Nord, Kim Il-sung), aceasta nu mai era doar o problemă umanitară, ci o problemă de supraviețuire a regimului. În loc să distribuie puținele alimente după nevoi, cel puțin o parte dintre acestea au fost alocate în funcție de loialitatea față de regim și de măsura în care o persoană era utilă pentru menținerea la putere a clanului Kim. În Phenian, unde oamenii chiar

contau pentru dictatură, rațiile de alimente erau relativ mari. În afara capitalei, în zonele rurale mai puțin importante, nenumărați oameni mureau de foame. Nu era o întâmplare. Câteodată, în timpul foametei, rația pentru un om în Phenian era aproape dublă față de cea din alte provincii.[132] Conform concluziilor trase de politologii Daniel Byman și Jennifer Lind, „Kim Jong-il își proteja grupul de selecție și permitea ca foametea să facă ravagii în rândul celor considerați cel mai puțin loiali".[133] Iar pentru aceștia, efectul era chiar devastator. Conform unor date estimative de încredere, în jur de 3–5% din populația pe care Coreea de Nord o avea înainte de foamete a decedat.[134]

Elitele de la palat, fie că sunt oficiali cu funcții înalte în partid, generali sau oligarhi, pot ajuta sau împiedica ambițiile unui tiran. În varianta cea mai bună pentru tiran, o mare parte a elitelor consideră că o continuare a guvernării dictatorului este în interesul lor. În acest caz, nu numai că acceptă modul lui de guvernare, dar sunt un sprijin în momentele tulburi. Varianta cea mai probabilă și cea mai de temut pentru tirani este însă cea în care o parte importantă a adevăratului grup de selecție își dorește să-l vadă pe dictator răsturnat de la putere – fie pentru că vrea puterea, fie pentru că are convingerea că interesele i-ar fi servite mai bine de un alt conducător.

Pentru despot, gestionarea adevăratului grup de selecție și a țării în ansamblu este atât de grea pentru că aceste regimuri sunt extrem de opace, nu numai pentru cei din afară, ci și pentru dictatorul însuși. Este ceea ce se cunoaște drept „dilema

dictatorului".[135] Pentru a rămâne la putere, dictatorul instaurează un climat de teamă permanentă. Această frică îi amuțește pe critici, care nu au curajul să își spună părerea. Pentru că cei mai mulți păstrează tăcerea, dictatorul nu știe niciodată ce cred oamenii cu adevărat – și nici măcar consilierii lui. Este acest om într-adevăr loial sau doar se preface? Chiar este de acord cu ideologia guvernului sau joacă teatru pentru a câștiga timp până are ocazia să-l înjunghie pe tiran pe la spate? Tiranul nu are cum să știe. Poate că este cel mai puternic om din țară, dar nu poate avea încredere că subordonații îi spun adevărul. Așadar fiecare decizie pe care o ia dictatorul se bazează pe informații care au fost filtrate printr-o ceață de temeri.

O asemenea dinamică este străină pentru majoritatea dintre noi, pentru că noi putem vorbi deschis, fără teama că asta ar duce la moartea noastră prematură sau că familiile noastre vor fi torturate. Un funcționar care îi spune șefului său un adevăr neplăcut își poate reduce șansele de avansare. Poate fi chiar concediat. Dar cine nu l-ar minți pe un dictator dacă adevărul ar echivala cu închisoarea sau moartea? În dictaturi, adevărul poate fi fatal.

Cei mai mulți tirani nu sunt niște proști, așa că își dau seama că nu li se oferă tabloul complet. În aceste condiții, este logic ca tiranii să presupună ce este mai rău despre oamenii care îi înconjoară.

Nu toți tiranii au însă aceleași dificultăți în interacțiunea cu dușmanul din interior, pentru că există foarte multe tipuri de coaliții pe care liderii se bazează. Politologii Bueno de Mesquita și Alastair Smith scriau:

> Dacă este nevoie de un grup mic de susținători, iar acesta poate fi constituit dintr-un grup mare de potențiali suporteri (ca în coalițiile mici necesare în locuri precum Zimbabwe, Coreea de Nord sau Afghanistan), atunci cel aflat la conducere nu este nevoit să cheltuie prea mult din fondurile regimului pentru a cumpăra loialitatea coaliției.[136]

În asemenea condiții, prețul „loialității" elitei față de conducător este mic, pentru că există fonduri suficiente. Dacă ministrul de interne solicită o parte mai mare din banii furați de regim de la populație, acestuia nu i se va mări salariul – în schimb, va fi înlocuit cu unul din numeroșii „calificați", dornici de a ocupa această funcție. Dar situația din Zimbabwe, Coreea de Nord și Afghanistan descrisă de Mesquita și Smith nu este valabilă pentru toate regimurile dictatoriale. Unii conducători trebuie să muncească mai mult pentru a ține în funcțiune mașina de făcut bani, pentru că baza de recrutare este mult mai mică.

Să ne gândim la noul șef al unei junte militare. Cu un an înainte era un simplu colonel care-și făcea griji pentru rolul său în armată, dar acum a câștigat puterea și trebuie să își facă griji pentru noul rol ca dictator. A avut deja prima apariție televizată, pentru a-și impune autoritatea și pentru a liniști comunitatea internațională, dar acum trebuie să se ocupe de noua funcție. În mare măsură, asta presupune să aibă grijă de mulțumirea tovarășilor săi colonei, pentru că are nevoie de ei ca să se mențină în funcție. Dacă acești colonei ar avea impresia că soarta lor s-ar îmbunătăți în cazul în care altcineva ar fi la putere, vor avea grijă ca

altcineva să preia funcția. Și, de îndată ce acea persoană preia funcția, predecesorul său se află în mare pericol.

Problema cu această situație, din perspectiva conducătorului loviturii de stat, o reprezintă dificultatea de a înlocui oamenii. Soldați sunt destui, nu și colonei, iar el are nevoie să se înconjoare de ofițeri superiori, pentru că militarii de rând nu au experiența sau poziția care să-l ajute să țină frâiele noului guvern.

În democrații, alegătorii pot fi înlocuiți; dacă îl pierzi pe unul, îl poți câștiga pe un altul. Dar în regimurile autoritare oferta de elite care să formeze adevăratul grup de selecție este limitată. În monarhii, de exemplu, nu sunt prea mulți prinți. Dacă îl îndepărtezi pe unul, s-ar putea să nu mai găsești altul în loc. Același lucru este valabil și în cazul multor dictaturi. Nu există prea mulți generali sau spioni șefi, iar tiranii nu-i pot înlocui întotdeauna pe aceia care se întorc împotriva lor. Ca urmare a faptului că în regimurile militare sau în monarhii există un număr mai restrâns de posibili înlocuitori, conducătorii trebuie să muncească mai mult pentru păstrarea elitelor de partea lor. Prețul acestora crește, ca să zicem așa. Și, oricât de enervant ar fi acest lucru din perspectiva tiranului, a nu plăti acest preț nu este tocmai o opțiune.

Pentru a plăti acest preț, despoții au nevoie de bani – mulți bani, și asta în plus față de fondurile lor private, desigur. Într-o situație ideală, tiranii și-ar dori acces la o sursă de bogăție care să nu depindă de muncitori calificați. Dacă nu, tiranul depinde de bunăvoința unui număr mare de oameni, iar aceasta este o situație pe care doresc s-o evite, în general,

pentru că îi vulnerabilizează. In plus, dacă mașina de bani depinde de muncitorii calificați, înseamnă că trebuie cheltuiți bani pe educație, ceea ce ar fi o risipă, din moment ce aceleași sume ar putea fi cheltuite pe lucruri care merită cu adevărat, cum ar fi cumpărarea opoziției sau ridicarea unei statui de aur care să te reprezinte și care să se învârtă după soare.

Nu este de mirare că multe dintre regimurile cele mai dure din lume au avut acces la petrol, gaze sau diamante. Extragerea acestor resurse naturale nu este doar profitabilă, ci poate fi făcută chiar dacă toți cei care îl înconjoară pe lider sunt incompetenți. Extragerea petrolului este un proces greu și obositor. Pentru asta, guvernul trebuie să asigure investiții mari, pe lângă tehnologiile sofisticate și expertiza necesare. Dar – și aici intervine avantajul pentru tirani – nu este un proces care să necesite un număr mare de oameni, iar cei necesari sunt deja instruiți. Motivul este că petrolul este un bun atât de profitabil, încât liderii pot, pur și simplu, să vândă câmpul petrolier unui jucător străin mare, care se va ocupa de tot în locul lor. Forarea? O va face el. Rafinarea? Este rezolvată. Transportul? Nici o grijă. Pentru că știe că va câștiga milioane sau miliarde, acesta este bucuros să se ocupe tot. De fapt, directorul executiv al companiei care completează cecul ar putea fi chiar mai bucuros să aibă de-a face cu un tiran, decât să aibă de-a face cu autorități legislative, activiști de mediu sau jurnaliști de investigații. Pentru tirani este aranjamentul perfect. Petrolul și dictatura merg mână în mână.

Dacă gradul de incompetență este prea mare sau nu există petrol pentru a plăti elitele, dictatorul mai are un instrument pentru a gestiona grupul de selecție, și anume reprimarea. Gestionarea grupului de selecție este ca și cum ai sta pe marginea unei gropi pline cu șerpi de trei metri lungime – orice mișcare greșită ar putea fi și ultima. Monștrii aceia trebuie hrăniți sau ținuți sub control.

Epurarea este însă atât o artă, cât și o știință. Este un drum periculos. Tiranii ar trebui să ia măsuri radicale și să își distrugă dușmanii, nu doar să îi slăbească puțin, permițându-le să reprezinte în continuare un pericol și să se radicalizeze. Niccolò Machiavelli, diplomatul italian care a scris *Principele* la începutul secolului al XVI-lea, spunea următoarele:

> Aici merită observat că pe oameni trebuie ori să-i îmbunezi, ori să-i elimini, pentru că ei se răzbună pentru un rău neînsemnat, dar pentru unul grav n-au cum s-o facă, așa încât răul pe care îl faci cuiva trebuie să fie astfel încât să nu ai a te teme de răzbunare.[137]

Așadar de ce ai mai da bani să plătești elitele, în loc să-i elimini pur și simplu pe toți aceia care reprezintă o amenințare cât de mică sau să-i forțezi să ți se supună, în loc să le faci pe plac?

Nu orice despot poate recurge imediat la omor, pentru că elitele impun condiții. Epurarea este, conform unei definiții, înlăturarea unui membru din coaliția de guvernare.[138] Acest lucru poate însemna mai multe lucruri. Ar putea fi o retrogradare, o încarcerare, un exil forțat sau condamnarea la moarte. Desigur, nici una dintre

variante nu este în interesul victimei epurării, dar, clar, rezultatul este în interesul elitelor rămase.[139] Oricât de mulți bani ar genera o dictatură prin furt și șantaj, resursele sunt limitate. Când unii membrii ai elitei sunt înlăturați ori omorâți, aceleași beneficii pot fi împărțite diferit, astfel încât unora să le revină o parte mai mare – sau, cel puțin, asta este ceea ce se așteaptă. Rezultatul este că elitele nu numai că acceptă, dar și contribuie activ la astfel de acțiuni, pentru că în felul acesta avansează, eliminându-și concurenții. Aceleași beneficii, mai puțini oameni.

Există însă un punct de cotitură, din cauza a ceea ce eu numesc „efectul Icar". În mitologia greacă, Icar a scăpat din situația dificilă în care era construind o pereche de aripi. El a fost avertizat să nu zboare prea aproape de mare sau de soare, dar mândria l-a făcut să nu țină cont de sfat. Până la urmă, a ajuns prea aproape de soare și aripile au început să se topească, iar el a căzut și a murit. Situația elitelor de la palat este similară. La început, poate exista mult entuziasm, datorită unei felii mai mari din tortul beneficiilor. Dar, la un moment dat, speranța într-o porție și mai mare este contracarată de teama membrilor elitelor că și ei ar putea fi epurați. Una este dispariția câtorva oficialități înalte după ce au fost implicate într-o tentativă de asasinat și alta este dacă, fără nici un motiv aparent, sunt împușcați oameni, unul după altul. Pe măsură ce se golesc scaunele din sala de consiliu sau apar figuri noi, începe să se instaleze panica. Miniștrii asudați, speriați de moarte, vor trece de la statutul de suporteri ai epurărilor la cel de dușmani ai tiranului. Pe măsură ce tot mai mulți încep să își dea seama că ar putea deveni victime ale omorurilor, membrii

elitelor ar putea să constate că s-au apropiat prea mult de soare.
Ca urmare, ar putea încerca să acționeze împotriva tiranului înainte de a fi prea târziu. Dacă au ocazia să se coordoneze între ei, conducătorul este în pericol de a provoca atacul împotriva poziției sale prin chiar măsurile implementate pentru a și-o fortifica. Dar, chiar dacă găsește echilibrul dintre promisiune și amenințare, dilema dictatorului nu dispare. Pur și simplu, nu poate fi sigur de ce parte se află supușii lui.
Există o singură excepție însă, și anume momentele de criză. Când liderul este atacat, de exemplu în timpul unei lovituri de stat, există un moment scurt în care acesta poate vedea limpede prin ceață. Nu vede doar cine îi este cu adevărat loial, ci și cine doar se preface a fi. Și, mai important, el știe acum cât este de puternic în raport cu dușmanii săi. Dacă supraviețuiește, este mai puternic decât ei. Dacă nu, este oricum prea târziu pentru a mai face ceva, dar, cel puțin, știe destul de bine cum stă.[140] Acest mic interval de claritate le place atât de mult liderilor, încât unii chiar lasă comploturile împotriva regimului să se desfășoare. Legenda spune că Ranavalona I, regina regatului Merina din Madagascar, a procedat exact așa. Europenii, atât cât le păsa de Madagascar, o descriau câteodată ca fiind o barbară care îi persecuta pe creștini și care renunțase la politicile mai „luminate“ ale predecesorului său.[141]
Era de așteptat ca această istorie să fie înflorită pe parcurs. Obiectivele reginei erau păstrarea puterii și protejarea independenței Madagascarului.

Comentatorii de la Londra și Paris doreau exact opusul. Vecinii insulei erau deja colonizați, iar poziția strategică a Madagascarului prezenta ocazia de a face bani pentru oricine ar fi controlat insula.
Acestea fiind spuse, fără îndoială că Ranavalona I era un tiran de o cruzime excesivă, nu doar cu străinii, ci și cu populația locală. Este de notorietate că a supus mulți oameni ordaliei, care presupunea consumarea de semințele otrăvitoare ale unui copac numit tangena. Oamenii erau liberi să se învinuiască unii pe alții de diverse fapte – așa cum făcea regina, de multe ori. Pentru a-și dovedi „nevinovăția", acuzatul trebuia să consume semințele otrăvitoare și să rămână în viață. Cei care mureau erau, prin definiție, vinovați. Semințele de „mango de mare", cum mai sunt denumite, conțin cerberin, un glicozid cardiotonic. Când un medic prescrie un glicozid cardiac pacienților cu inimă slabă, aceasta începe să bată mai rar, dar mai puternic. Consumul de nuci de tangena au la început același efect. Dar, la un moment dat, otrava inundă inima pe care o face să bată neregulat și mult prea repede. Fără tratament, inima se oprește complet din a mai pompa sânge. Nu regina Ranavalona a inventat procesul ordaliei, dar sub domnia ei a atins apogeul. Sute de mii de malgași au murit din această cauză cât timp a domnit ea.[142]
În 1855, tronul reginei din Madagascar a fost în pericol, când francezul Joseph-François Lambert a încheiat o înțelegere cu prințul Rakoto, fiul reginei Ranavalona și moștenitorul tronului. La urcarea pe tron, Rakoto urma să-i acorde lui Lambert dreptul de a exploata resursele bogate și neutilizate ale

Madagascarului.[143] Deși era ceva extraordinar pentru francez, era un dezastru pentru Madagascar, dar mai ales pentru suveranul la putere, cu atât mai mult cu cât înțelegerea intra în vigoare doar în cazul detronării reginei Ranavalona. La început, Lambert a sperat că guvernul francez va avea grijă să îi rezolve această problemă și să-l scape de ea.[144] Dar nu s-a întâmplat așa, astfel că Lambert a început să pună la cale o lovitură de stat.

Ce s-a întâmplat în continuare este subiect de discuție. Conform uneia dintre versiuni, lovitura de stat a eșuat până la urmă din cauza comandantului răspunzător cu paza palatului, care a neglijat să se asigure că gărzile din noaptea evenimentului erau loiale cauzei.[145] Într-o altă variantă, totul a fost o lecție magistrală de inducere în eroare, care a implicat-o nu numai pe regina Ranavalona, ci și pe Rakoto.[146] Astfel, regina ar fi aflat că tronul ei și independența țării erau în pericol, dar ea, în loc să lovească cu prima ocazie, a lăsat complotul să se desfășoare, pentru a putea obține mai multe informații cu privire la cei care o trădaseră.

Nu este nevoie să mai spunem că aceasta a fost o strategie foarte riscantă, una pe care majoritatea conducătorilor nu-și doresc s-o adopte. În felul acesta, ei rămân neștiutori în privința curtenilor care le sunt alături și a celor care pândesc să atace. Aceasta le lasă o alegere: să pună pe primul loc competența sau loialitatea? Dată fiind miza, logic ar fi să se înconjoare cu sicofanți – chiar dacă sunt proști sau incompetenți. În dictaturi, loialitatea este primordială. La urma urmei, competența poate fi periculoasă. Dacă înalții funcționari și consilierii

sunt prea buni la ceea ce fac, s-ar putea sătura să li se spună ce au de făcut și să înceapă să comploteze pentru a prelua ei înșiși puterea. Acesta este motivul pentru care majoritatea dictatorilor aleg loialiști care nu au altă opțiune. Dependența de tiran aduce loialitate, iar loialitatea vine la pachet cu încrederea. Dar, ca în cazul tuturor deciziilor legate de supraviețuirea regimului, se face un compromis. Pe măsură ce dictatorii promovează oficiali incompetenți în funcții de conducere, primele rânduri ale guvernului sunt sufocate de oameni care n-ar avea ce căuta în zona puterii. Cu timpul, aceasta devine o problemă serioasă, deoarece chiar și conducătorii sistemelor de guvernare foarte centralizate trebuie să genereze rezultate pozitive pentru suficienți oameni, în scopul de a păstra controlul. Ați auzit vreodată spunându-se că trebuie să te străduiești să nu fii cea mai inteligentă persoană din încăpere, pentru că în felul acesta mai poți să înveți câte ceva? Ceea ce am spus mai sus este exact opusul. Faptul că se înconjoară cu sicofanți incompetenți, pentru că sunt mai puțin periculoși, face tiranul să fie cea mai deșteaptă persoană din încăpere, pentru că așa a ales chiar el. Asemenea sicofanți îi vor spune cu siguranță dictatorului ceea ce vrea să audă, pentru că, în timp, el ajunge să îi elimine pe cei care îi spun adevăruri neplăcute, dar îi recompensează pe cei care mint pentru a-i face pe plac. Rezultatul este o capcană pe care tiranii și-o întind singuri, pentru că, pe măsură ce percepția lor asupra realității este tot mai deformată de propriile decizii, au șanse tot mai mari să facă greșeli catastrofale din cauza unei versiuni a realității care nu a fost niciodată reală.[147]

Există și un aspect structural al acestui tablou. Dacă prioritatea numărul unu este securitatea (a regimului, nu a populației), tiranul își va petrece mult timp înconjurat de oameni care îi aparțin acelei lumi, și anume agenți de informații, ofițeri superiori, poliție. Aceștia, la rândul lor, sunt instruiți și plătiți să se gândească toată ziua la amenințări. Dacă ne uităm la președintele rus Vladimir Putin, de exemplu, traiectoria este clară. La început s-a înconjurat cu tehnocrați, care erau interesați cu adevărat de bunăstarea economiei. Înainte de a fi consilierii președintelui, ei fuseseră bancheri sau manageri.

Cu timpul, influența acestui grup s-a diminuat, iar cea a *siloviki* a crescut.[148] *Siloviki* sunt oameni din structurile de forță. Vorbim aici, de exemplu, de Serghei Narîșkin, șeful serviciului rus de informații externe[149]; sau de Aleksandr Bortnikov, șeful instituției care i-a urmat infamului KGB. Narîșkin și Bortnikov au o viziune asupra lumii filtrată prin prisma profesiei lor. După ce au petrecut decenii în lumea umbrelor, unde toți și toate reprezentau un potențial pericol, ei au un mod de gândire care se transmite celui care îi ascultă.

În 2014, de exemplu, când președintele ucrainean Viktor Ianukovici a vrut să fugă din țară, Putin a avut de luat o decizie. Să-l ajute sau să-l lase să fie deferit justiției în Ucraina, unde guvernul său era responsabil de moartea a zeci de protestatari? Indiferent pe ce cale ar fi mers guvernul rus, aceasta ar fi putut avea repercusiuni majore pentru politica externă rusă. Era o problemă politică, economică și militară. Pentru a lua o decizie, președintele Putin a

convocat o ședință care a durat toată noaptea, până la ora șapte a doua zi dimineață. Dar, în loc să încerce să înțeleagă problema din mai multe unghiuri, oamenii pe care îi asculta erau militarii și spionii – *siloviki*. Când ședința s-a terminat, Putin a declarat: „Trebuie să începem să ne ocupăm de întoarcerea Crimeii la Rusia".[150]

Urmarea acestei încrederi excesive în *siloviki* este un feedback în buclă, pe care politologii Seva Gunitsky și Adam Casey au descris-o astfel:

> Toți consilierii președintelui privesc Occidentul ca pe o amenințare gravă la adresa Rusiei, ceea ce îl încurajează pe Putin să adopte o poziție tot mai ostilă. Acest lucru, la rândul său, provoacă Statele Unite și Europa să înfrunte Rusia, ceea mărește influența consilierilor lui Putin, pentru că le justifică viziunea pesimistă și adesea paranoică. Oarecum, ca urmare a acestui lucru, politica externă a Rusiei a devenit, cu timpul, tot mai beligerantă.[151]

Oamenii distruși devin tirani, iar mai apoi tirania îi distruge și mai mult. Mulți dictatori ajung la putere având experiențe de viață care le deformează profund viziunea asupra realității. Kim Jong-un, de exemplu, și-a trăit copilăria precum un personaj din *The Truman Show*, în care o lume întreagă era construită pentru el.

Proprietatea liderului suprem era atât de mare, încât copiii se deplasau adesea cu mașinuțe de golf.[152] Erau acolo bucătari proprii, grădinari și profesori care aveau grijă de satisfacerea tuturor nevoilor. Un singur lucru îi plăcea copilului Kim cu adevărat, și anume să se joace cu avioane și vapoare de jucărie.[153]

Își petrecea ore în șir în acest fel. Și dacă întâmpina vreo greutate, indiferent de oră, zi sau noapte, chema un inginer maritim să-l ajute. Iar acesta n-avea încotro, trebuia să vină.[154]

Pe când avea doar opt ani, moștenitorul „se îmbrăca în uniformă de general, cu stele, iar generalii adevărați, cu stele reale pe umăr, se înclinau în fața băiatului și i se adresau politicos". Dacă ar fi să dăm crezare spuselor bucătarului personal de la vremea aceea, Kim a început să poarte și un pistol Colt, calibrul 11,43 mm, de la 11 ani.[155] Un ziarist observa într-un articol despre Kim că pentru majoritatea dintre noi este valabil faptul că în copilărie suntem centrul universului, dar că acest lucru se schimbă când creștem. Pentru Kim nu s-a schimbat. Totul a continuat să se învârtă în jurul lui.[156]

Nu trebuie să fii psiholog pentru a înțelege că dictaturile nu sunt propice dezvoltării unei minți sănătoase. Neîndoielnic, acest lucru este valabil pentru dictatorul însuși – dar este valabil și pentru oamenii obișnuiți.

Viața trăită într-o tiranie este foarte stresantă. Oamenii de rând trebuie să aibă grijă ce vorbesc, pentru că a spune ceva nepotrivit poate avea consecințe grave. Chiar dacă pedeapsa nu îi vizează direct, ea se poate răsfrânge asupra celor din jur. Iar când omul este atât de copleșit încât are nevoie de îngrijire medicală, cei care au ghinionul să trăiască într-un sistem nedemocratic nu pot avea încredere nici în doctori. În ultimul secol au fost multe regimuri tiranice care au folosit sistemul psihiatric pentru a scăpa de dușmani.

Spre deosebire de majoritatea (deși nu toate) tipurilor de tratament medical, într-o democrație liberală unui pacient i se poate impune urmarea unei proceduri psihiatrice, împotriva voinței lui. Dar măsuri drastice, cum ar fi internarea într-un spital de psihiatrie, într-o democrație se pot lua doar în condiții clar definite – în mod obișnuit, când pacientul reprezintă un pericol pentru el însuși sau pentru alții. Pe de altă parte, în Uniunea Sovietică, psihiatrii – ei înșiși speriați de regim sau părtași la acesta – obișnuiau să interneze oameni sănătoși în spitale de psihiatrie.

Nici la vârf, unde elitele și tiranul sunt într-o permanentă competiție pentru putere și ocazii de îmbogățire, situația nu este calmă. Conform dilemei dictatorului, toată lumea din jur reprezintă un potențial pericol.

Din punct de vedere psihologic, acest lucru poate fi extrem de stresant și, ca urmare, mulți au încercat să diagnosticheze starea mintală a dictatorului. Acest lucru poate fi foarte greu, pentru că puțini sunt dispuși să stea de vorbă cu un specialist – lucru care nu i-a împiedicat pe psihologi să încerce. Ceea ce nu este surprinzător, dat fiind impactul pe care unii dictatori l-au avut asupra lumii. Cum am putea înțelege ce s-a întâmplat în Libia lui Gaddafi, de exemplu, fără a înțelege mintea acestuia? Ar fi imposibil. De asemenea, înțelegând starea mintală a tiranului, se poate prevedea comportamentul său. Cum reacționează sub presiune? Dacă este încolțit, care este probabilitatea să atace sau să cedeze? Suferă de vreo boală mintală care influențează modul în care guvernează?

Dată fiind structurarea acestor regimuri, s-ar putea ca „suferă“ să nu fie cuvântul potrivit. Într-o oarecare măsură, o minte anormală poate fi utilă pentru conducerea unei dictaturi sau a unui regat. Dictatorii au de-a face cu un mediu anormal, în care au de luat destul de des decizii anormale. Dacă un om sănătos, provenit dintr-un mediu normal, s-ar trezi dintr-odată dictator, probabil că nu ar rezista prea mult. Pentru a te menține la putere ani sau chiar decenii la rând într-un mediu atât de ostil este nevoie de puțină paranoia: unele dintre amenințările acelea ar putea fi reale. Cum doarme un om „normal“, după ce a ordonat uciderea cuiva cu care avusese o conversație perfect normală cu doar o zi, două în urmă?

Dr. Jerrold Post, născut în Connecticut în 1934, a fost un psiholog de renume care s-a ocupat de analizarea minților de dictatori. O mare parte din viața profesională și-a petrecut-o consiliind CIA și alte structuri guvernamentale americane, iar liderul pe care l-a studiat îndeaproape a fost dictatorul irakian Saddam Hussein. În profilul pe care i l-a făcut lui Hussein în 1991, el scria:

> Dorința lui Saddam de putere, pentru el și pentru Irak, nu are limite. De fapt, în mintea lui, destinul lui Saddam și al Irakului este unul și același. [...] Nu există nici o dovadă că, în dorința de a-și împlini visurile mesianice, ar avea vreo constrângere de conștiință; loialitatea lui este doar pentru Saddam Hussein. Când apare vreun obstacol în drumul lui revoluționar, Saddam îl elimină, fie că este vorba despre un subordonat care-i fusese loial până atunci sau de o țară care îl sprijinise anterior.[157]

Dr. Post credea că Saddam Hussein era un „narcisist malign". Ca formă gravă de tulburare de personalitate narcisistă, aceasta poate fi descrisă după cum urmează:

> Ca și narcisiștii clasici, narcisiștii maligni suferă de mania grandorii, sunt egocentrici, hipersensibili la critică și incapabili de empatie pentru alții. Ei maschează sentimente profunde de nesiguranță cu o imagine de sine exacerbată. Dar narcisiștii maligni au și tendințe paranoice și agresive și au câteva trăsături comune cu personalitatea antisocială, inclusiv lipsa considerentelor morale sau etice.[158]

Așa ceva ar constitui un impediment major pentru cineva cu un loc de muncă obișnuit, dar pentru „a avea succes" ca tiran, poate fi de ajutor.

Problema este însă că există o limită. Puțină boală mintală ar putea fi utilă, dar aceasta se poate dovedi periculoasă pentru domnia tiranului dacă devine atât de gravă, încât respectivul pierde orice legătură cu realitatea. În cazul lui Saddam Hussein, lucrurile nu au stat așa. După cum spunea dr. Post în fața Comisiei de Apărare a Camerei Reprezentanților a SUA:

> Saddam nu dorește să devină martir, iar supraviețuirea este prioritatea numărul unu pentru el. Autoproclamat revoluționar pragmatic, el nu dorește un conflict în care Irakul să fie grav afectat, iar statutul său de lider, distrus. [...] Saddam nu ar cădea odată cu ultimul buncăr în flăcări dacă ar avea o cale de scăpare, dar poate fi extrem de periculos și ar fi în stare de orice dacă este încolțit.[159]

Saddam nu suferea de o tulburare psihotică, iar scopul său suprem de a supraviețui nu s-a schimbat niciodată. Când una dintre aceste circumstanțe se schimbă pentru un tiran, prăbușirea rapidă devine foarte probabilă.

Vom înțelege mai bine acest lucru dacă luăm în considerare cazul lui Francisco Macías Nguema. După ce a preluat puterea în 1968 în Guineea Ecuatorială, care tocmai își câștigase independența, Nguema a trecut la treabă. Primul om care a simțit efectele puterii lui a fost Ondu Edo.[160] Edo, care se refugiase în exil după ce pierduse alegerile prezidențiale în fața lui Nguema, avea rețineri să se întoarcă, pentru că se temea că nu era în siguranță dacă o făcea. Nguema i-a promis că nu i se va întâmpla nimic. Edo a făcut greșeală să-l creadă.[161]

După ce și-a consolidat controlul asupra micii țării, aproape întreaga populație a început să sufere. Spre deosebire de unele țări vecine de la vremea aceea, Guineea Ecuatorială chiar avea linii de electricitate funcționale, dar companiile de utilități au încetat să mai furnizeze energie electrică.[162] Pentru că muncitorii veniți din țara vecină, Nigeria, erau tratați tot mai rău, ei au început să plece – ceea ce l-a determinat pe Nguema să instituie munca forțată.[163] Nesiguranța pe care o simțea ca urmare a lipsei de educație l-a făcut pe Nguema să meargă până într-acolo încât să interzică termenul de „intelectual".[164] Situația a devenit atât de disperată, încât două treimi din populația Guineei Ecuatoriale a fugit din țară.

Nimeni din țară nu a fost însă tratat mai rău decât adversarii politici ai lui Nguema. În închisorile de

tristă faimă ale țării, ei intrau în „categoria A", care însemna o pedeapsă apropiată de aceea cu moartea.
Unul dintre acei prizonieri a fost Pedro Ekong Andeme, care ajunsese ministru al sănătății în 1968, la vârsta de doar 27 de ani. În mod normal, acesta ar fi fost un motiv de mândrie. Ministru! La o vârstă atât de fragedă. Dar în cazul lui Ekong totul s-a transformat într-un coșmar. În 1971 a fost trimis la închisoarea din Malabo. Încarcerat într-o celulă mică, nu i s-a permis nici să aibă îmbrăcăminte. Gol, era forțat să doarmă pe podeaua goală de ciment. Și mai era și tortura. „În fiecare sâmbătă dimineața, fiecare deținut politic, inclusiv eu, primea 150 de lovituri cu o vergea de fier", își amintea el.[165]
Când nu era el cel torturat, putea auzi cum erau bătuți ceilalți deținuți. Era ceva care îl bântuia, dar cel mai rău era când durerea devenea tăcere. „Țipetele se opreau când li se rupea coloana". De câte ori se întâmpla asta și un prizonier era omorât, Ekong scrijelea o liniuță pe peretele celulei. Până la momentul când a fost eliberat, scrijelise 157 de liniște.[166]
Nguema înțelegea instinctiv că cei din apropierea lui erau cea mai mare amenințare pentru impunitatea lui, ceea ce făcea foarte periculoasă apropierea de el. Cele mai multe dintre cele 46 de persoane care participaseră la negocierile pentru independență cu Spania au fost omorâte. Din cei 12 care alcătuiseră primul cabinet al lui Nguema, doar unul a supraviețuit. „În politică", se pare că spunea adesea dictatorul, „învingătorul câștigă, iar învinsul moare."[167]

Pentru o vreme, cruzimea l-a ajutat pe Nguema să rămână la putere, ba mai mult, să și-o consolideze. Avea o slăbiciune însă, și anume sănătatea sa mintală.

Este posibil ca Nguema chiar să fi spus „singura nebunie pe care am avut-o a fost nebunia pentru libertate“, dar el avea cu adevărat probleme mintale grave. Și pentru că s-a dus la un psihiatru în timpul unei vizite în străinătate, probabil că știa și el acest lucru.[168] Din nefericire pentru compatrioții lui, nu-și putea trata boala în țară, deoarece nu mai existau medicii necesari, care fie fuseseră executați, fie fugiseră din țară.[169]

Este greu să te ocupi de problemele de sănătate, cu atât mai mult pentru tiranii care trebuie să proiecteze în exterior imaginea invincibilității. Dacă sunt văzuți ca slabi din punct de vedere fizic, adversarii și suporterii regimului își schimbă socotelile. Dușmanii vor vedea în asta o ocazie, șansa de a parveni. Suporterii vor sta deoparte, întrebându-se dacă mai merită să își ofere „loialitatea“ celui aflat la putere. Dacă acest lider anume nu va mai fi la putere pentru că perspectivele nu sunt prea promițătoare, ar trebui oare să parieze pe altcineva? Sau să emită chiar ei pretenții?

După cum scriau Bueno de Mesquita și Alastair Smith, „nici un lider nu se poate angaja să își răsplătească susținătorii de dincolo de mormânt“.[170] Un diagnostic grav privind o boală cardiacă, de exemplu, poate îngreuna situația dictatorului foarte mult, pentru că face elitele atente la faptul că acesta are zilele numărate – iar acestea trec tot mai repede.

Există o șansă bună ca tiranul să cadă înainte ca inima lui să înceteze să mai bată.
Problemele mintale ale lui Nguema nu intrau în categoria aceasta, pentru că nu îi amenințau viața – nu direct, cel puțin. Paranoia lui exacerbată a devenit parte integrantă din problema supraviețuirii (atât a regimului, cât și a lui însuși), pentru că era complet rupt de realitate.
În capitală s-a înălțat un zid de patru metri care să înconjoare centrul orașului și să protejeze palatul prezidențial. Casele care erau în zona vizată au fost pur și simplu dărâmate.[171] În ciuda tuturor acestor eforturi, Nguema tot nu se simțea destul de în siguranță în Malabo. Nu mai dormea în palat și asta deja de peste patru ani. Chiar și vizitele în oraș în timpul zilei se răriseră.[172] În schimb, își petrecea cea mai mare parte a timpului într-un complex special construit în satul natal, unde, într-o colibă din lemn, se păstra – sub formă de bani lichizi – o mare parte din rezerva națională a Guineei Ecuatoriale.[173] Teoretic, asta ar fi trebuit să-l facă pe Nguema să se simtă mai în siguranță, dar starea lui nu s-a îmbunătățit. Obișnuia să se plimbe prin complex, strigând numele oamenilor pe care îi omorâse.[174] În timpul unui episod deosebit de îngrijorător, Nguema le-a cerut servitorilor să pună masa pentru opt invitați.[175] Dar n-a sosit nimeni. Aflat, evident, în mare nevoie de tratament, Nguema vorbea ca și cum „invitații" erau prezenți – dar era singur la masă.[176] Nu numai că vedea pericole imaginare, dar chiar vedea oameni care nu mai erau printre cei vii. Era psihotic, complet rupt de realitate. În situația aceea el își pierdea controlul, omorând la

întâmplare. Dacă omorurile nu mai aveau, de-acum, legătură cu loialitatea, elitele țării nu mai aveau nici un motiv să-i stea alături. Era efectul Icar în desfășurare, nu pentru că Nguema ar fi calculat greșit, ci pentru că nu mai era în stare să facă nici un fel de calcule.

Picătura care a umplut paharul a fost venirea unui grup de lideri ai milițiilor la complexul său. Cererea lor a fost moderată, aveau nevoie de bani pentru a-și plăti luptătorii. Dar cum Nguema nu mai era capabil să facă deosebirea între prieteni și dușmani, i-a omorât pe toți. Din nefericire pentru el, unul dintre aceștia era rudă cu Teodoro Obiang, nepotul lui Nguema și locțiitorul ministrului apărării.[177] După uciderea fratelui său, Obiang a decis că nu se mai putea așa. Atâția oameni fuseseră omorâți fără nici un motiv. Ce garanție avea că nu va fi el următorul? Nici una.

Obiang s-a hotărât să acționeze și prima măsură a fost să meargă prin câteva dintre cele mai cunoscute închisori și să elibereze oameni care suferiseră destul în timpul guvernării lui Nguema. Apoi, alături de oamenii dornici de răzbunare, s-a luptat cu loialiștii lui Nguema – și a câștigat. Nguema a reușit să scape pentru o vreme fugind în junglă, dar până la urmă a fost găsit. După un proces scurt într-o sală de cinematograf, a fost executat prin împușcare.

Dușmanul din interior este cea mai mare amenințare imediată pentru un tiran. Pentru a supraviețui la putere, tiranul trebuie să aibă mare grijă de ea. Asta înseamnă să canalizeze bani către cei bogați și puternici pentru a-i păstra de partea lui. Dacă acest lucru nu funcționează, el poate recurge la violență pentru a ține elitele în banca lor. Jocul este

periculos, iar găsirea proporției ideale între răsplată și pedeapsă este extrem de dificilă. Deși elitele contează în măsura în care au o influență asupra capacității liderului de a păstra puterea, un grup se evidențiază dintre toate, și anume deținătorii de arme. În capitolul următor vom afla de ce aceștia contează atât de mult și de ce sunt chiar și mai greu de controlat decât ceilalți.

3
SLĂBIREA INTENȚIONATĂ A ARMATEI

Cu o singură lovitură, Revoluția a luminat noaptea lungă și întunecată a acestui regim reacționar și corupt, care nu a fost decât un cuib pentru șantaj, dezbinare, înșelăciune și trădare.[178]

Muammar Gaddafi

Papa Faal a reușit să scape. Nu chiar, dar cel puțin era în siguranță. Înainte de ivirea zorilor, în ziua precedentă, se afla într-o zonă împădurită din apropiere de Banjul și își punea uniforma militară, pregătindu-se să lanseze o lovitură de stat împotriva dictatorului gambian Yahya Jammeh.[179] Acum era în ambasada SUA din țara vecină Senegal, mâncând pizza și povestindu-i unui agent FBI ce se întâmplase cu puțin înainte.

„Știi că ăsta este un delict, nu?", a întrebat agentul.

Papa Faal și tovarășii săi de conspirație au devenit unii dintre cei mai improbabili instigatori la o lovitură de stat din istoria modernă.[180]

Gambia este o țară mică din vestul Africii. Din punct de vedere geografic, constă din ceva mai mult decât un râu, împreună cu malurile sale înguste. Senegalul o înconjoară la nord, est și sud. În vest se

află Oceanul Atlantic. La momentul tentativei de lovitură de stat, în ajunul Anului Nou 2014, Yahya Jammeh era de două decenii dictatorul țării, a cărei capitală era orașul Banjul. În această perioadă, el a jurat că va guverna țara un miliard de ani și susținea că poate vindeca SIDA cu palmele. De asemenea, a transformat Gambia într-un stat al terorii. Gambienii, vinovați sau nu de ceva, trebuiau să se teamă de Agenția Națională de Informații, de forțele gambiene de poliție și de *junguler*-ii lui Jammeh. Aceștia din urmă, recrutați în special din garda prezidențială, alcătuiau o unitate care era responsabilă pentru cele mai teribile crime ale regimului. Unii gambieni erau supuși unor simulări de execuții sau bătăilor cu țevi de fier. „Uneori", le povestea un fost *junguler* celor de la Human Rights Watch, „dădeau foc unor pungi de plastic și le lăsau să cadă pe corpul omului".[181] Jammeh era un megaloman violent și, ca toți megalomanii violenți, își făcuse dușmani în interior.

Bazele complotului de îndepărtare a lui Jammeh au fost puse când activistul americano-gambian Banka Manneh l-a întâlnit pe colonelul Lamin Sanneh în Dakar.

„Am un plan în minte", i-a spus Sanneh lui Manneh, înainte de a face schimb de numere de telefon.

Până să fie expulzat de regim pentru că refuzase să împuște oameni din subordine fără nici un motiv, Sanneh fusese un membru de rang înalt în garda lui Jammeh. Cei doi petreceau adesea timpul împreună, glumind uneori la o ceașcă de ceai verde.[182] Acum, după ce fusese alungat din țară, i-a

spus el lui Manneh, era hotărât să-l dea jos de la putere pe Jammeh – inclusiv prin forță dacă era nevoie.

Loviturile de stat reprezintă o amenințare serioasă pentru mulți dictatori, pentru că oamenii înarmați au un avantaj când este vorba despre violență. Poate că elitele de la palat stăpânesc arta intrigii, dar militarii au abilitățile de a răsturna tiranii cât ai clipi. Când trebuie să preîntâmpine așa ceva, tiranii se confruntă cu o situație de tip Catch-22. Pentru a apăra regimul de amenințări externe și de rebeli, au nevoie de o armată puternică. Dar, dacă dau putere militarilor, atunci generalii și soldații ajung destul de puternici ca să-l răstoarne pe dictator. O armată slabă mărește pericolul extern, iar o armată puternică mărește pericolul din interior. Unele țări mici își pun problema desființării armatei, dar aceasta nu este o opțiune viabilă pentru majoritatea statelor. Și, cu siguranță, nu era pentru Yahya Jammeh.

Banka se afla la o răscruce. Fusese un activist pașnic pentru drepturile omului care organiza proteste și strângea fonduri pentru opoziția din Gambia. Ideea fusese dintotdeauna de a răsturna dictatura în mod pașnic. Mai credea el în această posibilitate? Dacă nu, ce era de făcut mai departe? Era el dispus să își sacrifice valorile fundamentale și să sprijine violența? Era o hotărâre importantă. Sanneh încerca să-l convingă că lovitura de stat era acțiunea corectă.

„Nu e de glumă. Știi că asta înseamnă că vor fi omorâți oameni, nu?“, a spus Manneh.

„Da“, a răspuns Sanneh. „Vor muri oameni.“[183]

Când am vorbit cu Banka Manneh, mi-a spus că se răzgândise când situația din Gambia devenise din

rea foarte rea. „In fiecare zi apar relatări despre oameni torturați sau omorâți", spunea el.[184]
Într-adevăr, situația din țară era gravă. Adversarii regimului erau arestați la întâmplare, iar împotrivirea era reprimată la toate nivelurile. Într-un episod deosebit de tulburător din 2012, regimul a ordonat executarea a nouă deținuți condamnați la moarte, imediat după încheierea Ramadanului.[183] Când imamul și-a exprimat dezacordul, a fost torturat. Și nu a fost singurul, căci, conform Amnesty International, organizația pentru drepturile omului, tortura era la ordinea zilei.[186]
Până la urmă, Manneh a ajuns să își justifice lui însuși lovitura de stat prin cuvintele lui John F. Kennedy care spusese la un moment dat că revoluția violentă devine inevitabilă când revoluția pașnică este imposibilă.[187] În mintea lui, revoluția violentă echivala cu lovitura de stat. Manneh știa că el nu va putea participa efectiv la lovitură, pentru că era cunoscut deja în Gambia pentru activismul său, dar, odată făcută alegerea, a devenit un personaj important în organizarea ei.[188]
Din unele puncte de vedere planificarea era minuțioasă și temeinică, din altele, era haotică. Pentru a o coordona, se țineau cu regularitate conferințe telefonice, pentru care participanții trebuiau să găsească scuze, pentru că evident nu le puteau spune familiilor că încercau să pună la cale răsturnarea guvernului.[189] Conspirația era serioasă, dar complotiștii, amatori. Mulți dintre ei se instruiseră în forțele armate ale Gambiei sau ale Statelor Unite, dar cei mai mulți erau acum oameni de vârsta a doua, care duceau o viață obișnuită,

aveau familii și locuri normale de muncă. Banka Manneh, de exemplu, a planificat o parte din lovitură în pauzele de la locul de muncă în construcții.[190] Evident, nu mai răsturnaseră un guvern până atunci. Unii dintre ei începuseră să conspire împreună după ce se apropiaseră în timpul unui joc de scrabble online.[191]

Unul dintre conspiraționiști avea un plic de carton pe care era scris „Strict secret", care conținea imagini din satelit ale complexului prezidențial, cu adnotări.[192] Pentru a ține evidența bugetului (220 798 de dolari), aveau un tabel în Excel, unde erau trecute toate detaliile, până la costurile pentru fiecare mașină închiriată. Fiecare element din tabel avea note explicative. În dreptul celor două puști cu lunetă Barrett de calibru 12,7 mm era trecut „NU neapărat necesare, dar s-ar putea dovedi utile".[193] Multe arme fuseseră cumpărate de Manneh – activistul pașnic devenit contrabandist internațional de arme – care trimitea peste Atlantic puștile de asalt ascunse în butoaie.

Grupul era încrezător. Nu aveau doar imaginile din satelit și tabelele, ci și informații din interior. Din grupul care se numea acum Gambia Freedom League făcea parte un fost membru din paza dictatorului, care știa cum era apărat Jammeh.[194] Siguri pe succesul lor, au conceput chiar și un plan pentru viitorul Gambiei de după lovitura de stat, intitulat „Gambia renăscută: o cartă a tranziției de la dictatură la democrație și dezvoltare".[195]

La miezul nopții de 30 decembrie 2014, Lamin Sanneh, Papa Faal și alți șase bărbați stăteau în cimitirul de lângă sediul parlamentului Gambiei,

echivalentul palatului prezidențial al țării.[196] Deși era lună, era încă întuneric. După ce și-au îmbrăcat vestele de protecție și au repetat planul pentru ultima dată, s-au rugat împreună. Cu vocea scăzută, ca să nu fie auziți, au spus într-un glas: „Să mergem să ne luăm țara înapoi".[197]

Planul era simplu. Erau împărțiți în două echipe, Alfa și Bravo. Echipa Alfa era condusă de Sanneh și urma să spargă ușa de la intrarea în complex și să preia controlul asupra sediului parlamentului după dezarmarea gărzilor. Echipa Bravo, condusă de Papa Faal, urma să asigure paza zonei din spatele complexului.[198] După ce pornea atacul, simpatizanții din interior urmau să se alăture complotului.

Sanneh și echipa lui s-au urcat în mașina închiriată și s-au îndreptat spre complex cu farurile stinse.[199] De îndată ce s-au apropiat de primul post de pază, au coborât toți din mașină, mai puțin unul. Unul dintre cei din grup a îndreptat arma către gărzile îngrozite.

„Nu vă omorâm", a spus el. „Aruncați armele."[200]

Gărzile s-au conformat. După ce le-au spus prin radio celor din echipa Bravo, aflată de cealaltă parte a complexului, vestea cea bună, mașina a pornit din nou, trecând prin nenumărate bariere. Până în acel moment totul mersese bine.

Dar atunci echipa Alfa a fost depistată înaintând spre interiorul complexului de unul dintre soldații de pază care privea dintr-un turn. Acesta a tras cu arma. După ce încercarea de a-i determina să renunțe a eșuat, acesta a tras din nou, lovindu-l pe Sanneh, care a căzut la pământ. Un alt membru al

echipei a încercat să-l tragă spre o zonă sigură, dar Sanneh era greu și gloanțele șuierau. Pentru a se salva, a trebuit să renunțe și să-l lase pe Sanneh în urmă.
Alertate de focurile de armă, gărzile din cealaltă parte a complexului au atacat echipa Bravo. Punând mâna pe una din puștile calibru 12,7 mm care fuseseră considerate „opționale, dar utile", Papa Faal a răspuns cu foc, dar în întuneric și fără ochelari de vedere pe timp de noapte nu prea știa încotro să tragă. Când un membru al echipei Bravo a fost ucis, au încercat să-i avertizeze pe cei din echipa Alfa, dar n-au primit nici un răspuns; se auzeau doar paraziți.[201]
Până la răsăritul soarelui deasupra orașului Banjul, era clar pentru toată lumea că Gambia nu avea să renască. Lovitura de stat eșuase lamentabil. În ciuda aspectului oficial al plicului însemnat „Strict secret" și a lunilor de planificare, conspiraționiștii nu făcuseră pregătirile necesare pentru lovitură. Au avut mai puțin de 12 luptători și echipamente insuficiente pentru atacarea pe întuneric a complexului fortificat. Oamenii din interior despre care se credea că se vor alătura loviturii de stat nu apăruseră.
„N-au avut nici o șansă", mi-a spus Manneh. El a explicat că apărătorii lui Jammeh îi datorau totul acestuia, pentru că erau „creația" lui.[202] Fuseseră niște nimeni, iar acum erau cineva. Gărzile acelea nu ar fi renunțat la locul confortabil pentru că venise un grup de zdrențăroși necunoscuți înarmați.
Pentru conspiraționiști, urmările au fost grave. Trei dintre cei opt bărbați, care juraseră să își ia țara

înapoi în cimitirul din Banjul, fuseseră împușcați. Iar ăsta era doar începutul; în valul de represalii care a urmat în Gambia, regimul Jammeh a început să-i încarcereze pe membrii de familie ai celor implicați, deși aceia nu avuseseră nimic de-a face cu atacul. Mama vârstnică a lui Sanneh a fost aruncată în închisoare fără a fi măcar acuzată. Brutele regimului au mers la școala uneia din fetele complotiștilor. Avea doar șapte ani.

Banka Manneh a fost „norocos". La scurtă vreme după atac, Banka, soția, cei doi copii și soacra lui dormeau în casa lor din Georgia.[203] Pe la patru dimineața, agenți FBI înarmați au luat casa cu asalt și l-au arestat.

Manneh a primit o pedeapsă de șase luni într-o închisoare de siguranță medie, pentru rolul său în procurarea și transmiterea de arme. El încălcase și Legea neutralității.[204] Legea fusese adoptată pentru prima dată în 1794, la început cu intenția de a-i împiedica pe cetățenii americani să atace prinți, state sau oameni „cu care Statele Unite sunt în relații pașnice". Acum legea era folosită pentru a-l pedepsi pe Banka Manneh pentru încercarea de a detrona un dictator feroce.[205]

Închisoarea americană nu era prea grozavă – dar comparativ cu pedepsele pentru punerea la cale a unei lovituri de stat era destul de blândă.

Jammeh a avut noroc că lovitura nu fusese mai bine organizată. Dacă ar fi fost, putea fi în mare încurcătură. Alți dictatori nu pot miza pe incompetență, așa că au nevoie de o strategie pentru a gestiona amenințarea. Strategia este „dezbină și cucerește". Dacă nu este vigilent, tiranul poate rata

ușor momentul în care un general hotărăște că ar fi mai bine ca el să fie la putere. Și, inevitabil, ziua aceea va sosi.

Loviturile de stat sunt de multe ori definite ca „tentativa ilegală și fățișă a armatei sau a altor elite din aparatul de stat de a destitui conducătorul în funcție".[206] Indiferent de definiția folosită, căpeteniile, regii, sultanii și conducătorii supremi trăiesc sub amenințarea cu lovitura de stat, și asta de când lumea a instituit regula alegerii conducătorilor. Chiar și în Biblie se vorbește de un fel de lovitură militară. În Vechiul Testament, Ela, cel de-al patrulea rege al Israelului, este răsturnat de la putere de Zimri, căpitan peste jumătate dintre carele lui. Nemulțumit doar de uciderea lui Ela pe când acesta era beat, Zimri i-a măcelărit pe toți cei din casă. Așa cum se spune în Cartea Întâi a Regilor, n-a supraviețuit nimeni – „nici rudă, nici prieten".[207] Până la urmă, domnia lui Zimri a fost cea mai scurtă din întreaga poveste biblică.[208] Aceasta s-a încheiat la șapte zile după ce a început, când Omri, un alt vechi comandant al lui Ela, a cucerit cetatea în care domnea Zimri, ceea ce l-a determinat pe Zimri să se sinucidă, dând foc palatului său.[209]

Pentru a avea o imagine mai cuprinzătoare, politologii Jonathan Powell și Clayton Thyne au analizat 457 de tentative de lovituri de stat de-a lungul a șase decenii. Conform cercetărilor lor, aproximativ o jumătate din acestea au avut succes. Distribuția tentativelor este neregulată. În acest interval de timp, în Europa au avut loc doar 12 astfel de tentative, în vreme ce în Africa au fost 169, de vreo 14 ori mai multe. Ca perioadă, tentativele de

lovitură de stat au culminat la mijlocul anilor 1960.[210] Lucrurile nu au stat întâmplător astfel. În timpul Războiului Rece, când cele două tabere se considerau angajate într-o luptă pe viață și pe moarte pentru câștigarea controlului asupra unor părți mari ale lumii, se întâmpla să mai susțină și pe câte unii care să înlăture conducători antipatizați. Loviturile de stat nu prea sunt văzute cu ochi buni, dar atunci lucrurile nu stăteau așa – sau, cel puțin, nu în aceeași măsură. În plus, multe guverne postcoloniale independente nu erau stabile – în mare măsură pentru că puterile coloniale doriseră așa.

Dacă, pe de o parte, după încheierea Războiului Rece au avut loc mai puține lovituri de stat, pe de altă parte, cei mai opresivi conducători ai lumii nu puteau să nu observe că propriii soldați sunt adesea cea mai mare amenințare pentru impunerea unei „pensionări" timpurii. „Rata succesului" loviturilor de stat a înregistrat chiar o creștere la începutul anilor 2000, după ce scăzuse spre sfârșitul Războiului Rece.[211] Într-adevăr, au avut loc lovituri de stat în Gabon, Niger, Burkina Faso și Mali la începutul anilor 2000. În ceea ce privește Mali, era a treia lovitură de stat în decurs de un deceniu.

Pentru a înțelege de ce loviturile de stat sunt atât de greu de contracarat, mai întâi trebuie să înțelegem cum funcționează. Loviturile de stat au succes pentru că dau impresia că sunt inevitabile – exact ceea ce nu au reușit să facă conspiraționiștii din Gambia, la Banjul. Când au ajuns la palatul prezidențial, impresia pe care o dădeau era de slăbiciune.

Mecanismele loviturilor de stat sunt mai ușor de înțeles dacă ne imaginăm o astfel de tentativă simplificată, care include trei grupuri. Primul grup este cel care execută lovitura. Bărbați înarmați care s-au grupat pentru a-l răsturna de la putere pe conducător. De multe ori, ei fac parte din armată, dar pot fi și foști militari sau chiar mercenari. De ce fac ceea ce fac poate avea motivații foarte variate. Majoritatea elementelor criminale care dau lovitura de stat vor să răstoarne regimul pentru unul din trei motive, și anume putere, îndreptarea nedreptății sau bani.

La extrema cealaltă se află Simon Mann, un britanic educat la Eton, care a făcut parte o vreme din structura de elită Special Air Service (SAS), după ce a căpătat experiență în campaniile de antiinsurgență din Irlanda de Nord. Mann avea în plan să ducă luptători din Zimbabwe în Guineea Ecuatorială. Acolo, urmau să fie așteptați de un grup înaintat, aflat deja în teren de ceva vreme. Ei aveau să încerce să intre în contact cu președintele Teodoro Obiang pentru a-l aresta sau omorî. Dacă acesta era eliminat, liderul opoziției, Severo Moto, aflat în exil, ar fi devenit președinte.[212] La prima vedere, părea un plan nebunesc. Dar, dacă era cineva capabil să încerce acest lucru, acela era Mann. După ce înființase și lucrase cu propria companie militară privată (PMC), el avea experiența relevantă și rețeaua necesară pentru a finanța, planifica și executa răsturnarea unui guvern.

Teodoro Obiang preluase controlul Guineei Ecuatoriale după ce îl detronase pe unchiul său Macías Nguema în 1979 și instaurase un regim dur de represiune pentru cele 1,6 milioane de locuitori.

Obiang a servit drept cel mai longeviv șef de stat care nu era monarh (cuvântul „servit“ este corect doar în măsura în care se citește ca servindu-se pe sine). El a reușit să se mențină la putere atât de mult timp prin hărțuirea, încarcerarea, torturarea și omorârea adversarilor săi. Nu exista libertatea presei sau alegeri libere și, deși există un partid „de opoziție“, acesta era controlat de guvern. În 2002, cu doi ani înainte de tentativa de lovitură de stat, președintele Obiang fusese „reales“ cu 97% din voturi.[213]

Dar, în ciuda asigurărilor că lucrurile nu stăteau așa, toate acestea s-ar putea să nu-l fi interesat prea mult pe Mann. Însă ce era cu adevărat de interes erau marile rezerve de petrol descoperite în Guineea Ecuatorială în 1996.[214] În 1995, produsul intern brut pe locuitor fusese de 1 578 de dolari. În 2008 era de 35 689 de dolari – mai mare decât cel al Coreei de Sud și de aproape două ori mai mare decât cel al Mexicului.[215] Datorită acelui petrol, dictatorul și gorilele sale s-au îmbogățiseră fantastic, iar Mann spera să reușească același lucru. Ca răsplată pentru răsturnarea lui, Mann și „investitorii“ săi internaționali așteptau milioane de dolari bani lichizi și acces la niște concesiuni petroliere foarte avantajoase.

Mai târziu, în autobiografia sa, Mann scria: „Știam că urma fie să câștig milioane, fie să sfârșesc împușcat“.[216] Înainte de a afla deznodământul, Mann și camarazii de complot trebuiau să recruteze genul de oameni care puteau fi folosiți la răsturnarea unui dictator străin. Mulți dintre ei erau veterani din Batalionul Buffalo, ceea ce însemna că aveau

experiența campaniei dure de antiinsurgență din Angola, în numele apartheidului din Africa de Sud.[217]

Povestea „oficială" a bărbaților care au zburat din Polokwane, Africa de Sud, la Harare, în Zimbabwe, era că sunt în drum spre Republica Democratică Congo, unde urmau să asigure securitatea companiei miniere. Când Mann și cei 67 de mercenari erau pe punctul de părăsi din Aeroportul Internațional din Harare cu avionul Boeing 727, plin de echipament militar, în aer plutea un sentiment că ceva nu era în regulă.

„Fiți liniștiți, totul e în regulă", le-a spus el oamenilor lui ca să-i liniștească.

Unii l-au crezut și s-au culcat. S-au trezit când la difuzorul de afară s-a auzit:

„Sunteți înconjurați."[218]

Toți au fost arestați de autoritățile din Zimbabwe.[219] După patru ani petrecuți într-o închisoare din Harare, Mann a fost transferat (sau răpit, după cum susținea el) și închis în renumita închisoare Black Beach din Guineea Ecuatorială.[220] Fusese condamnat la 34 de ani.[221] Când a vorbit cu un reporter de la un canal de știri britanic, avea lanțuri la mâini și la picioare.[222]

„Știi, te duci la vânătoare de tigri și nu prea te aștepți ca tigrul să câștige", a spus Mann.

Dar, când te duci la vânătoare de tigri, agențiile de informații ale lumii nu prea sunt interesate. Este altceva însă când plănuiești o lovitură de stat, cu atât mai mult cu cât guvernul vizat deține rezerve uriașe de petrol. Și, cum despre complot s-a vorbit, se pare, prin restaurante și baruri, atât în Londra, cât și

în Cape Town, nu doar o parte interesată știa ce se punea la cale. A fost evident că regimul Mugabe din Zimbabwe știuse. Dar și guvernul britanic știa de complot – inclusiv de planificarea orară, de transporturile de armament și de cine erau cei implicați – cu luni bune înainte ca lucrurile să se întâmple.[223] Este imposibil de știut dacă planul ar fi reușit în cazul în care mercenarii ar fi ajuns nedescoperiți în Guineea Ecuatorială, dar, așa, lovitura fusese condamnată la eșec înainte chiar de a începe.

Indiferent dacă motivația este răsturnarea unui conducător nedrept sau banii, cei care pun la cale complotul trebuie să creadă în succesul lor. Dacă nu, nu riscă, pentru că o tentativă eșuată de a răsturna un tiran ar avea cu siguranță consecințe grave. Conform unui studiu american recent, peste 60% dintre acești conspiraționiști sunt executați sau închiși.[224] Sunt împușcați, sunt torturați. Mann a fost eliberat, până la urmă, din închisoare, înainte de termen, dar prin ce a trecut trebuie să fi fost tare neplăcut.

De partea cealaltă a loviturii stat se află conducătorul și aliații apropiați. Desigur, ei vor să rămână la putere – nu doar pentru că a fi la putere vine cu tot felul de avantaje în regimurile autoritare, ci și pentru că nu le va fi deloc bine dacă reușește complotul.

Ambele grupuri sunt mici. Primul grup, al puciștilor, pentru că recrutarea unui număr mare de participanți la lovitură este riscant. Găsirea a zece oameni care să nu vorbească despre răsturnarea unui guvern ar fi posibilă, dar a 100? Nici o șansă.

Și al doilea grup, cel aflat în sprijinul tiranului, este mic, pentru că regimurile autoritare tind să concentreze puterea la vârf. Ele sunt ca o piramidă, cu foarte puțini oameni la vârf care să culeagă beneficiile.
Cel mai mare grup relevant este cel al oamenilor cu arme, care nu sunt afiliați nici unui grup politic sau nici unei facțiuni. În timpul loviturilor, ei sunt foarte influenți dacă se alătură părții „care trebuie". Dar, din perspectiva lor, loviturile de stat sunt înspăimântătoare. Să ne punem o clipă în pielea unui soldat. Să zicem că suntem un ofițer de infanterie de 27 de ani, pe nume John. Am învățat să ne curățăm arma, să aruncăm o grenadă, să folosim un garou. În funcție de țara în armata căreia suntem, este posibil să fi condus soldați în luptă.
Dar cu siguranță nu suntem pregătiți pentru o lovitură de stat. Dacă are loc o lovitură de stat, stăm în fața companiei de bărbați și femei pe care îi comandăm și încercăm să luăm o decizie. Ne putem alătura conspiraționiștilor să dăm jos guvernul sau încercăm să apărăm regimul? Ce este de făcut? Dacă alegem partea care pierde, consecințele pentru noi și sutele de oameni pe care îi comandăm vor fi grave. Mai mult, informațiile pe care le avem sunt incomplete; vedem doar o frântură din tabloul întreg. În situații atât de dinamice este greu de spus care dintre părți este mai puternică.
Cel mai sigur este să nu facem nimic. Pentru ofițerii ca John, cursul logic de acțiune este să aștepte cât mai mult posibil în mijlocul haosului și al confuziei pentru a vedea cine câștigă. După ce lucrurile încep să se clarifice, John și compania sa se pot alătura câștigătorilor. În cazul în care conspiraționiștii pare

că vor câștiga, soldații ca John li se vor alătura. Dacă pare că nu câștigă, John și oamenii săi ajută să fie învinși. De aceea este atât de important pentru tiran cum este percepută puterea. Percepția nu doar bate realitatea, ci devine realitate.

Conducătorii înțelepți ai unei lovituri de stat sunt conștienți de acest lucru și fac tot posibilul să își folosească forțele limitate pentru a marca puncte de mare valoare simbolică, cu scopul de a proiecta impresia de control. Politologul Brian Klass numește asta „efectul bandwagon", efectul de regrupare.[225] Când soldații și ofițerii superiori cred că o lovitură va avea succes, ei se grupează în jurul conspiraționiștilor, care profită de acest lucru, în scopul de a-l răsturna pe tiran, făcându-i pe soldați să creadă că vor învinge – iar victoria să pară și mai probabilă.

Pentru a da concretețe acestei teorii, să ne imaginăm răsturnarea guvernului Maiestății Sale în Regatul Unit. Prima schimbare de perspectivă este să ignori tot ce este în afara Londrei. Loviturile de stat au loc în capitalele statelor. De orice altceva îți poți face griji mai târziu.

Secretul unei lovituri reușite este preluarea rapidă a controlului asupra punctelor importante, cum ar fi aeroporturile, reședința premierului din Downing Street, Parlamentul, Ministerul Apărării, Cabinetul, principalele posturi radio și TV, precum BBC, și sediul serviciilor de informații ale țării. În timp ce forțele militare îi arestează pe toți cei care nu se conformează, obligi personalul șocat din sediul BBC să anunțe cetățenii uluiți că a fost format un nou guvern. Odată ce anunțul a fost făcut, trebuie găsite modalități de a împiedica oamenii să acceseze

alte surse de informare. Trebuie închise rețele de telefonie mobilă, iar rețelele de socializare trebuie să devină inaccesibile. La ora 18:00 începe interdicția de circulație.

Dar, chiar dacă toate acestea reușesc, lucru mai ușor de zis decât de făcut, ce ai realizat? Zona interioară a Londrei are doar 319 kilometri pătrați, iar tu controlezi doar o fracțiune – niște drumuri, câteva clădiri, câteva poduri. Chiar dacă ai reușit să ajungi în Londra cu 1 000 de militari, bărbați (sau femei), tot rămân 151 000 de membri ai forțelor armate care nu sunt implicați în lovitura de stat pentru răsturnarea guvernului.[226] Pe lângă ei, care au tancuri, armament de artilerie și elicoptere, mai sunt și ofițerii de poliție cu care trebuie să te confrunți. În realitate, nu ai cine știe ce control. Ai, în schimb, impresia inevitabilității. Când oamenii obișnuiți deschid televizorul, văd trupele tale. Când ascultă radioul, aud vocea regelui care le spune să sprijine forțele militare care au preluat puterea pentru a instaura ordinea. Prim-ministrul de dinainte nu este de găsit, pentru că a fost ascuns prin vreo pivniță. Noul regim pare puternic, guvernul anterior arată slab.

Aceasta este cheia convingerii unor ofițeri ca John să se alăture loviturii de stat sau, cel puțin, să nu-i stea în cale. Și iată cum un guvern poate fi răsturnat de o mică forță militară, chiar dacă nu are prea mult sprijin din partea elitelor sau a populației. Asta este exact ceea ce face ca armata să fie o amenințare atât de mare pentru un tiran.

În Regatul Unit, desigur că un asemenea scenariu este greu de imaginat. Nu pentru că personalul militar n-ar avea nemulțumiri sau pentru că n-ar

avea forța necesară pentru o lovitură de stat, ci pentru că sistemul politic a promovat de secole reguli care țin armata departe de politică. Ultima dată când Anglia a trecut prin ceea ce s-ar putea numi o lovitură de stat a fost când Oliver Cromwell a preluat controlul asupra Parlamentului împreună cu 40 de muschetari. Asta se petrecea în 1653. Ca să punem în context: până în momentul în care 56 dintre Părinții fondatori ai Americii au semnat Declarația de Independență, conducătorii englezi reușiseră să evite loviturile de stat de peste 120 de ani. Acesta este un element puternic de descurajare. Când comandantul forțelor navale sau ministrul apărării din Anglia aveau o problemă cu prim-ministrul din acel moment, nici prin cap nu le trecea să dea o lovitură de stat. În țările care au o istorie cu multe lovituri de stat, relația civil-militar este mult mai complicată. Dacă o țară a trecut recent chiar și numai printr-o singură lovitură de stat, noi lovituri de stat sunt probabile, pentru că precedentul a fost creat.[227] Impactul evenimentului este atât de mare, încât unele țări pot intra în „capcana loviturilor de stat" – o lovitură dă naștere alteia și tot așa.

Ce pot face tiranii? Aceasta este o amenințare mare, care trebuie rezolvată cât mai repede. Nu este opțional, trebuie să treacă la treabă.

Prima reacție instinctivă a conducătorului este de a încerca să rezolve problema cu bani și, de multe ori, aceasta este o modalitate de a-i lega pe oameni de regim. Este o soluție temporară, pentru că a le da generalilor mai mulți bani sau arme înseamnă a-i face mai puternici. La fel de important este și că este posibil ca generalii să fie mulțumiți de banii mai mulți, dar loviturile militare de stat pot fi lansate de

ofițeri mai tineri, care nu beneficiază la fel de mult de pe urma corupției. Cercetări realizate de US Naval War College arată că o mare parte din loviturile de stat sunt executate de militari cu grad mai mic, din partea de jos a ierarhiei militare, oameni precum John (de la căpitan în jos).[228] Și, deși au o rată de succes mai mică decât loviturile organizate de cei de la mijlocul ierarhiei (48%) sau de cei de la vârf (68%), aproape o treime dintre aceste lovituri au reușit. Banii singuri nu pot rezolva problema tiranului.

Din moment ce există posibilitatea reală ca armata să se întoarcă împotriva dictatorului, cheia constă în dezvoltarea unei strategii – un plan de asigurare. Sunt trei modalități principale prin care un regim se poate asigura împotriva loviturii de stat, și anume divizarea armatei, reducerea încrederii și asigurarea că toți sunt unde ar trebui să fie.

Divizarea armatei în grupuri mici, care concurează unul cu altul, poartă numele de „contrabalansare". Presupunând că tiranul conduce o țară în care la ultima lovitură de stat nu s-au folosit muschete, armata va lua în calcul – mai devreme sau mai târziu – preluarea puterii. Cea mai bună cale de a răsturna guvernul este ca armata să fie unită. Dacă soldații cooperează, ei constituie o forță uriașă și trebuie să își facă griji doar pentru public (care poate fi dominat) și, poate, poliție (care poate fi învinsă cu armele). Pentru tiran, acesta este scenariul de coșmar.

Prin divizarea armatei în grupuri mici, conducerea poate crea contragreutăți pentru fiecare dintre acestea. Pe lângă armata regulată, există acum o armată regulată, o armată paralelă și, poate și o

gardă militarizată de pază a palatului. Același lucru este valabil și pentru organizațiile de informații. În locul unei singure organizații de informații, responsabilă cu monitorizarea amenințărilor interne, aceasta se divizează în trei – fiecare cu alte atribuții, care se pot însă și suprapune. În felul acesta, agenții se supraveghează unii pe alții și devine mult mai greu ca ei să comploteze în taină pentru răsturnarea guvernului.

Scopul acestor măsuri este de a influența calculele eventualilor complotiști. Când se gândesc la răsturnarea guvernului, ofițerii trebuie să fie convinși că vor întâmpina o rezistență dârză. Acest lucru, la rândul său, este mai credibil dacă armata este divizată și nici una dintre părți nu este atât de puternică încât să le poată domina pe celelalte.

Politologul James Quinlivan a surprins foarte bine mecanismul:

> Armata paralelă nu trebuie să fie la fel de mare ca armata regulată, și nici să fie capabilă să înfrângă armata regulată într-un război civil total. Dar trebuie să fie suficient de numeroasă, de loială și de întinsă în desfășurarea ei, încât să poată să intre în luptă și poate chiar să învingă forțele neloiale din imediata apropiere a punctelor critice ale regimului.[229]

Aceasta este teoria. Cum funcționează lucrurile în practică? Să aruncăm o privire asupra felului în care dictatorul irakian Saddam Hussein s-a purtat cu armata. El spunea: „Armata irakiană a fost singura forță capabilă să comploteze împotriva mea. Singura forță de care ne temem este această armată care ar putea prelua conducerea partidului. Armata este precum un tigru ca animal de companie.“ Este clar

că el considera că tigrul este o amenințare majoră. Odată ajuns la putere, el „va scoate ghearele și-și va arăta colții".[230]

Dorința regimului Baas al lui Saddam Hussein de a reduce amenințarea armatei se baza pe mai mulți factori. Armata a fost epurată de elementele suspecte, care au fost înlocuite cu membri de partid care trecuseră testul loialității. După cum spuneau chiar membrii Baas: „Cine nu merge pe calea noastră, să stea acasă cu nevasta".[231] Regimul a mai înființat Armata Populară și Garda Republicană. Armata Populară era „o alternativă de masă la armata regulată, bazată pe și condusă de membrii de partid"[232] – o miliție, altfel spus. Membrii săi nu beneficiau de cea mai bună instruire sau de cele mai bune arme, dar erau numeroși. Garda Republicană a început ca o organizație mult mai mică, gândită anume pentru protecția regimului. Datorită acestor schimbări structurale ale forțelor de securitate, Saddam nu se mai confrunta cu amenințarea unui adversar unit. În schimb, toate grupurile mai mici ale forțelor de securitate trebuiau să ia în considerare posibilitatea mare de a trebui să se lupte unele cu altele, dar și cu dictatorul, dacă intenționau vreodată să-l răstoarne de la putere.

Ajungem astfel la a doua măsură prin care dictatorii își asigură regimul împotriva unei lovituri de stat, și anume prin diminuarea încrederii dintre generali și soldați, precum și între generali. Saddam Hussein reorganiza permanent agențiile de securitate.[233] Așa ceva nu este anormal, este o practică standard a despoților.

Pe lângă reducerea încrederii, schimbarea oamenilor din funcții avea avantajul de a-i face pe aceștia să vorbească mai puțin și să coopereze mai greu unii cu alții. Dictatorii chiar nu-și doresc ca ministrul apărării, ministrul de interne și șeful agenției de informații să petreacă mult timp împreună. Dacă o fac, pot discuta despre ce opinii au și pot începe să facă planuri. Este mai bine ca ei să se suspecteze reciproc și să concureze pentru a avea aprecierea conducerii. Dezbină, ca să nu fii cucerit.

Corelat cu toate acestea, asigurarea securității împotriva unei lovituri de stat funcționează mai bine dacă nimeni (în afară de tiran) nu știe prea multe și nu poate aduna mai mulți oameni la un loc. Așa că, în loc să existe un șef al statelor-majore întrunite care să aibă întâlniri regulate cu toți șefii forțelor armate, mai bine este ca toată lumea să dea raportul direct conducătorului, în biroul său. În felul acesta, nu au încredere unii în ceilalți, nu vorbesc unul cu altul și nu acționează pe la spatele tiranului. Yasser Arafat era celebru pentru acest lucru, fiecare componentă a aparatului de securitate raportându-i lui direct.[234] Micromanagementul lui Arafat mergea atât de departe, încât ajunsese ca uneori să semneze și cecurile în valoare de 300 dolari pentru unitățile paramilitare.[235]

Acum, după ce forțele de securitate sunt structurate astfel încât să facă cât mai puțin posibilă o lovitură de stat, tot ce trebuie făcut este să se asigure că forțele care trebuie se află în locul care trebuie. Evident că tiranii vor forțe loiale în capitală, în apropierea palatului prezidențial și a altor instituții-cheie care trebuie apărate. Dar, cum prezența în

capitală a unei forțe militare prea numeroase este, de asemenea, riscantă, unii tirani au procedat exact invers, mutând trupele regulate cât mai departe. Fără manevre militare în apropierea capitalei. Baze militare ale trupelor regulate în apropierea capitalei? Nu. Când trupele regulate nu mai sunt în apropierea capitalei, este suficientă plasarea forței paralele între tiran și amenințarea principală (care este propria armată).

Fiind o monarhie ereditară cu cel puțin un stat național antagonic în vecinătate, Arabia Saudită deține o armată regulată (Forțele Armate ale Arabiei Saudite), o forță de compensare (Garda Națională a Arabiei Saudite) și o forță specială de pază a Casei Saud (Regimentul Regal Saudit). În anii 1970, familia regală a hotărât că nu era suficientă existența unei forțe de compensare. Cu armata regulată desfășurată în principal în orașele militarizate construite (pe bani grei) de familia saudită în punctele nevralgice principale și pe rutele de invazie de la marginea țării, Garda Națională era plasată între forțele armate și casa regală.[236] Regimentul Regal Saudit, așadar, constituia garantul ultim în eventualitatea că elemente criminale cu intenții de lovitură de stat reușeau să ajungă în apropierea palatului regal din Riyadh.

Aceste măsuri structurale sunt modul prin care se micșorează capacitatea complotiștilor de se coordona, de a colabora și de a duce la îndeplinire cu succes o lovitură de stat. Reprezintă și o modalitate prin care tiranii exploatează un paradox, și anume că militarii, oamenii cu arme, instruiți să omoare, nu vor de fapt să facă uz de violență.

Există o impresie generală greșită că loviturile de stat sunt întotdeauna violente. Unele dintre ele sunt, cu siguranță. Dar, dacă vedem o lovitură de stat în care soldații se ciocnesc cu alți soldați sau soldații trag în civili, ceva nu a mers bine. După o analiză atentă a 400 de tentative de lovituri de stat, politologul Erica de Bruin a constatat că în mai puțin de jumătate s-au înregistrat victime. Există o ezitare în a trage în camarazi.[237] În parte, este vorba de un aspect cultural: soldații antrenați să lupte cu un dușman din exterior se opun adesea folosirii violenței în țară, iar acest lucru poate crea o divizare în armată. La nivel personal, este și o problemă de pierdere a legitimității. Apărarea țării împotriva unor amenințări venite din exterior poate fi un lucru onorabil; sunt societăți în care acest lucru este văzut ca un fapt eroic. Dar împușcarea concetățenilor – militari sau civili, în special femei și copii – pentru a prelua puterea? Nu mulți te-ar numi erou. Și până la urmă asta ajută guvernele nemiloase să se mențină la putere. Dacă liderii pot transmite un semnal credibil că pentru a fi dați jos de la putere ar fi nevoie de oricare dintre cele două, șansele lor de a rămâne la putere cresc considerabil.

Există însă o problemă, și anume această descurajare are efect doar dacă aceia care complotează să răstoarne guvernul cred că forțele paralele de securitate vor opune o rezistență serioasă. Ceea ce înseamnă că trebuie să fie loiali dictaturii și suficient de eficienți pentru a provoca probleme serioase forțelor armatei regulate. Dacă este evident că sunt un tigru de pluș, cel adevărat îi va sfâșia în bucăți.

Pentru dictatori, eficacitatea forțelor militare paralele se poate obține prin instruire, echipare și poziționare. Dacă au făcut asta, tiranii au parcurs deja primii pași pentru a-și asigura menținerea la putere. Dar mai sunt multe de făcut pentru a preîntâmpina o pensionare neplanificată, înainte de vreme. Având o armată divizată și slăbită, vine momentul în care dictatorul trebuie să îi dea acesteia motivul pentru care să sprijine starea lucrurilor. Modul cel mai direct de a obține loialitatea forțelor paralele de securitate este să le răsfeți cât mai mult. Dă-le bani, dă-le jucării, dă-le cât mai multe ocazii de a se îmbogăți prin corupție. Nu întâmplător forțele paralele de securitate sunt echipate mai bine decât colegii lor din armata regulată.

O altă opțiune este de a selecta soldații pe baza unui anumit tip de identitate.

În excepționala ei carte *When Soldiers Rebel*, Kristen Harkness arată cum au încercat guvernele să lege soldații de regim. Ea arată că în Evul Mediu armatele europene erau „ancorate în raporturile feudo-vasalice".[238] Mai târziu, Franța și Germania și-au transformat corpul ofițeresc astfel încât aristocrații fără posesiuni funciare importante să poată deveni ofițeri. De fapt, chiar și unor cetățeni care nu erau membri ai aristocrației li s-a permis să devină ofițeri – doar în armele geniu și artilerie însă. În Anglia, avansarea în grad în armată se cumpăra. Nici unul din aceste sisteme nu se baza pe criteriul valoric. Avantajul însă era că în felul acesta elitele militare erau legate de stat.

În Europa, acele sisteme s-au schimbat până la urmă, pe măsură ce armata a devenit accesibilă pentru mai mulți cetățeni. Dar mult timp încă după

ce aceasta s-a întâmplat în țările lor, imperiile coloniale au păstrat sistemul de recrutare bazat pe identitate în coloniile lor. În India colonială, Imperiul Britanic avea o „doctrină a rasei marțiale" explicită, prin care făcea diferența între castele pe care le considera capabile de luptă și cele nepotrivite sau care nu erau de încredere pentru luptă. În Africa, coloniștii erau permanent îngrijorați că s-ar putea afla în situația în care cei colonizați s-ar răscula și ar riposta. Pentru a diminua riscul, Imperiul Britanic a avut grijă ca nici unul dintre grupurile etnice să nu aibă control asupra uneia dintre cele două instituții de bază ale statului colonial – administrația publică și armata. Dacă cineva era promovat în special în categoria înalților funcționari publici, soldații erau recrutați în principal din cealaltă categorie.[239]

În plus, multe unități militare coloniale erau regionale și nu se bazau pe teritoriul viitoarelor state independente. King's African Rifles, de exemplu, era o unitate colonială care recruta soldați din Africa de Est Britanică (Kenya), Nyasaland (Malawi) și Tanganyika Britanică (Tanzania).[240] Toate acestea aveau ca scop prevenirea formării unei opoziții unificate.

În cele din urmă, toate imperiile coloniale din Africa erau reticente la primirea localnicilor în corpul ofițeresc. Într-o armată de 25 000 de militari, Congo Belgian nu avea nici măcar un ofițer african.[241] Cu alte cuvinte cei colonizați trebuiau să facă administrarea coloniilor mai ieftină, dar nu li se permitea să acceadă în funcții de conducere. Chiar și în cazul Imperiului Britanic, care era mai dispus să

promoveze localnici, numărul lor era mic. Până în 1960, întreaga armată nigeriană avea doar 82 de ofițeri nigerieni – și 243 transferați temporar din armata britanică.[242] După cum este ușor de imaginat, acest mod de lucru făcea ca liderilor unor mișcări de independență să le fie greu să își fidelizeze soldații. Pur și simplu nu puteau avea încredere în ei.

O soluție la care au apelat mulți lideri postindependență a fost recrutarea forțelor de securitate din rândurile propriei etnii. Ideea este că, datorită identității lor etnice, aceste grupuri au un avantaj în sistemul actual; dacă liderul care i-a numit la putere ar cădea, și-ar pierde privilegiile acordate. Cine ar dori așa ceva? Tiranii consideră că sunt puțini aceia.

Într-un studiu despre Africa după câștigarea independenței, Harkness a găsit dovezi ale măsurii extraordinare în care liderii autocrați au folosit recrutarea pe baza etniei comune, și anume 50% dintre aceștia. (În cazul liderilor democratici, proporția era de 24%.) Mai mult, procesul era clar în avantajul lor. Liderii care nu au folosit această tehnică au rămas la putere în jur de șase ani. Cei care „creează și controlează personal unitățile paramilitare" au rămas la putere o perioadă de cel puțin două ori mai lungă.[243]

Recrutarea pe baza etniei comune este un mod de a face starea de lucruri pe placul soldaților. Ei au avantaje datorită identității, ceea ce îi motivează să sprijine regimul. Dar, dacă răsplata nu funcționează, se poate apela la pedeapsă. Iar orice alternativă pare atât de periculoasă, încât bărbații în

uniformă de camuflaj nu au altă opțiune decât să sprijine regimul. În Irakul lui Saddam Hussein, serviciile de securitate comiteau cu regularitate încălcări grave ale drepturilor omului în numele regimului. Una dintre țintele frecvente o constituiau kurzii.

Kurzii, grupul etnic răspândit preponderent pe teritoriul Turciei, Iranului, Siriei și Irakului, au fost victimele violențelor îngrozitoare ale regimului decenii la rând, când au fost hărțuiți, torturați și omorâți.

Cei care au comis acele crime erau urâți și când s-a ivit ocazia de a riposta, oamenii n-au șovăit. În martie 1991, forțele kurde au luat cu asalt Închisoarea Centrală din Sulaimanya, unde nenumărați condamnați au îndurat bătăi, torturi și foame în perioada regimului lui Hussein și al Partidului Baas.[244] În acel colț mic de teritoriu din nordul Irakului, situația s-a schimbat dramatic. Forțele de securitate care se ocupaseră cu tortura și omorurile erau acum mai slabe, iar cei pe care îi chinuiseră erau în avantaj.

Conform surselor kurde, nici unul dintre cei 300 de membri ai poliției secrete care păzeau închisoarea nu a supraviețuit. După ce complexul fusese eliberat și toți fuseseră omorâți, un director de școală de 45 de ani, care fusese torturat într-o cameră izolată fonic, a spus că își dorea ca toți să revină la viață „ca să îi putem omorî din nou".[245] În acele condiții, loialitatea soldaților și a ofițerilor de informații față de regim trebuia să fie „până la moarte", pentru că nu puteau nici să schimbe tabăra, nici să depună armele.[246]

Implementarea unei combinații a acestor măsuri îi poate ajuta pe tirani să mai reziste puțin. Dacă nu se ocupă de problemă, vor cădea cu siguranță, pentru că va veni ziua în care generalii decid că ar fi mai bine ca puterea să fie în mâinile lor decât în ale dictatorului. Când o vor face și dacă sunt uniți, vor fi foarte greu de învins, pentru că violența este specialitatea lor.

Atât în Arabia Saudită, cât și în Irak, protejarea împotriva loviturilor de stat a funcționat – în sensul că nici una nu a reușit. Regimul Saddam Hussein a căzut doar când Statele Unite, o putere externă copleșitoare, s-a decis să-l înlăture. Până atunci, el s-a menținut la putere chiar și în ciuda unor înfrângeri militare jenante. La sud de graniță, Casa Saud a continuat să conducă țara numită după familia lor, din capitala Riyadh.

Dacă aceasta este calea de a evita lovitura de stat, de ce noua putere nu reorganizează pur și simplu armata și serviciile de informații? Una dintre probleme, după cum arată Erica de Bruin în cartea sa *How to Prevent Coups d'État*, este creată chiar de proces.[247] O armată antrenată împotriva loviturilor de stat mărește șansele de supraviețuire ale regimului, dar de la începerea procesului până la terminarea lui situația tiranului este periculoasă.

Povestea lui Kwame Nkrumah arată de ce este atât de periculos acel moment. Când Nkrumah a intrat prima dată în politică în Ghana, la sfârșitul anilor 1940, țara era o colonie a coroanei britanice cunoscută drept Coasta de Aur. După ce ghanezii și-au câștigat independența, Nkrumah a ajuns primul conducător al țării. Ca urmare, a început prin a aduce sub comanda sa câteva unități

specializate de informații și de securitate. Cum aceasta nu a fost suficient pentru a-l face să se simtă în siguranță, a început să transforme bodyguarzii prezidențiali, President's Own Guard Regiment (POGR), Regimentul de Gardă Propriu al Președintelui, într-o forță perfect pregătită de luptă, capabilă să-i descurajeze pe cei care l-ar fi putut distruge. Forța a crescut repede în dimensiuni, iar beneficiile membrilor au fost cu mult mai mari decât în cazul trupelor regulate.[248] Inițial, Nkrumah a fost reticent să facă recrutări pe bază de etnie, pentru că vedea „tribalismul" ca „o cangrenă care poate distruge, dacă nu este îndepărtată, soliditatea organismului politic, stabilitatea guvernului și eficacitatea armatei și poliției".[249] Și, deși nu era în mod deosebit în favoarea recrutării pe baze etnice, ofițerii din anumite grupuri etnice, inclusiv al său, erau promovați frecvent, în vreme ce alții păreau a fi trecuți cu vederea. Foarte important este că Nkrumah nu s-a oprit acolo și a luat la rând poliția.[250]

În afară de serviciile de informații și de securitate, Nkrumah și-a consolidat puterea politică și prin alte mijloace. Până în 1964, printr-un amendament constituțional, Ghana a devenit un stat monopartid, cu Partidul Convenției Poporului al lui Nkrumah la putere.[251] Nkrumah a fost numit președinte pe viață și mulți dintre adversarii săi politici au fost închiși într-un fort care fusese cândva folosit pentru sclavii aflați în drum spre Statele Unite. Mai mult, soldații erau folosiți ca forță internă de securitate, cu rolul de înăbuși revoltele.[252] În acel moment ar fi trebuit ca toate semnalele de alarmă să se fi activat.

La începutul lui 1966, președintele pe viață a făcut o vizită în Vietnam și China. Cu Nkrumah și alte personaje-cheie din armată plecați din țară, era momentul perfect pentru a acționa. Pe la miezul nopții, colonelul Emmanuel Kotoka, staționat la vreo 200 de kilometri nord-vest de capitala Accra, a început să își deplaseze trupele. Când s-au apropiat de aeroportul din Accra, li s-a alăturat și o companie de parașutiști care se instruiau câteva zile în apropierea capitalei. După aceea lucrurile s-au desfășurat rapid. Până pe la 2:30 a.m., complotiștii ajunseseră la Flagstaff House, complexul prezidențial. Ministerul Apărării, radiodifuziunea și poșta erau înconjurate. La ora 6:00 a.m., ghanezii l-au auzit pe colonelul Kotoka vorbind la radio și declarând că puterea fusese preluată de Consiliul Național de Eliberare. Garda personală a președintelui, forța menită să lupte în cazul unei lovituri de stat, a reacționat. Până la amiază, „comandantul Gărzii Prezidențiale a ieșit în fruntea trupelor și s-a predat".[253]

Cei care puseseră la cale lovitura de stat erau, neîndoielnic, nemulțumiți de situația generală, politică și economică a țării, dar ceea ce îi motivase cel mai tare să-l răstoarne de la putere pe președintele Nkrumah (care a trăit de atunci în Guineea) fuseseră acțiunile lui de contrabalansare a armatei și de diminuare a rolului poliției.[254] J.W.K. Harlley, comisarul de poliție care a luat parte la lovitura de stat, și-a justificat explicit rolul, spunând că Nkrumah își crease „a armată privată cu costuri anuale de peste o jumătate de milion de lire sterline, violând flagrant constituția pe care el însuși

a impus-o țării, ca o contrapondere la forțele armate ghaneze".[255]
Încercarea lui Nkrumah de a se proteja împotriva unei lovituri de stat a eșuat pentru că a creat o motivație pentru ca forțele regulate să lovească atunci când forțele paralele erau prea slăbite pentru a rezista.
Problema, așadar, este că exact lucrurile pe care tiranii le fac pentru a reduce amenințarea armatei pot duce la acțiuni militare împotriva lor.
Teoretic, există o cale de ieșire din această situație. Dacă tiranul poate convinge un alt stat să garanteze securitatea regimului cu armata sa, regimul se poate concentra asupra securizării împotriva loviturii de stat, fără a-și mai face griji pentru eficacitatea armatei. Aceasta poate face din armată o forță atât de slabă, încât să fie ușor de gestionat. În timpul Războiului Rece, de exemplu, armata franceză a intervenit pentru a salva dictatori de soldații lor. În unele cazuri, cum a fost operațiunea din 1964, de reinstalare a președintelui gabonez Léon M'ba, trupele franceze au fost aduse pentru a combate o lovitură de stat.[256]
Garantul străin este o opțiune atrăgătoare pentru tirani, rareori disponibilă însă. Și, chiar dacă este disponibilă, există reversul medaliei, căci, atunci când un lider depinde atât de mult de o putere străină, încât nu poate supraviețui fără ea, libertatea lui se reduce drastic.
Cel mai greu este să găsești un stat care să ofere acest serviciu. Nu numai că acesta are nevoie de o motivație, dar trebuie să fie și în stare să o facă. Lista posibililor furnizori de securitate este scurtă.

Loviturile de stat au loc cu repeziciune și, pentru a avea efect, trupele străine ar trebui să se afle în zonă.[257] Nu sunt de nici un folos dacă se află în Caraibe sau pe un teren de instrucție din Pirinei. Trupele trebuie să se afle în regiune sau, și mai bine, deja în țară, pentru a putea avea efectul dorit.

Tiranii trebuie așadar să găsească un stat cu o armată care nu se află doar în apropiere, dar este și suficient de puternică pentru a-i descuraja sau a-i copleși pe complotiști. În Gabon a fost posibil să se anuleze lovitura de stat pentru că parașutiștii francezi erau puternici, iar forțele de securitate gaboneze erau slabe. Conform unor date, la vremea aceea, forțele de securitate gaboneze, cu tot cu armată și poliție, numărau doar 600 de membri.[258] În prezent, lista armatelor care ar putea, teoretic, să intervină astfel, nu este prea lungă. Dacă ar avea loc o lovitură de stat în Egipt și o putere europeană ar trimite parașutiști pentru a o contracara, acei parașutiști s-ar întoarce probabil acasă în coșciuge – dacă s-ar mai întoarce.

După cum se vede, a convinge o forță străină să apere regimul împotriva unei posibile lovituri de stat este o sarcină dificilă. Acelei forțe străine i se cere să riște viața propriilor trupe, pentru a apăra un regim dictatorial instabil, cu costuri ridicate privind reputația. Ca urmare, majoritatea tiranilor sunt pe cont propriu când tratează cu armata.

Armata, după cum am înțeles de-acum, reprezintă un pericol mare pentru orice despot. Spre deosebire de elite, soldații au capacitatea de a folosi forța brută. Tiranii înțeleg acest lucru, ceea ce explică și de ce doresc să dezbine și să subrezească. După

fragmentarea cu succes a armatei, apare o nouă problemă: din moment ce armata nu poate să lupte, sunt invitați alți oameni din țară să încerce. Și, până ca tiranul să își dea seama, un comandant rebel din țară se îndreaptă către capitală.

4

REBELI, ARME ȘI BANI

> *Simpla existență a privațiunilor nu este suficientă pentru a produce o revoltă; dacă ar fi fost, masele ar fi într-o continuă rebeliune.*[259]
>
> Lev Troțki

La 1:30 a.m., pe 23 decembrie 1972, locuitorii din Managua au fost treziți din somn de pământul care se cutremura.[260] „La început, pământul părea că saltă, în sus și-n jos, apoi a început să se clatine dintr-o parte în alta, și totul s-a prăbușit", își amintea un localnic.[261] Deși cutremurul propriu-zis a fost unul relativ mic, de magnitudine 6,25, efectul asupra capitalei statului Nicaragua a fost devastator.[262]

În dimineața următoare, la răsăritul soarelui, cerul de deasupra orașului Managua era acoperit de fum și praf roșu. Pe pământ, se vedeau flăcări acolo unde căzuseră mii de clădiri. Cu conductele de apă sparte și mașinile de pompieri îngropate sub dărâmături, pompierii se uitau disperați cum flăcările înghițeau și clădirile rămase în picioare.[263] O mare parte dintre supraviețuitori au părăsit orașul.[264] Iar ei, cu casele și împrejurimile distruse, erau printre norocoși. Au murit atât de mulți oameni încât cineva din conducere a declarat că o mare parte din oraș urma să fie nivelată și acoperită cu var pentru a crea o uriașă groapă comună.[265] Primul jurnalist străin care

a ajuns la Managua a spus: „Aceia dintre noi care au cunoscut Managua n-o vor mai vedea. Managua a dispărut. Totul este ruină, moarte și tragedie."[266]
Pentru Nicaragua, acel cutremur a fost o catastrofă. Când generalul Anastasio Somoza Debayle, conducătorul Republicii Nicaragua, a privit dezastrul de la fereastra palatului prezidențial, a văzut șansa. Prima măsură a fost declararea legii marțiale de către guvern, dând astfel mai multă putere Gărzii Naționale, aflate sub controlul lui Somoza. Apoi, pe măsură ce curgeau banii pentru reconstrucție de la țări din întreaga lume, Somoza s-a asigurat că el, nu țara, va fi primul beneficiar. Dat fiind că tatăl și fratele lui conduseseră țara înainte, Somoza deținea un uriaș imperiu de afaceri care îl făcea foarte bogat într-o țară în care mulți nu aveau nimic. Cu Managua o ruină, Somoza s-a asigurat că orașul va fi „reconstruit pe terenurile lui Somoza, cu firmele de construcții ale lui Somoza, cu banii din ajutoarele internaționale gestionați de băncile lui Somoza".[267]
Pentru dictator și huliganii săi, lucrurile puteau fi perfecte. Dar a mers prea departe. Deși elita economico-financiară nicaraguană poate că acceptase că dictatorului i se cuvenea partea cea mai mare a prăzii, totuși nu rămăsese destul și pentru ea. Mulți dintre marii oamenii de afaceri care sprijiniseră până atunci dictatura au început să i se întoarcă împotrivă.[268]
În țară mocnea o stare de insurgență. Frontul Sandinist de Eliberare Națională (FSLN), un grup de rebeli de stânga apărut în 1961 pe fondul răspândirii nemulțumirii populare, înțelesese că un

război de gherilă va aduce victoria împotriva regimului.[269] Ei au folosit și tactici mai puțin obișnuite, răpind, în 1974, mai mulți politicieni și oameni de afaceri binecunoscuți, în timpul petrecerii de Crăciun. Regimul a plătit răscumpărarea ostaticilor, dar a declanșat un val de represalii nu numai asupra rebelilor, ci și asupra multor civili nevinovați. Represaliile au vizat în special populația din afara capitalei Managua. În perioada aceea, relatări ale preoților arătau că Garda Națională a lui Somoza „a instituit un regim de teroare [...] omorând și torturând zilnic țărani, violând femei, dând foc caselor și tâlhărind recoltele și proprietățile".[270]

Somoza stătea pe un butoi de pulbere.[271] Apoi, pe 10 ianuarie 1978, fitilul a fost aprins de uciderea de către trei bărbați, cu 18 focuri de armă, a lui Pedro Joaquín Chamorro Cardenal, un ziarist popular devenit lider al opoziției.[272] Când familia lui Chamorro și o mare parte a populației au învinuit regimul lui Somoza pentru moartea ziaristului, flacăra revoluției s-a aprins. În capitală, firmele lui Somoza au fost incendiate. În alte orașe, tineri bărbați și femei i-au atacat pe cei din Garda Națională cu tot ceea ce putuseră improviza ca arme. În Masaya, nici măcar infanteria n-a putut înăbuși revolta. Așa că regimul a trimis tancuri și elicoptere.[273]

În 1979, Somoza avea trei probleme. Prima era că diferitele facțiuni ale FSLN reușiseră să treacă peste diferendele lor devenind un grup omogen.[274] A doua era că administrația Carter și-a retras sprijinul pentru dictatura nicaraguană, după ce decenii la

rând îl sprijinise pe Somoza. A treia – multe dintre țările învecinate ajunseseră la concluzia că Somoza trebuia să renunțe la putere și acționau în consecință.
Fidel Castro a furnizat rebelilor pușți, lansatoare de grenade și armament de artilerie.[275] Venezuela a oferit ajutor financiar, iar prin Costa Rica a fost adus ilegal în țară armament. În mai 1979, Mexicul a întrerupt relațiile diplomatice cu Nicaragua. Pentru că Somoza era tot mai izolat, iar rebelii tot mai bine înarmați, sandiniștii și-au anunțat asaltul final. Până în iulie, sandiniștii obținuseră controlul aproape în toată țara și Somoza a înțeles că trebuia să renunțe.
După ce a pierdut în fața rebelilor și s-a refugiat la Miami, fostul dictator din Nicaragua a găsit un dictator prieten dispus să-i ofere azil, în persoana lui Alfred Stroessner din Paraguay. Acolo, Somoza avea șofer pentru mașina albă marca Mercedes-Benz și piscină în curtea vilei din suburbii. Și, deși se plângea că pierduse vreo 80 de milioane de dolari, tot îi rămăseseră în bănci vreo 20 de milioane. Nu era tocmai nevoiaș. Dar într-o zi, la câteva străzi distanță de casa lui din Asunción, capitala Paraguayului, faptele l-au ajuns din urmă, când convoiul în care se deplasa a fost atacat cu rafale de gloanțe și un lansator de grenade.[276]
Tiranii nu pot mulțumi pe toată lumea. Pentru a ține bine în mână puterea, trebuie să fure de la marea masă pentru a distribui câștigurile în interiorul regimului, generalilor, oligarhilor și politicienilor rivali. Dacă nu o fac, pot fi ușor răsturnați de la putere de către elitele de la palat sau

de propriile trupe. Iar când o fac, masele din țară, din păturile de jos neglijate și trecute cu vederea, se răscoală. Când acest lucru se întâmplă, despoții care nu dau suficientă atenție amenințărilor din afara capitalei sunt luați prin surprindere.

Dictatorul nicaraguan Anastasio Somoza Debayle a reușit să supere o mulțime de oameni. O parte dintre elitele din Managua erau supărate pentru că Somoza fura de la popor fără a le da și lor suficiente ocazii de îmbogățire. O mare parte a populației din afara capitalei era supărată pentru că nu avea venituri suficiente pentru a supraviețui. Episcopii catolici din țară erau îngroziți de represaliile dure ale regimului împotriva populației. Somoza a reușit să-l înstrăineze și pe cel mai important protector al său, Statele Unite, ceea ce le-a dat curaj dușmanilor săi din America Latină.

Ce s-a întâmplat în Nicaragua a fost ceva neobișnuit. În lumea modernă este foarte greu ca rebelii să răstoarne un tiran. Acum 5 000 de ani nu existau armate regulate. Oamenii se luptau unii cu alții, dar era efectiv o luptă de gherilă contra gherilă.[277] Statele mari din Grecia antică aveau doar câteva sute de mii de locuitori. Acum câteva sute de ani, Germania era atât de fragmentată, încât călătoria de la Braunschweig până la granița cu Franța presupunea trecerea prin șase ducate, patru episcopate și un oraș imperial liber. Poate părea mult, dar Sfântul Imperiu Roman al vremii era format din 812 state, mai mult sau mai puțin suverane politic.[278] În mare măsură, acestea erau state slabe, divizate, ușor de învins de o trupă mică de soldați, care atacau dacă așa aveau chef.

Statul-națiune modern este un organism complet diferit. Este foarte eficient în organizarea unor grupuri mari de oameni uniți de un scop unic, cum ar fi purtarea unui război. Dacă rebelii ar merge la război împotriva unui astfel de stat, acesta ar fi mult mai greu de învins decât orașele-stat grecești sau ducatele germane. Aceasta este, în parte, o urmare a dimensiunilor și a eficacității statelor moderne, dar și a progresului tehnologic.

Progresul tehnologic face dificilă intenția de a te ascunde. Acum, când statele pot fabrica în masă drone de supraveghere sau le pot cumpăra de la nenumărații producători, este o mare problemă să te ascunzi. Rebelii nu-și pot face tabăra în câmp deschis și nici foc în luminiș de pădure dacă vor să se ascundă de privirile guvernului. Lumea a devenit mai mică.

Iar acesta este mai ales efectul dronelor. În plus, acum sunt ușor de accesat imaginile din satelit, urmărirea biometrică și multe alte instrumente pe care un dictator le poate folosi pentru a-și depista dușmanii. Dar poate că diferența cea mai mare este dată de infrastructura modernă. Existența șoselelor și a căilor ferate schimbă complet balanța de putere dintre stat și cetățeni, pentru că le permite trupelor regulate să acționeze într-un teritoriu care anterior era inaccesibil.

Desigur, insurgenții pot beneficia și ei de avantajele tehnologiei moderne, de exemplu telefoanele mobile se pot folosi pentru coordonare, hărțile Google – pentru planificarea atacurilor, rețelele de socializare – pentru recrutarea de noi membri. Dar, de fapt, la scara de acțiune necesară pentru a câștiga, nu doar a continua lupta, statele-națiune sunt greu

de învins. Comparativ cu ce au cunoscut oamenii în trecut, ele sunt extrem de puternice.
Asta nu înseamnă că rebelii nu au nici o șansă de a câștiga, dar ștacheta este mult mai sus. Pentru a se lupta cu un inamic atât de puternic, rebelii trebuie să dea dovadă de sofisticare, să aibă finanțare și o mai bună echipare. A conduce o rebeliune nu este ceva ușor, mai ales pentru că necesită mai mult timp și coordonare decât o simplă lovitură de stat militară. Rebeliunile sunt, din anumite puncte de vedere, chiar opusul loviturii de stat, pentru că au nevoie de un număr mare de participanți pentru a reuși, sunt extrem de sângeroase, iar puterea în luptă este mai importantă decât percepția. Dacă ele au totuși loc, în ciuda dificultăților, înseamnă că cineva, undeva, a fost exclus.
Ofițer de armată ca formație, Idriss Déby a petrecut o parte din anii 1970 în Franța, unde s-a instruit pentru a deveni pilot. Când s-a întors în țara natală, Ciad, în februarie 1979, țara era în război, mulți conducători militari luptând unii cu alții. După ce și-a cântărit opțiunile, Déby s-a alăturat Forțelor Armate din Nord (FAN) ale lui Hissène Habré. Ca recompensă pentru lupta dusă alături de el în timpul insurgenței, președintele Habré l-a numit pe Déby locțiitor al comandantului forțelor armate.[279]
Însă alianța lor n-a durat mult și, în 1989, cei doi foști colaboratori aproape că ajunseseră la un conflict deschis. Habré se temea că un grup etnic numit Zaghawa reprezenta o amenințare pentru el și, ca urmare, și-a folosit serviciile secrete pentru a persecuta persoane de această etnie, în timp ce ucidea membrii din guvern de respectiva

naționalitate.[280] Provenit dintr-o familie de păstori de etnie Zaghawa, Déby nu putea să nu se întrebe când îi va veni rândul. Pe 1 aprilie 1989, Habré a ținut un discurs în care i-a acuzat pe Déby și pe oamenii lui de trădare, după o tentativă de lovitură de stat. „Ei au profitat la maximum de pe urma muncii și luptei noastre, a sângelui vărsat de forțele noastre armate și de poporul nostru pentru a se îmbogăți, pentru ca apoi să înjunghie Ciadul pe la spate", spunea el.[281]

După ce a fugit în Libia prin Sudan, Déby a început să adune o armată cu care să pornească în marș asupra capitalei Ciadului. Ceea ce a și făcut, deplasându-se rapid cu autovehiculele aflate în dotare până la N'Djamena. Când trupele lui Déby s-au apropiat, Habré a fugit în Camerun, iar mulți dintre soldații lui au predat pur și simplu armele.[282]

De frică să nu fie eliminat, Déby a folosit forța pentru a-l răsturna de la conducere pe omul pe care îl adusese la putere prin forță cu mai puțin de un deceniu în urmă.

Odată ajuns președinte, Déby a făcut multe dintre lucrurile pe care le-a făcut și Habré, așa că la scurt timp a avut și el de-a face cu o revoltă a militarilor nemulțumiți, aflați dincolo de graniță, în sudul Libiei. Confruntat cu amenințarea de a fi răsturnat de la putere exact ca și Habré, Déby a decis să privească pericolul în față. În aprilie 2021 s-a alăturat trupelor sale de la graniță pentru a lupta cu rebelii. La scurt timp după aceea, la posturile de televiziune din Ciad a luat cuvântul un general. Déby, a spus acesta, „și-a dat ultima suflare apărând națiunea suverană pe câmpul de luptă".[283]

Atât Habré, cât și Déby au pierdut puterea pentru că i-au exclus pe oamenii din interior, pe care îi percepuseră ca o amenințare. Oamenii aceia au fugit, dar s-au întors gata de luptă, cu pistoale-mitralieră Kalașnikov și grenade. Nu este nimic neobișnuit, este ceva ce se întâmplă adesea. Atunci de ce continuă tiranii să procedeze astfel? Politologul Philip Roessler susține că este vorba despre mutarea conflictului din sfera puterii în societate ca întreg, „unde conducătorul și aliații săi își fac socoteala că acesta este mai puțin amenințător pentru supremația lor politică".[284]

Toți tiranii se confruntă cu amenințarea războiului civil. Dar nu toți tiranii înfruntă același nivel de amenințare. Unii dintre tiranii cei mai răi sunt destul de populari, în ciuda cruzimii lor. De exemplu, dictatorii cu averi făcute din petrol se fac adesea vinovați de o corupție monstruoasă și de inechități grotești, dar își permit să dea suficienți bani poporului încât să prevină revolte violente. Într-o țară cu rezerve naturale enorme și doar câteva milioane de locuitori, populația poate avea o viață prosperă, chiar dacă familia regală fură miliarde. La celălalt capăt al spectrului se află țările în care toată lumea este extrem de săracă, cu excepția celor din anturajul dictatorului. Contrastul este atât de mare încât populația are toate motivele să fie nemulțumită de conducător.

Când furia ajunge la apogeu, tiranul este în pericol în funcție de ocaziile pe care le au oamenii de a se răscula.

Rebelii luptă din diverse motive. Unii din cauza nedreptăților, alții sunt motivați de lăcomie. Și, oricât ar părea de paradoxal, sunt și oameni care

decid să se alăture luptei pentru că își doresc siguranță.[285] Dacă citești această carte, sunt șanse să existe unele lucruri pe care le-ai luat întotdeauna de la sine înțelese în viața ta. În primul rând, există un stat care aproape că deține monopolul asupra violenței în interiorul granițelor sale, emite legi, asigură ordinea și stabilitatea. Apoi, chiar dacă îți este mai greu să devii proprietar decât le-a fost bunicilor tăi, ai un loc de muncă. Pentru cazuri de urgență există poliție, dacă apar conflicte serioase există tribunale. Dar în multe dintre țările cele mai sărace din lume nimic din toate acestea nu există. Infrastructura este aproape inexistentă, nu sunt locuri de muncă, poliția extorchează bani de la cetățenii corecți, justiția lucrează extrem de încet, iar judecătorii sunt corupți. Dacă în asemenea condiții apare o situație periculoasă, a pune mâna pe o armă și a te alătura unui grup de rebeli poate fi calea cea mai bună prin care să ai grijă de familie și de tine însuți.

Iar dacă nu sunt destui recruți voluntari pentru o astfel de organizație rebelă, oamenii pot fi forțați să lupte. Iată doar un exemplu din timpul Războiului Rece: conform unor estimări, aproape 80% dintre luptătorii înrolați în grupul armat de luptă anticomunist Rezistența Națională Mozambicană (Resistência Nacional Moçambicana – RENAMO) nu au ales să lupte, ci au fost forțați să se înroleze.[286] O tactică teribilă este de a răpi „recruți" și de a-i obliga să comită atrocități în apropiere de casă pentru a fi prinși în capcana insurgenței și a nu se putea întoarce la familiile lor.[287] Nici măcar copiii nu sunt în siguranță. În timpul războiului civil din

Burundi, rebelii au cumpărat copii ai străzii din Kenya, pe care i-au transformat în luptători.[288]
Dar nici un tiran nu este amenințat de luptători neînarmați. Dacă scopul declarat al grupului este de a lupta împotriva guvernului, nu se pot duce pur și simplu la magazin să își cumpere lansatoarele de grenade și mitralierele de care au nevoie. Dacă mișcarea revoluționară dispune însă de suficienți bani, își pot procura armele necesare de pe piața neagră – sau de la un sponsor dispus să facă asta.
Rebelii au nevoie de bani – pentru arme, desigur, dar acesta este doar începutul. Luptătorii trebuie să se hrănească și să se echipeze luni sau chiar mai probabil ani la rând. Au nevoie de salarii care să justifice riscurile. Asta este o problemă pentru grupurile de rebeli, pentru că ele nu generează în mod direct bani.[289] Nu este ca o afacere care se susține prin activitatea ei. Așadar cum fac rebelii rost de banii de care au nevoie pentru a-l înlătura pe tiran?
Unul dintre avantajele de care dispun insurgenții este acela că sunt capabili de violență. Iar violența, la rândul ei, se poate transforma în bani. Dacă faci parte din crima organizată din Londra, New York sau Hong Kong, violența poate fi folosită pentru a extorca bani de la oameni. Să zicem că ești un fel de agent de asigurări. Dacă oamenii nu plătesc pentru asigurarea pe care le-o oferi, geamurile le sunt sparte pentru că nu primesc „protecție" din partea ta. În multe dintre zonele rurale sărace în care operează cu predilecție grupurile de rebeli, aceasta nu reprezintă o opțiune, pentru că nu ai ce lua de la cei care nu dețin nimic.[290] Sau poți, pentru că oricine are ceva,

dar orice ai putea fura s-ar putea să nu fie de ajuns pentru a te întreține. Acestea fiind spuse, mai sunt și alte opțiuni, dintre care una ar fi resursele naturale.

Pentru cineva care are de susținut o revoluție, diamantele sunt ideale. Adesea sunt ușor de extras, se face ușor contrabandă cu ele și sunt extrem de scumpe după ce ies din zona de conflict. Cunoaștem toți sintagma „diamante însângerate" – diamantele care finanțează conflicte. S-a vorbit despre ele în ziare, s-au scris cărți, iar în 2007 Edward Zwick a transpus în filmul *Diamantul sângeriu*, avându-l în distribuție pe Leonardo DiCaprio, povestea desfășurată în Sierra Leone pe fondul violentului război civil din acea țară. În timpul acelui război, rebelii și-au finanțat lupta cu ajutorul nestematelor extrase direct din pământ. Munca istovitoare din mină era adesea făcută de tineri bărbați și femei, echipați doar cu o lopată și o sită. După săparea unei gropi de aproximativ 20 de metri, pământul scos era trecut din mână în mână de-a lungul unui lanț lung de oameni. La capătul acelui lanț se căutau pietrele prețioase. Săpătorii erau săraci și ușor de intimidat. Dacă reușeau să găsească o piatră, rebelii îi puteau „taxa". Dacă voiau să facă o pauză, rebelii îi băteau până se întorceau la muncă. Și dacă nu mai apăreau la muncă dimineața, găseau pe altcineva care să facă treaba. Din Africa de Vest, pietrele mergeau la Londra, Paris sau Moscova, unde se vindeau cu mii de dolari în magazine elegante de bijuterii. Era o afacere de anvergură. Conform estimărilor, la mijlocul anilor 1990, diamantele din zonele de conflict din Africa constituiau 15% din totalul diamantelor din întreaga lume.[291]

Rebelii care vând diamante pot câștiga sume exorbitante de bani. Conform estimărilor, UNITA, o facțiune rebelă din timpul războiului civil din Angola, a câștigat un miliard de dolari în acest fel. (Unele estimări vorbesc de cifre mult mai mari.[292]) Pentru un tiran, amenințarea reprezentată de rebeli finanțați din diamante poate fi extrem de periculoasă. Rebelii fac bani din extracția de diamante și pot folosi apoi acei bani pentru a cumpăra arme și a atrage luptători. Pe măsură ce se înmulțesc, ei câștigă tot mai mult teren și extrag și mai multe diamante. Bulgărele de zăpadă devine din ce în ce mai mare.

Folosirea altor mărfuri decât diamantele (sau drogurile) este mai dificilă, pentru că rebelii nu au în mod normal acces la aparatură avansată, investiții externe mari sau tehnologii sofisticate. Extracția de petrol, de exemplu, pune multe probleme. Dar, oricât de dificil ar fi să forezi după petrol, există modalități ca aceia care fac forajele sau alte activități înrudite să profite. Cel mai simplu mod de a face asta este prin amenințarea sau răpirea angajaților companiilor multinaționale, care desfășoară în mod normal această activitate.[293] Aceste companii nu au doar bani, ci și interesul să lucreze în zone sărace, rurale, unde sunt stăpâni rebelii. Când inginerii sau directorii acestor companii sunt ținuți ostatici cu arma la tâmplă sau ascunși în junglă ori în vreo peșteră, multe dintre ele sunt dispuse să plătească sume mari de bani pentru a-i elibera.

Uneori, chiar și numai un singur „binefăcător" poate fi o mare diferență. La începutul anilor 1980, la sediul Mannesmann, cu siguranță au sărit multe

dopuri de șampanie. Conglomeratul german tocmai câștigase contractul de 160 de milioane de dolari pentru construirea a 278 de kilometri de conducte de la câmpurile petrolifere din Columbia până pe coastele Caraibelor. Existau doar trei mici probleme: prima, conducta trebuia să traverseze munții Anzi. Desigur, problema era una de inginerie, dar germanii au rezolvat-o. A doua – în zonă activa Armata Marxist-Leninistă de Eliberare Națională (ELN). Acest lucru făcea lucrurile mai dificile. Și, în sfârșit, Mannesmann trebuia să termine proiectul într-un an.[294] Ceea ce era o misiune grea.

Apoi un inginer german și doi colegi de-ai săi columbieni au fost răpiți, iar managerii companiei au avut de luat o decizie: să cadă la înțelegere cu rebelii pentru a-și salva colegii și a avea o șansă să termine proiectul la termen sau să încerce să termine proiectul pentru care fuseseră angajați fără a se înțelege cu rebelii? Nici una din opțiuni nu era grozavă. O înțelegere cu rebelii însemna să le plătească o groază de bani criminalilor care le răpiseră colegii, dar neplata răscumpărării putea duce la moartea colegilor lor și punea în pericol întregul proiect.

Până la urmă, se pare că răscumpărarea a fost plătită. După spusele unui fost director implicat în proiect, s-au plătit milioane de dolari pentru răscumpărare.[295] Conform unui lider rebel, milioanele acelea au fost doar o mică parte din seria de plăți făcute de Mannesmann către ELN. Relația devenise atât de apropiată, încât germanii au primit etichete autocolante pentru mașinile și camioanele

companiei. Când un camion Mannesmann trecea printr-o așezare izolată, acele autocolante le semnalau localnicilor că acel vehicul era „protejat" de ELN. De asemenea, în acest fel, ELN era promovată ca aducătoare de bani în regiune.[296] Mannesmann a reușit să termine proiectul, iar ELN, alimentată de banii germani, mergea din bine în mai bine. Rebelii au afirmat ulterior că banii au ajutat grupul să crească cu 500%.[297]

Acestea sunt modalitățile „normale" de finanțare a unei revolte. Mai sunt multe căi neortodoxe, precum cele denumite de politologul Michael L. Ross „booty futures", câștiguri din contracte viitoare. Când nu finanțează revoluții, contractele futures sunt cele în care un partener este de acord să cumpere un bun într-un anumit moment din viitor. Unul dintre avantajele unui astfel de contract este că reduce volatilitatea. Să luăm de exemplu o companie aeriană care este îngrijorată de fluctuațiile prețului la kerosen. Directorii companiei știu că trebuie să cumpere o anumită cantitate de combustibil în iunie anul viitor, pentru că știu câte zboruri va avea compania când pleacă oamenii în vacanță. Dacă directorii respectivi cred că prețul combustibilului va putea crește mult până atunci, ei pot să stabilească prețul acum și să știe, în felul acesta, cât vor avea de plătit.

Desigur, un asemenea instrument poate fi folosit nu numai pentru a te păzi de risc, ci și pentru a specula. Aici intră în scenă rebelii. Dar, în loc să intre într-un contract legal prin intermediul Bursei de Mărfuri din Chicago pentru a vinde o cantitate fixă de kerosen până în vara următoare, rebelii încearcă să

vândă ceea ce urmează să jefuiască. In felul acesta, ei pot asigura probabilitatea mai mare a jafului. Poate că asta sună ca din epoca de aur a pirateriei, doar că este de dată mai recentă.

Președintele congolez Pascal Lissouba se temea că predecesorul său, Denis Sassou-Nguesso, voia să revină la putere. Îngrijorător pentru Lissouba era că Sassou avea o miliție privată. Când Lissouba a trimis forțele guvernamentale să încercuiască complexul privat al lui Sassou, miliția acestuia a ripostat și așa s-a declanșat războiul civil.[298] Conform relatărilor, finanțarea miliției lui Sassou provenea, parțial, din vânzarea viitoarei exploatări a petrolului congolez de către compania franceză Elf-Aquitaine. Sassou a primit, se pare, 150 de milioane de dolari și ajutor pentru a cumpăra arme.[299]

Așa greu de crezut cum este, episodul s-a petrecut în 1997.

Fie că vorbim de luptători voluntari sau recrutați cu forța, diamante sau chiar contracte futures, rebelii dispun acum de luptători, arme și suficienți bani pentru a continua lupta. Ca să-l răstoarne pe tiran, mai au nevoie de un loc în care să se ascundă. Aici, geografia joacă un rol. Uitați-vă la harta Europei, în special a Țărilor de Jos. Desigur, Țările de Jos constituie o democrație liberală de decenii – neerlandezii sunt printre oamenii cei mai liberi din lume. Dar să presupunem doar că un număr considerabil de neerlandezi se hotărăsc să facă revoluție din cauza unor nemulțumiri. Cum s-ar petrece acest lucru? Nu s-ar petrece. Ducerea unei lupte de insurgență în provincia Holland (sau în Friesland ori Limburg) ar fi imposibilă.

Motivul este acela că, în mare parte din țară, este imposibil să te ascunzi. Drumul cu mașina de la Groningen la Eindhoven durează trei ore, iar cea mai lată porțiune a țării măsoară poate, maximum 200 de kilometri. Deși există un munte de vreo 900 de metri înălțime în Regatul Țărilor de Jos, acesta se află în teritoriile de peste mări, în Caraibe. Teritoriul nu dispune de junglă și nici de zone îndepărtate aflate în afara controlului guvernamental. Te poți ascunde în țări vecine. Dar, așa cum stau lucrurile, Țările de Jos se învecinează cu Germania și Belgia, și nici Berlinul, nici Bruxelles-ul n-ar fi prea încântate să sprijine o tentativă de organizare a unui marș care să aibă drept țintă Binnenhofful. Ca urmare, revoluția neerlandeză n-ar rezista nici măcar o zi în fața Armatei Regale a Țărilor de Jos.

Nu se poate spune că toate țările mici, de șes și ușor accesibile sunt guvernate de democrați, dar este cert că multe autocrații funcționează în țări care nu seamănă deloc cu Țările de Jos. Când guvernul tadjik s-a aflat în fața unui război civil în 1992, după implozia Uniunii Sovietice, una din marile probleme a fost dificultatea de a-i urmări pe opozanți, teritoriul țării fiind acoperit de munți înzăpeziți. Vârful Ismoil Somoni (denumit vârful Stalin până în 1962, apoi vârful Comunismului până la sfârșitul anilor 1990) din Tadjikistan are o înălțime de 7 495 de metri, adică este de peste 23 de ori mai înalt decât cel mai înalt „munte" de pe teritoriul european al Țărilor de Jos. Și desigur vârful Ismoil Somoni nu este singular – Tadjikistanul este plin de munți greu accesibili din afară (și chiar și de către autoritățile centrale).

Aceștia reprezintă locuri ideale pentru a ascunde nu doar a luptători, ci și armele lor, pistoalele-mitralieră Kalașnikov și aruncătoarele de grenade. Mișcările de insurgență sunt mai eficiente când rebelii au posibilitatea de a câștiga un joc de-a v-ați ascunselea cu guvernul.

Uneori, o țară poate că este îndepărtată, dar ea se poate învecina cu alte țări care sunt la fel de îndepărtate ca și ea. Revenind la Țările de Jos, Belgia este dens populată și la fel sunt cel puțin o parte din regiunile Germaniei din zona graniței cu Țările de Jos. În cazul rebeliunii ipotetice din Țările de Jos, această situație face dificil traficul de oameni sau de luptători. Dar într-o țară precum Republica Centrafricană, guvernul trebuie să facă față unei situații de două ori mai dificile. Estul Republicii Centrafricane este subdezvoltat și greu accesibil pentru autoritățile centrale din cauza reliefului și a lipsei infrastructurii. Pe deasupra, este înconjurată de Republica Democratică Congo, Sudanul de Sud, Sudan și Ciad, ele însele greu accesibile. Date fiind granițele permeabile și amploarea problemelor din zonele învecinate, acea parte a țării este aproape imposibil de controlat din capitala Bangui. Chiar și cea mai mică grupare de opoziție își poate lua teren cât o mică proprietate, pentru ca apoi acea parte de pământ să devină rampa de lansare a unei provocări serioase.

În mare parte, războaiele civile sunt o întrecere între rebeli și guvern pentru câștigarea populației. Populația este resursa care furnizează munca, oportunitățile de „taxare“ și informațiile pentru trupele prietene – sau inamice. Pentru că este atât de importantă, nici guvernul, nici insurgenții nu vor ca

oamenii să „dezerteze“ în tabăra cealaltă. Aceasta este o preocupare deosebită în teritoriile disputate, unde civilii vin în contact cu ambele tabere.[300] Când se ajunge aici, insurgenții dispun de un număr de avantaje. Trupele guvernamentale sunt de obicei aduse din toată țara. Când misiunea li se încheie sau se schimbă guvernul, pleacă. În primul rând, rebelii sunt de obicei din partea locului și s-ar putea să nu plece niciodată. Această permanență este un avantaj în încercarea de a-i împiedica pe civili să nu treacă de partea cealaltă. Un alt dezavantaj pentru guverne, atât democratice, cât și nedemocratice, este că ele sunt mai reținute decât rebelii când se pune problema folosirii violenței.[301] Există o relatare din războiul civil din Algeria despre un om în vârstă care, când a fost arestat de trupele franceze pentru tăierea unor stâlpi de telegraf, a explicat de ce făcuse așa ceva:

> Domnule, francezii au venit la mine și mi-au spus că nu trebuie să tai stâlpii de telegraf, pentru că mă bagă la închisoare. Mi-am spus: nu vreau să merg la închisoare, așa că n-am să fac asta. Francezii au plecat. Noaptea a venit un rebel și mi-a spus să tai stâlpii de telegraf de colo până colo. Am spus că nu – francezii mă bagă la pușcărie. Rebelul îmi spune că ori tai stâlpii, ori îmi taie el gâtul. Mi-am făcut socoteala că, dacă nu tai stâlpii, precis îmi taie gâtul. A mai făcut asta, în satul vecin. Prefer să merg la închisoare. Așa că, domnule, am tăiat stâlpii, m-ați prins, băgați-mă la închisoare.[302]

Acela a fost un război în care soldații francezi au fost extrem de violenți. Au ras sate de pe fața

Pământului, au torturat, au ucis. Dar, până la urmă, amenințarea rebelilor a fost pur și simplu mai credibilă pentru vârstnicul țăran, care a făcut ce ar fi făcut orice om rațional: a tăiat stâlpii.

Dar violența, oricât de brutală, are efectul cel mai mare când este aplicată discriminatoriu.[303] Dacă cei care taie stâlpi nu primesc o pedeapsă mai mare decât cei care nu o fac, localnicii ar putea începe să taie stâlpii. Pentru a preveni acest lucru, soldații tiranului și armata rebelilor trebuie să stabilească cine este „trădător" și cine servește cauza. Din cauza prezenței stabile, a legăturilor cu comunitatea locală și a disponibilității de a folosi violența, este mai ușor pentru insurgenți decât pentru trupele guvernamentale, care poate că nici nu vorbesc dialectul din zonă.

După cum vedem, insurgenții au un număr de avantaje față de tiran pe câmpul de luptă. Dar, și mai important, rebelii pot răsturna tirani, chiar dacă nu reușesc să învingă armata regimului pe câmpul de luptă. Și tiranii, ca și rebelii, au nevoie de oameni, bani și arme pentru a continua lupta.[304] În privința oamenilor, lucrurile sunt mai simple dacă există deja o forță de luptă – dar rebelii pot întrerupe fluxul de bani și arme către regim.

Cele două depind, cel puțin din unele puncte de vedere, de cât de „bună" este situația tiranului. Când rebelii îl forțează pe tiran să ducă un război civil sângeros în care mor mii de civili nevinovați, ei pot face ca tiranul să ajungă un paria la nivel internațional.

Nici o sancțiune nu va împiedica achiziția de arme, pentru că se va găsi mereu un furnizor, dar

sancțiunile pot face armele să fie disponibile la un preț mai mare, ceea ce reduce și mai mult eficiența unei armate care probabil s-a dovedit deja ineficientă. Sancțiunile pot fi dure pentru populație, ceea ce nu este un motiv de îngrijorare pentru dictator. Din perspectiva tiranilor, principala problemă este că riscă apariția problemei redistribuirii când trebuie împărțite ajutoarele străine sau când rutele comerciale devin inaccesibile din cauza războiului civil. Dat fiind că ei se mențin la putere datorită împărțirii tortului între elitele flămânde din jurul lor, n-ar vrea ca tortul acela să se micșoreze.

Mai este o problemă cu care se pot confrunta tiranii, chiar dacă tortul nu se micșorează. Sunt conflicte în care dictatorii pot cumpăra grupuri de rebeli cu bani sau acordând sprijin, dacă a-i reprima se dovedește prea costisitor sau de-a dreptul imposibil.[305] Dacă sunt implicate doar dictatura și rebelii, lucrurile de luat în considerare de oricare dintre părți nu sunt prea dificile. Ar fi mai bună o înțelegere (la un anumit preț) – calea minimei rezistențe? Sau ar fi de preferat lupta? Dacă există doar aceste două opțiuni, prețul de plătit pentru „loialitatea" rebelilor ar fi comparativ mai mic. Din nefericire pentru dictatorii zilelor noastre, războaiele civile ale secolului XXI sunt de obicei extrem de complicate și presupun aproape întotdeauna implicare străină. Poate că o țară învecinată are un interes economic în conflict sau își face socoteala că o revoluție împotriva vecinului este ocazia perfectă de a scăpa de un lider ostil pe care l-au displăcut dintotdeauna. Dacă este implicată și această putere străină, între dictator și comandantul rebelilor are loc o negociere în ambele

sensuri care ajunge până la urmă să fie o licitație. Comandantul rebelilor are posibilitatea să aleagă să lupte alături de dictator, alături de puterea străină sau pentru nici una dintre ele, ceea face ca prețul pe care dictatura îl are de plătit să crească automat. În unele cazuri, această situație a dus la cele mai bizare rezultate.

Astfel de mecanisme au funcționat în timpul conflictul din Darfur din 2003, în vestul Sudanului. Când nivelul de agitație a crescut în 2002, regimul sudanez și-a făcut greșit socoteala, crezând că ar putea cumpăra ieftin grupări armate. Urmarea a fost un război pentru care nici insurgenții, nici guvernul nu fuseseră pregătiți. Apoi, din cauza violențelor au apărut și alte puteri interesate. Dar, după începerea negocierilor de pace, acestea nu au reușit să soluționeze conflictul. În schimb, așa cum explica Alex de Waal, ele „au acționat în mod pervers pentru creșterea competiției politice, pentru coborârea barierelor pentru noii antreprenori care doreau să intre pe piață și (conform paradoxului pieței mobiliare) pentru a umfla prețul loialității".[306] Desigur, toate acestea nu se aplică tuturor războaielor civile și tuturor grupurilor de rebeli, dar demonstrează că tiranii pot avea probleme chiar dacă „tortul" nu se micșorează. Este deja suficient de problematic pentru ei dacă trebuie să taie felii mai mari.

Toate aceste probleme sunt accentuate de corupție. Majoritatea sistemelor autoritare de guvernare se nasc din corupție, iar armata nu este nici ea altfel – este o instituție unde sunt bani de furat din muniție, salarii și arme. Dar cele două se corelează, pentru că una este să-ți riști viața pe un salariu mic în numele

unei autocrații anoste și cu totul altceva când comandantul tău fură chiar echipamentul de care ai nevoie ca să supraviețuiești.
Mișcările rebele sunt foarte greu de învins. Chiar și după ce au suferit pierderi mari, ei supraviețuiesc multă vreme, ca niște zombi. Iar când războaiele se lungesc, costurile cresc – nu doar pentru cei care luptă, ci pentru țări ca întreg.
În dimineața de 21 martie 2018 eram în valea Beqaa, o zonă din Liban de o frumusețe uimitoare, aflată între munții Liban și munții Antiliban. În est, dincolo de lanțul muntos, se întinde Siria lui Assad. Stăteam pe jos într-un cort mare, ascultând-o pe femeia care povestea despre situația ei de-a dreptul disperată. Femeia și întreaga familie își părăsiseră orașul natal din Siria din cauza războiului civil devastator pe care Bashar al-Assad îl ducea după ce hotărâse că mai bine pârjolește țara decât să renunțe la putere. Acum se afla într-o tabără neoficială de refugiați cu copiii ei. Corturile aveau covoare, electricitate și saltele pentru dormit. Dar, dincolo de prelata care îi ferea pe oameni de umezeală, pământul nu era pavat. Mă gândeam cu groază cum trebuia să fi fost acolo când ploua.
Mama și copiii ei erau în siguranță, într-un fel, dar nu aveau nici un fel de protecție. Exista o îngrijire medicală de bază, dar nimic mai mult. Nici bani nu prea erau pentru a trăi. Și, dacă soțul ei reușise să ajungă în Europa, nu exista nici o garanție că ea și copiii îl vor putea urma prea curând. Întoarcerea în Siria nu era o opțiune, pentru că îi așteptau doar ruine, represalii și multă violență. Așa că erau blocați într-un loc în care nu-și doreau să fie, din cauza unui război în care nu erau implicați.

Intorcându-mă acasă, în avion m-am gândit la faptul că mica familie siriană pe care o întâlnisem în acea zi reprezenta doar trei oameni din milioanele de sirieni care plăteau pentru războiul civil al lui Assad. Doar Turcia găzduiește peste trei milioane de sirieni, Libanul aproape 800 000. Cu peste 300 000 de civili uciși și 14 milioane strămutați, războiul civil din Siria este una dintre cele mai mari tragedii ale unei generații.[307]

Unele dintre aceste conflicte sunt atât de traumatizante, încât continuă să rămână în mintea oamenilor sute și chiar mii de ani după ce se încheie. În politica chineză actuală, de exemplu, Perioada Regatelor Combatante, de acum 2 000 de ani, continuă să simbolizeze haosul.

Oricât de devastatoare ar fi aceste conflicte, ele nu duc neapărat la prăbușirea tiranilor. Henry Kissinger nu a avut dreptate când a spus că „gherila câștigă dacă nu pierde".[308] De fapt, sunt mulți insurgenți care au dus război de gherilă decenii la rând, fără a se apropia măcar de victorie. Folosind bani proveniți din droguri, Forțele Armate Revoluționare din Columbia (FARC) s-au angajat într-o luptă neobosită împotriva guvernului de la Bogotá decenii în șir. Au atacat prin surprindere, au dus lupte, au bombardat civili, au răpit politicieni. În total, războiul a costat poate peste 200 000 de vieți omenești.[309] FARC nu a pierdut, cu toate acestea a semnat un acord de încetare a focului cu președintele columbian Juan Manuel Santos. Faptul a fost extrem de controversat la acel moment și, într-un fel, o realizare importantă pentru FARC –,

dar a fost o victorie? Nu, nu a fost, iar acesta nu este un caz singular.

Evident, nu este suficient ca rebelii să continue să lupte pentru a răsturna guverne. Ei trebuie să fie în stare să facă mai mult decât atât, și anume să câștige pe câmpul de luptă sau să învingă guvernul în alt mod. Doar atunci va cădea tiranul. Vulnerabilitatea dictatorului în afara câmpului de luptă depinde în mare parte de susceptibilitatea lui la presiunile externe, iar unele țări sunt mai vulnerabile în fața influenței străine decât altele. Dispune regimul de o industrie de armament care să continue să-i livreze arme când furnizorii străini opresc livrările? Poate dictatura să facă vânzări la prețuri mari chiar și când este acuzată de comiterea unor crime împotriva umanității? Poate economia să supraviețuiască fără ajutor extern? Dacă răspunsul la toate trei întrebările este da, probabil că regimul este extrem de greu de învins. Deprimant cum este, acesta va continua probabil să lupte – fie pentru că-și poate susține singur lupta, fie că alții îl consideră valoros și-l protejează.

Un exemplu pentru cazul din urmă este al lui Déby din Ciad. Venirea lui la putere, în 1982, s-a datorat în parte Parisului, care a ordonat trupelor franceze din țară să stea deoparte când forțele rebele ale lui Déby au intrat în capitală. La vremea aceea, ministrul francez de externe a spus: „A trecut vremea în care Franța alegea guverne sau schimba guverne și îi susținea pe alții că așa dorea".[310] Era o minciună sfruntată. Francezii îl protejaseră până atunci pe Habré, dar acesta se apropiase prea mult de Statele Unite, ceea ce nu era pe gustul Parisului,

așa că nu mai merita protecția francezilor.[311] Lucrurile au stat foarte diferit cu Déby la putere. Nu mai departe de 2019, piloții francezi de avioane de luptă franceze au decolat pentru a-i bombarda pe rebeli în numele lui Déby.[312] Când ministrul francez de externe a fost întrebat despre ce era vorba, el a răspuns explicit că Franța intervenea pentru protejarea regimului de o posibilă lovitură de stat.[313] Dacă nici asta nu este alegere de guverne, atunci ce este?

La începutul luptei, rebelii au un avantaj. Cu condiția să aibă terenul potrivit, ei își pot înfrunta adversarii cu mijloace simple, chiar dacă sunt mai slab înarmați.

Când partidul de guvernământ din Afghanistan, Partidul Popular Democrat, a început să lupte împotriva propriului popor în anii 1970, membrii triburilor din Nuristan, o regiune izolată chiar și după standardele afghane, nu aveau aproape nimic cu care să se apere. În unele cazuri, ei recurgeau la topoare și praștii. Dar ce aveau era terenul, pe care îl cunoșteau mai bine ca oricine și îl puteau folosi în avantajul lor. Guvernul a trecut la ofensivă și a trimis vehicule blindate să înăbușe revolta. Însă drumurile de munte erau atât de înguste, că tancurile nu aveau loc nici să întoarcă turelele. Iar despre lupta împotriva unor ținte aflate deasupra lor, de-a lungul acelor râpe, nici nu putea fi vorba.[314] Și, chiar dacă blindatele reușeau să se apropie, milițiile tribale din Nuristan declanșau alunecări de teren ca să le oprească înaintarea.[315]

Până la urmă însă, nici praștiile, nici alunecările de teren nu mai funcționează, pentru că împotriva unor

ținte puternice este nevoie de tactici și de arme diferite. Rebelii trebuie să lupte mai degrabă ca o armată convențională. După cum credea Mao, ei trebuie să controleze teritoriul și să mobilizeze oameni și resurse la fel cum face statul. Când controlează acele resurse, pot apăra orice noi teritorii dobândite de contraatacurile statului, înainte de a trece la ofensivă.[316] Când se întâmplă asta, rebelii devin mai vulnerabili, pentru că trebuie să își concentreze forțele, devenind astfel o țintă mai mare pentru puterea de foc a tiranului.[317] Acea vulnerabilitate i-a ajutat pe mulți tirani să se mențină la putere.

Pe câmpul de luptă, războaiele civile și revoluțiile reprezintă o mare provocare, pentru că flacăra răzvrătirii este greu de stins definitiv. Cu toate acestea, tiranii inteligenți pot gestiona răzvrătirea. După cum au constatat pe propria piele multe grupări armate de opoziție, a câștiga un război civil este mult mai greu decât a nu pierde. Chiar dacă forțele guvernamentale sunt corupte și nu au fost gândite pentru a merge la război, ele reușesc destul de des să învingă orice opoziție.

Dacă reușesc, iar tiranul poate ține rebelii la distanță, la orizont așteaptă monștri mult mai mari. Pentru că, dacă acești tirani fac o singură mișcare greșită, într-un moment și într-o vecinătate nepotrivite, ei pot ajunge să se confrunte nu cu țărani înarmați cu pistoale Kalașnikov, ci cu alte state. Și, când se întâmplă asta, nimic nu mai este sigur.

5
Inamici, interni și externi

Fă mai întâi pace în interior și apoi rezistă amenințării din exterior.[318]

Chiang Kai-shek

De cele mai multe ori, tiranii sunt mai slabi decât par. Când o putere externă încearcă să-i dea jos, nu are nevoie neapărat de multă forță pentru a-i coborî cu forța de pe piedestal. Acest lucru se datorează, în parte, faptului că mulți tirani fac o prioritate din dușmanii interni, ceea ce îi face deosebit de vulnerabili la amenințările externe.[319]

Și totuși există această concepție că regimurile autoritare au un avantaj când vorbim de câmpul de luptă. Din unele puncte de vedere, este adevărat. Ca să dăm un exemplu, liderii democrați chiar au o problemă când își conduc poporul la război și încep să sosească acasă sicrie îmbrăcate în drapel. Victimele acelea au mame, tați, frați, surori, prieteni, oameni de ale căror voturi politicienii democrați au nevoie pentru a se menține în funcție. În sistemele de guvernare ultracentralizate, cum sunt monarhiile absolutiste sau dictaturile individualiste, familiile și prietenii își plâng morții ca și în democrații, dar ei nu sunt alegători care să-l îngrijoreze pe lider. Atât timp cât regimul poate înăbuși nemulțumirile din stradă și are grijă ca fiii și fiicele aliaților lor să nu moară pe front, autocratul este mult mai puțin vulnerabil la urmările imediate ale morților de pe câmpul de luptă decât democratul. Cu alte cuvinte, autocrațiile au o „sensibilitate față pierderile de vieți omenești" mai redusă, iar asta le ajută să reziste în luptă.[320]

De asemenea, dictaturile secolului XXI au mai puține rețineri față de folosirea violenței extreme

decât democrațiile liberale. Ceea ce nu înseamnă că democrațiile nu sunt capabile de așa ceva, desigur. Dar există două diferențe importante. Prima este că acțiunile celor mai sângeroși lideri democrați sunt limitate de riscul de a fi opriți de lege sau de oamenii din jurul lor. În al doilea rând, în situațiile în care se comit crime de război, există proceduri prin care ei să poată fi demascați public de o presă liberă și, adesea, o șansă reală ca vinovații să fie trași la răspundere. În 2023, de exemplu, un fost membru al Regimentului pentru Operații Aeriene Speciale din Australia a fost arestat pentru crimă după ce o anchetă independentă a constatat că militari din forțele speciale au ucis în mod deliberat civili afghani.[321] Ca parte a acestui proces, statul australian i-a încurajat pe toți cei care dețineau informații relevante să se adreseze autorităților.

Este greu de imaginat că așa ceva s-ar întâmpla în Rusia lui Putin sau în orice altă dictatură. Când Forțele Aeriene ale Rusiei bombardează ținte civile și apoi așteaptă sosirea doctorilor ca să-i bombardeze și pe ei, televiziunea rusă nu prezintă aceste informații. Și, chiar dacă ar face-o, ce s-ar întâmpla? Nimic.

Combinată cu o capacitate sporită de violență extremă, lipsa sensibilității politice față de victime le dă tiranilor un avantaj semnificativ pe câmpul de luptă. În mare parte, cam aici s-ar termina avantajele despotului, iar acestea sunt depășite de costurile asigurării rezistenței la loviturile de stat și de a avea o armată slăbită de epurări, promovări pe criterii politice și un climat de teroare.

Pe 11 iunie 1937, Mihail Tuhacevski, unul dintre cei mai capabili generali ai Uniunii Sovietice, era

judecat într-un proces secret. „Am impresia că visez", spunea el.[322] Cu câteva săptămâni mai devreme fusese degradat și apoi arestat. În acest răstimp, a fost bătut și torturat la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (NKVD) pentru a semna o mărturisire.[323] Procesul făcea parte din Marea Epurare, un val de teroare dezlănțuit de Stalin la sfârșitul anilor 1930. Uniunea Sovietică fusese dintotdeauna un regim violent, dar acesta era la un nivel cu totul nou. Stalin vedea inamici peste tot, chiar și acolo unde nu erau.[324] În loc să-i elimine pe cei câțiva rivali care chiar puteau constitui o amenințare, regimul a început să adune numere uluitoare de oameni care trebuiau să dispară. Printr-un singur ordin au fost arestați 268 950 de oameni, din care 193 000 au fost trimiși la muncă forțată, iar restul de 75 950, executați. După aceea lucrurile au mers tot mai rău. S-au întocmit noi liste, iar numărul celor omorâți a devenit și mai mare. Nikolai Ejov, șeful sinistru al NKVD, îi trimitea lui Stalin spre verificare „albume" cu nume de oameni. Cele 383 de albume văzute de Stalin cuprindeau aproximativ 44 000 de nume.[325]

Până la momentul în care generalul Tuhacevski a fost trimis în judecată, epurările deveniseră frenetice. Oficialitățile regionale nu își mai îndeplineau doar norma, ci se străduiau să facă mai mult, cerând permisiunea Moscovei de a omorî și a tortura și mai mulți oameni. Ejov nu mai era mulțumit de uciderea oamenilor în subsolurile renumitei închisori moscovite Lubianka, așa că a pus să fie amenajată o cameră de tip abator în clădirea de peste drum. Într-o parte a camerei se

aflau bușteni în care să rămână gloanțele care ieșeau din corpurile victimelor, iar podeaua era înclinată pentru ca sângele să se scurgă mai ușor.[326] Nu erau cruțate nici familiile „dușmanilor poporului". Dimpotrivă, regimul a trimis mii de femei la închisoare pentru că se căsătoriseră cu bărbatul „nepotrivit". Puteau fi închiși și copii, chiar și de trei ani.[327] Și revoluția își devora tinerii, comandantul de corp de armată Ivan Belov, unul din judecătorii care îl condamnaseră pe Tuhacevski era atât de speriat la proces, încât își punea întrebarea dacă nu cumva va fi următorul la rând.[328] Într-adevăr, după puțin mai mult de un an, regimul l-a găsit vinovat pe Belov și l-a condamnat la moarte prin împușcare.

Conform unei estimări, NKVD-ul lui Stalin a arestat 1,5 milioane de oameni între 1937 și 1938, dintre care majoritatea n-au mai fost eliberați niciodată.[329] Mihail Tuhacevski a fost unul dintre aceștia, fiind împușcat la 22:35, pe 11 iunie 1937. Întocmai ca și distinsul general, printre ceilalți epurați s-au numărat unii dintre cei mai talentați și experimentați ofițeri ai Armatei Roșii.[330] Regimul chiar se lăuda cu arestarea a zeci de mii de ofițeri.[331] Ca urmare, alte persoane, mult mai puțin capabile decât ofițerii epurați, erau de-acum promovate în funcții importante datorită aparentei „loialități" față de regim.

Ca urmare a vărsării de sânge și a promovării celor slugarnici, Stalin și-a mărit considerabil puterea în țară. Înainte de teroare, Partidul Comunist fusese cel mai important actor politic din Uniunea Sovietică. Când violențele s-au mai domolit, toată

puterea era în mâinile lui. Stalin stătea singur la cârma unuia dintre cele mai mari imperii pe care le-a cunoscut lumea.

Din cauza epurărilor atât de intense și a perturbării atât de profunde a economiei, a administrației și a Armatei Roșii, Stalin s-a expus pericolului. La urma urmei, el putea rămâne la putere doar dacă statul sovietic supraviețuia, ceea ce nu mai era deloc sigur.[332] Situația era deosebit de precară, pentru că și contextul internațional începuse să se deterioreze de ceva vreme. Războiul bătea la ușă, iar epurarea comandanților militari a fost neîndoielnic unul din motivele pentru care forțele sovietice s-au descurcat atât de rău când Germania nazistă a invadat Uniunea Sovietică în iunie 1941.[333]

Dar, chiar și în cazul în care Stalin nu i-ar fi eliminat pe Tuhacevski și pe ceilalți generali competenți, armatei sovietice tot i-ar fi fost greu. Soldații nu au cum să lupte bine dacă sunt mai speriați de propriul guvern decât de cei pe care îi au în cătarea puștii. În timp ce generalii dintr-o democrație luptă pentru țară și glorie, cei din armatele intens politizate se pot găsi într-o situație imposibilă. Dacă pierd prea mult, ei devin un impediment, ceea ce poate însemna mai degrabă moartea decât retrogradarea, iar dacă repurtează prea multe victorii, devin o amenințare pentru tiran, ceea ce iarăși poate însemna moartea. La o miză atât de mare, comandanții militari sunt motivați puternic „să mintă, să exagereze, să dea vina pe alții pentru a-și acoperi greșelile".[334]

În 1943, Armata Roșie a lui Stalin și Germania nazistă s-au înfruntat la Kursk într-una dintre cele

mai importante bătălii ale celui de-al Doilea Război Mondial. Pe câmpul de luptă, mai multe sute de tancuri sovietice stăteau față în față cu tancurile germane care erau de trei ori mai puține. În ciuda superiorității numerice a Armatei Roșii, armata germană a repurtat o victorie răsunătoare. Conform unor estimări, „pentru fiecare tanc pierdut, germanii au distrus 15 tancuri sovietice". După încheierea luptei, sarcina de a anunța Moscova despre înfrângere i-a revenit generalului Nikolai Vatutin. El a refuzat însă, atât era de speriat de Stalin și de faptul că acesta îl va da afară și-l va executa. În schimb, conform spuselor lui Kenneth Pollack, el a inventat o poveste despre o luptă crâncenă, în care, susținea el, ambele tabere suferiseră pierderi uriașe.[335]

Povestea bătăliei de la Kursk a fost spusă iar și iar, de la bătălie la bătălie și de la soldat la soldat. Toată lumea mințea. Și, cu timpul, eficacitatea armatei era zădărnicită de proporțiile minciunilor, care erau devastatoare în cazul în care se dorea câștigarea războiului. Era ca și cum propriile trupe ale tiranului ridicaseră o perdea de fum care făcea imposibil ca acesta să mai vadă ceva.

Uneori, frica era atât de mare, încât ofițerii nu-și mai mințeau superiorii, ci paralizau efectiv de groază. În timpul Războiului din Golf, forțele saudite și cele americane luptau cot la cot și împreună au străpuns liniile inamice. Deși se confrunta cu o rezistență mai puternică din partea inamicului, Infanteria Marină americană a avansat mult mai repede decât soldații saudiți. De ce? În primul rând pentru că acei comandanți saudiți erau incapabili să ia decizii rapide, așteptând mereu ca

superiorii să ia deciziile în locul lor.[336] Erau atât de speriați că ar fi putut greși, încât nu mai făceau nimic.

Din nefericire pentru tirani, nu doar de luptă trebuie să se teamă aceștia. Există o lume întreagă dincolo de autorizările date de congrese sau de discursurile prim-miniștrilor – o lume a umbrelor. În acea lume, puterile externe îl pot urmări pe despot, chiar dacă au spus că n-o vor face. Există tot felul de opțiuni. Puterile externe pot instrui opoziția, pot finanța grupuri armate, susține pe inamici sau încuraja conspiratorii să-l înfrunte pe conducător. Dacă ne ducem puțin în urmă, la Războiul Rece, aflăm cum poate arăta amenințarea la adresa tiranilor.

În cartea ei *Covert Regime Change*, politologul Lindsey O'Rourke relatează amănunțit „războaiele secrete" duse de Statele Unite în perioada în care lupta împotriva Uniunii Sovietice.[337] În total, Statele Unite au desfășurat 70 de operațiuni de schimbare de regim (de care știm noi). Dintre acestea, 64 au fost clandestine. După calculul făcut de O'Rourke, 25 dintre acestea au dus la instalarea la putere a unor regimuri sprijinite de SUA. Restul au eșuat.[338]

Scopul acestor intervenții a variat foarte mult. Uneori au fost menite să țină departe influența Uniunii Sovietice, prin înlocuirea liderilor presupuși prosovietici cu unii mai docili. Alteori trebuiau să-i înlăture pe unii lideri, înainte ca aceștia să ajungă să se apropie de tabăra sovietică. În vreme ce unele dintre ținte erau tirani, altele, categoric, nu erau.

După cum susține O'Rourke, acțiunile secrete sunt atât de problematice pentru tirani, pentru că sunt atractive pentru decidenții politici.[339] Într-un fel, acest lucru este surprinzător, pentru că a acționa din umbră, când ataci alte state, înseamnă că nu toate forțele intră în luptă.[340] Dacă se merge la război deschis împotriva altui stat, se pot folosi toate forțele pentru răsturnarea regimului neprietenos, ceea ce mărește șansele de reușită. Etalarea demonstrativă a unei forțe militare mari poate fi atât de folositoare, încât au existat generali care au construit doctrine militare în jurul conceptului de forță copleșitoare care poate anihila rapid voința de a lupta a inamicului. Șocul și groaza sunt mai greu de insuflat când nimeni nu trebuie să știe cine s-a aflat în spate.

Acestea fiind spuse, decizia privind modul în care va fi înlăturat de la putere un lider străin nu vine pe un teren viran și sunt întotdeauna și alte considerente de luat în seamă. Există sprijinul populației de a merge la război? Ce costuri presupune acest lucru? Cum se va reflecta la viitoarele alegeri faptul că guvernul a pus în pericol oameni tineri, bărbați și femei, care au rămas infirmi? Cum va fi afectată reputația țării dacă guvernul recunoaște deschis că a răsturnat guverne? Folosirea fățișă a violenței politice nu este, cu alte cuvinte, chiar așa de ușor de aplicat. Aici intră în acțiune operațiunile clandestine. Pentru politicieni, aceasta este o zonă de mijloc convenabilă, și anume ei pot face ceva care ar putea aduce beneficii, dar, dacă nu, nu este sfârșitul lumii. Într-adevăr, au fost aprobate multe operațiuni clandestine de schimbare

a unui regim, deși era evident că acestea nu aveau șanse de izbândă. Când directorul CIA i-a spus președintelui Eisenhower că șansa de succes a intervenției plănuite în Guatemala era de sub 20%, președintele chiar a considerat că o proporție scăzută făcea propunerea și mai atractivă. În discuția cu Allen Dulles, directorul CIA, președintele i-a spus:
„Allen, cifra de 20% a fost convingătoare. Dacă-mi spuneai că șansele de reușită sunt de 90%, aș fi avut o decizie mult mai greu de luat."[341]
Operațiunile clandestine din străinătate sunt deosebit de periculoase pentru dictatori, tocmai din cauza „negării plauzibile", care face mai probabile acțiunile îndreptate împotriva lor.
Dar bărbații și femeile care lucrează din umbră la răsturnarea unui dictator nu sunt atotputernici. Cel mai adesea, disponibilitatea mare pentru asumarea de riscuri, în combinație cu necesitatea ca lucrurile să rămână ascunse, generează greșeli. Gafele au salvat numeroși dictatori.
După ce a condus Cuba cu o mână de fier decenii la rând, dictatorul militar din Cuba a fost înlăturat în 1959 de către un tânăr revoluționar pe nume Fidel Castro. Spre deosebire de Fulgencio Batista, Castro nu privea cu ochi buni deținerea de către americani a controlului asupra bogățiilor insulei. Deoarece Castro era un marxist-leninist autodeclarat, Casa Albă s-a temut că el ar fi putut realiza o alianță a Cubei cu Uniunea Sovietică. După ce John F. Kennedy a câștigat alegerile prezidențiale împotriva lui Richard Nixon, agenții de informații americani și-au prezentat planurile. Kennedy a fost reticent. Dacă Statele Unite ar fi încercat să răstoarne

guvernul Castro, operațiunea trebuia să fie clandestină. La început, serviciile de informații americane au antrenat cubanezi exilați în Florida și Guatemala. Americanii ar fi putut ajuta, dar vârful de lance erau cubanezii.
Ca să aibă o șansă de a face față unui contraatac inevitabil, trebuiau anihilate forțele aeriene ale lui Castro. Pentru a întreține conspirația, CIA a vopsit avioanele americane B-26 în culorile unităților militare ale forțelor revoluționare cubaneze, înainte ca acestea să decoleze din Nicaragua pentru a bombarda avioanele castriste.[342] Deși în guvern erau păreri divergente, majoritatea evaluărilor inițiale ale șanselor de reușită a invaziei erau optimiste. Departamentul Apărării din SUA și CIA aveau convingerea că, în cel mai rău caz, invadatorii urmau să reușească să se retragă în siguranță în munți. Iar în cel mai bun caz, ar fi putut avea un „război civil în toată regula, în care vom putea susține deschis forțele anti-Castro".[343]
Când primele trupe au aterizat în golf, au văzut pe cer un avion B-26. „Am crezut că e de-al nostru", a explicat unul dintre ei. „Chiar s-a înclinat puțin în semn de salut. Dar apoi a deschis focul asupra noastră", a adăugat acesta.[344] Cum li se spusese că avioanele lui Castro fuseseră distruse, nu le-a venit să creadă ce se întâmpla. Dar era adevărat. Avioanele CIA rataseră multe ținte, iar acum avioanele lui Castro dominau cerul.[345] În larg, una dintre navele care transportau muniție și carburant a fost lovită. Ca să evite o soartă similară, celelalte nave de aprovizionare au făcut cale întoarsă.[346] Abandonați și fără proviziile necesare, aflați la

aproximativ 80 de kilometri distanță de munții în care ar fi trebuit să se adăpostească dacă lucrurile mergeau prost, tentativa de a-l răsturna pe Castro prin forță a fost sortită eșecului. Poate că toată acțiunea eșuase înainte să se fi tras primul glonț. Chiar CIA arăta mai târziu, în mod corect, că planurile de invazie fuseseră probabil destinate eșecului din start:

> Golful era departe de comunitățile mari de locuitori, element necesar în instigarea unei revolte, ceea ce ieșea din discuție, dat fiind că zona era înconjurată de cea mai întinsă mlaștină din Cuba, făcând imposibilă alăturarea la revoltă a cubanezilor care și-ar fi dorit acest lucru.[347]

Oare lucrurile s-ar fi desfășurat altfel dacă Kennedy n-ar fi insistat pentru o operațiune clandestină, în locul unui atac deschis? Nu vom ști niciodată.

După eșecul lamentabil al invaziei la toate nivelurile, Statele Unite ar fi putut renunța la alte tentative de a-l răsturna pe Castro de la putere. Totuși Kennedy a autorizat o continuare a operațiunii, care venea cu propuneri de planuri tot mai absurde pentru a scăpa de Fidel. Omul aflat la conducerea efortului de găsire „a unei soluții la problema cubaneză" era procurorul general Robert F. Kennedy, fratele mai mic al președintelui, care își dorea să reușească pentru a se afirma în funcția deținută. Într-o întâlnire cu echipa sa, el a spus că găsirea unei soluții la problema cubaneză era o prioritate a guvernului Statelor Unite. „Nu vom precupeți bani, efort sau resurse umane", adăuga el.[348]

Efortul consta în câteva planuri de-a dreptul absurde, inclusiv presărarea de sulfat de taliu în pantofii lui Castro, care ar fi dus la pierderea părului din barba emblematică a liderului. Un alt membru al CIA s-a gândit că o modalitate de a scăpa de el ar fi fost prin pulverizarea unei substanțe chimice în jurul lui, care să-i provoace halucinații înainte de a susține un discurs important. Planurile nu se limitau la încercări de discreditare, căci guvernul Statelor Unite dorea să-l omoare. Într-unul dintre comploturi, lui Castro ar fi trebuit să i se servească un trabuc exploziv, în altul i s-ar fi contaminat echipamentul de scufundare cu o substanță care să-i provoace „o boală de piele debilitantă" sau, folosindu-se de pasiunea pentru scufundări a lui Fidel, ar fi trebuit să fie aruncat în aer cu explozivi ascunși în apă, sub forma unor scoici colorate atrăgător.[349] Nu este nevoie să mai spunem că aceste planuri fie au fost abandonate, fie au eșuat – înregistrându-se gafe după gafe. Fidel a murit, până la urmă, la vârsta de 90 de ani, la câțiva ani după ce îi predase puterea fratelui său Raúl. Partidul Comunist din Cuba a rămas la conducerea națiunii insulare.

Secretarul apărării Robert McNamara spunea mai târziu că avuseseră un comportament de-a dreptul isteric față de Castro.[350] Ceea ce arată că nu numai tiranii iau decizii irațională când se simt amenințați. Adversarii lor, fie că sunt lideri democratici sau tovarăși de dictatură, pot face exact aceleași greșeli. Dar, în ciuda tuturor acestor eșecuri, tindem să ne imaginăm că serviciile de informații sunt păpușari omnipotenți care pot modela lumea după bunul

plac. In realitate, invazia din Golful Porcilor este din multe puncte de vedere norma, nu excepția. Răsturnarea unui guvern străin este dificilă, mai ales dacă trebuie făcută în secret.

Desigur însă, a nu face nimic în speranța că inamicul va greși nu este o strategie rațională, în special pentru autocrații care se confruntă cu o amenințare dublă. Marile puteri îi pot viza pentru că sunt tirani, dar strategiile lor agresive îi pot expune riscului de a intra în conflict cu adversari regionali.

Tiranii nu se confruntă toți cu același gen de amenințare. Unii sunt în mare pericol, permanent îngrijorați că ar putea fi dați jos din exterior. Alții sunt, prin comparație, destul de în siguranță. Oricum ar fi, toți au ceva în comun, înfrângerea lor nu trebuie să fie totală pentru ca ei să cadă de la putere. Dacă vorbim despre o invazie, iar armata invadatoare ajunge la palatul prezidențial, dictatorul va pierde cu siguranță puterea. Dar tiranii se pot prăbuși și mult mai devreme dacă pierd pe câmpul de luptă, ceea ce se întâmplă în multe cazuri. O echipă de cercetători a analizat efectul pierderii unui război de-a lungul a peste 150 de ani și a constatat că 29,5% dintre liderii care au pierdut o conflagrație s-au confruntat și cu o schimbare violentă de regim.[351]

Acest lucru se poate întâmpla în diverse moduri – unul fiind acela al protestelor de masă ca urmare a unei evidente slăbiciuni a dictatorului.[352] Să ne imaginăm scenariul în care izbucnește un război între doi rivali regionali pentru o provincie pe care amândoi o revendică. Statul aflat în apărare, care

controlase până atunci provincia, suferă o înfrângere dureroasă. Pentru a-l împiedica pe atacator să avanseze și mai mult, dictatorul aflat la conducerea statului atacat face o concesie: nu va mai revendica provincia aflată în dispută.
Armata atacatoare este încă departe de palat și dictatorul este încă în siguranță, dar există șanse destul de mari ca el să se afle de-acum la mare ananghie. Populația nemulțumită de această înfrângere umilitoare poate ieși în stradă, cerând să fie pedepsit. Deși s-ar putea ca aceasta să nu conteze prea mult pentru dictator, situația le arată adversarilor lui că regimul este slab. Este momentul perfect pentru o lovitură de stat.
Pentru dictatorii speriați de căderea de la putere, există două căi de reducere a riscului de înfrângere militară, și anume a îmbunătăți eficacitatea armatei sau de a lăsa armata așa cum este și a găsi alte moduri în care să se protejeze. Pentru aceia care optează pentru prima variantă, cea mai logică strategie este de a întări armata într-atât încât un atac extern să fie prea costisitor pentru a fi luat în considerare. În relațiile internaționale, aceasta se numește „descurajare". După ce a fost stabilit elementul de descurajare – și doar atunci –, ei se pot ocupa de asigurarea împotriva loviturii de stat. Secretul aici este să dezvolți un element de descurajare care nu dispare pe măsură ce armata este tot mai folosită la distrugerea inamicilor din interior. Dictatorii se pot inspira din modelul Coreei de Nord a secolului XXI.
Armata Populară Nord-Coreeană este învechită, primitivă din multe puncte de vedere, comparativ cu armata Statelor Unite sau chiar a unor puteri

regionale cum ar fi Coreea de Sud sau Japonia. Dar personalul militar activ de peste un milion de oameni o face printre cele mai mari din lume. Și mai important este că țara dispune de mii de sisteme de artilerie, dintre care multe sunt desfășurate lângă zona demilitarizată care împarte peninsula în două din 1953.[353]

În cazul unui război total între Nord și Sud, navetiștii aflați în drum spre serviciul din capitala Coreei de Sud s-ar găsi brusc într-o situație apocaliptică. Zgârie-norii s-ar prăbuși în ruine, clădirile de birouri ar fi în flăcări, ferestrele s-ar face țăndări, cu pământul zguduindu-se de la loviturile de artilerie, care ar veni una după alta.

În 2020, cercetătorii de la RAND Corporation, un grup nonprofit american de experți care lucrează îndeaproape cu guvernul american, au estimat cât de distructiv ar fi un asemenea atac.[354] Pentru asta, ei au studiat amplasarea sistemelor de artilerie nord-coreene și densitatea populației sud-coreene, dar și modul în care ar reacționa populația vizată în eventualitatea unui atac. Câți oameni ar intra în panică? Cât de repede s-ar adăposti populația în subsoluri și tuneluri de metrou?

Un factor agravant este poziția și dimensiunile capitalei sud-coreene. Aflată la aproximativ 50 de kilometri sud de graniță, Seulul propriu-zis are o populație de „doar“ 9,5 milioane de locuitori.[355] Dacă luăm în considerare întreaga zonă metropolitană, vorbim de 26 de milioane de locuitori. Pentru a avea o idee a ordinului de mărime, asta înseamnă o populație cât cea a Belgiei, Greciei și Irlandei la un loc. În cazul cel mai rău,

artileria nord-coreeană ar face din Seul „o mare de foc", prin lansarea a aproximativ 14 000 de lovituri pe oră. Dacă se întâmplă așa ceva, estimările privind numărul de victime se ridică la aproximativ 87 600, în varianta optimistă, și la aproximativ 130 000, în varianta pesimistă.[356]

Oricât de mult și-ar asigura Kim Jong-un armata împotriva posibilității unei lovituri de stat, piesele acelea de artilerie nu pleacă de acolo. Și câtă vreme sunt acolo, ele au efect de descurajare imens, pentru că toată lumea știe că un război împotriva Coreei de Nord ar face inevitabil mii de victime.

Doar o altă formă de descurajare este mai eficientă decât artileria lui Kim, și anume armele de distrugere în masă. Aceste arme, fie că sunt chimice, biologice sau nucleare, sunt atât de distructive, încât liderii doresc să le aibă pentru că știu că ele asigură regimul cu un factor de descurajare suficient de puternic pentru a ține alte state la distanță. Aceste arme mai înseamnă și că dictatura nu mai are nevoie de protecție împotriva loviturilor de stat. Nu are nevoie decât de un număr mic de soldați, selectați după loialitatea față de regim, care să mânuiască armele.[357] Și chiar dacă lucrurile merg rău, iar ei se întorc împotriva dictatorului, nu pot face mare lucru cu aceste arme, chiar dacă sunt atât de distructive. Este o situație diferită de cea a forțelor convenționale, când fiecare tanc pe care armata îl primește poate fi folosit împotriva regimului. Dar o bombă nucleară? Extrem de utilă în descurajarea altui stat, dar complet inutilă pentru răsturnarea guvernului. Nimeni nu-și va bombarda nuclear propria capitală.

Acesta este și motivul pentru care armele de distrugere în masă sunt un înlocuitor „strategic“ răspândit printre tirani. În Orientul Mijlociu, de exemplu, există cinci țări care și-au lansat programe serioase de înarmare nucleară (Iran, Irak, Israel, Libia și Siria) și toate, cu excepția Israelului, au armate care au fost sau sunt pregătite pentru a preîntâmpina lovituri de stat.[358] Nu întâmplător.

Dacă, pe de o parte, armele nucleare sunt un mare avantaj pentru dictator, achiziționarea lor este periculoasă. După cum îmi spunea Nicholas Miller, expert în arme nucleare, este foarte greu să produci arme nucleare în secret. Când află alte țări (sau măcar suspectează) că un dictator începe să le producă, există mereu amenințarea cu sancțiuni economice sau chiar acțiuni militare.[359] Dar, chiar și dacă tiranii ar putea lucra în secret, ei ar avea nevoie de suficiente resurse pentru transformarea unor planuri îndrăznețe într-o realitate nucleară.

Aici, în mod ironic, este punctul în care concentrarea pe securitatea internă face din nou lucrurile dificile pentru despoți, și anume faptul că tehnologia nucleară nu este ușor de stăpânit. Pentru aceasta, țările au nevoie de instituții competente și funcționale. Multe autocrații care se bazează strict pe menținerea la putere a conducătorului pur și simplu nu sprijină astfel de instituții, pentru că orice l-ar împiedica pe conducător este perceput ca o amenințare. De aceea pentru unii tirani este imposibil să cumpere arme nucleare, chiar dacă își doresc.

Libia lui Gaddafi nu era doar un stat violent și profund disfuncțional, în care toate aspectele

sistemului depindeau de toanele liderului. Incompetența care rezulta de aici făcea dificilă urmărirea unor scopuri strategice, inclusiv dezvoltarea de arme nucleare.

În primul rând, Libia nu dispunea de suficienți ingineri și oameni de știință – parțial din cauză că Gaddafi era reticent la investițiile în educația superioară tehnologică și științifică, pe care o considera o sursă de posibiliă opoziție.[360] În momentul declarării independenței, Libia era o țară distrusă, astfel că, în 1948, venitul pe locuitor era de aproximativ 15 lire sterline pe an.[361] Mai mult, statul era complet incapabil să funcționeze normal, iar mare parte din populație nu avea nici măcar educație la nivel primar – 94% dintre oameni erau analfabeți.[362] Lucrurile s-ar fi putut schimba după descoperirea rezervelor de petrol. Economia s-a dezvoltat rapid, iar regimul avea resursele de a îmbunătăți funcționarea statului. Dar acest lucru nu s-a întâmplat. Gaddafi voia, de fapt, exact contrariul. Era hotărât în mod fățiș să dezafecteze și puținele capacități existente ale statului, pentru că le percepea ca pe o amenințare pentru conducerea lui. Scopul său nu era să creeze prosperitate, ci să păstreze puterea.

În cartea sa *Unclear Physics*, Malfrid Braut-Hegghammer analizează motivele pentru care a eșuat programul nuclear al Libiei. Lectura este devastatoare. Conform analizei ei, instituțiile libiene nu erau capabile să rezolve nici cele mai simple probleme, darămite să ducă la bun sfârșit un proiect nuclear.[363] De aceea regimul Gaddafi a încercat să își croiască cu bani drumul spre a deveni un stat

deținător de arme nucleare. La început, el a încercat să convingă Beijingul să îi vândă bombe nucleare gata fabricate. Se pare că prim-ministrul chinez Zhou Enlai i-ar fi spus: „Îmi pare rău, [...] dar China a obținut bomba prin eforturi proprii. Noi credem în dezvoltare prin eforturi proprii."[364]
Acesta a fost doar începutul unei adevărate odisee. A încercat apoi să cumpere de la Argentina, China, Franța, India, Iugoslavia, Statele Unite, Egipt, Pakistan și Uniunea Sovietică. Fără sorți de izbândă.[365]
Când regimul a reușit să cumpere echipamentul necesar sau să aducă experți din străinătate, s-a chinuit să îi folosească. Când în mod inevitabil lucrurile au mers prost, cultul personalității cu care Gaddafi conducea guvernul a făcut greu de înțeles cât de rău stăteau lucrurile cu adevărat. Desigur că Gaddafi nu avea cum să înțeleagă ce făceau experții, dar nici statul, cu structura lui minimală, nu dispunea de instituțiile necesare pentru a monitoriza și a înțelege activitatea experților.[366] Ca urmare, Libia nu s-a apropiat niciodată de statutul de putere nucleară, pentru că și-a asigurat protecția internă în detrimentul apărării împotriva amenințărilor externe.
Regimurile care se simt amenințate din exterior și nu au timp să investească în arme de distrugere în masă (sau le consideră prea riscante) au doar o soluție alternativă pentru a-și mări puterea distructivă, și anume să renunțe la unele dintre măsurile de protecție împotriva loviturilor de stat, optând pentru o protecție redusă împotriva

dușmanilor din interior, în favoarea unei armate mai eficiente în lupta împotriva amenințărilor străine.
În anii 1980, Saddam Hussein era în război cu țara vecină Iran. Pentru militari a fost un război extrem de greu de dus. Generalii erau paralizați de frică, iar dictatorul controla strategia militară, dând ordine privitoare inclusiv la dimensiunile tranșeelor.[367] Regimul nu avea nici informații despre inamic, pentru că întregul aparat era gândit să spioneze populația și armata irakiană.[368] Concentrarea pe dușmanul din interior era atât de mare încât, în ajunul războiului, serviciile de informații irakiene aveau doar trei ofițeri cu misiunea de a aduna și analiza informațiile despre Iran. Dintre aceștia, doar unul studiase farsi, limba necesară pentru a înțelege ce se petrecea în Iran.[369] A fost cazul clasic de armată slăbită pentru a nu putea da lovituri de stat, care a pierdut bătălia pentru că pur și simplu nu era concepută pentru asta.
Apoi Hussein a schimbat însă modul în care aprecia amenințarea. Înainte de război, armata irakiană era o amenințare mult mai mare pentru el decât pentru armata iraniană. Dar, pe măsură ce Iranul câștiga teren și nici Bagdadul nu mai părea sigur, s-a răzgândit. „Adevărații militari de carieră nu fuseseră niciodată pe placul lui Saddam, nici chiar când jucau un rol important. Treptat, el a înțeles că avea nevoie de ei și că, de cele mai multe ori, avea nevoie de sfatul lor", se arăta ulterior într-o analiză bazată pe amintirile unui general irakian.[370] Așa că spionii au fost redirecționați; dacă până atunci aproape nimeni nu îndeplinise această misiune, în ultimul an al războiului erau mai mult de 2 500 de

oameni însărcinați cu culegerea de informații despre Iran.[371]

Până la urmă, renunțarea la unele din măsurile de protecție împotriva loviturilor de stat a ajutat la obținerea unui impas în războiul cu Iranul, ceea ce i-a mai dat un răgaz la putere lui Saddam Hussein. A mai însemnat și că armata a devenit o amenințare mai mare la adresa regimului, dar merita să riște astfel, pentru că se evitase amenințarea la supraviețuirea regimului.

Dictatorul irakian a putut trece de la apărarea internă la cea externă pentru că dispunea de o armată mare, de cantități imense de petrol, iar inamicul nu era foarte puternic. Când lucrurile nu stau așa și tiranii nu pot schimba direcția sau, dacă ar face-o, nu s-ar schimba mare lucru, le rămân câteva variante bune. Trebuie să găsească o modalitate de a se ocupa de agresorii externi fără a folosi armata.

Opțiunea imediată este consimțirea. Dacă o putere externă care amenință în mod credibil un tiran vrea ceva, dă-i acel ceva. Bineînțeles că nu este o opțiune grozavă pentru el, pentru că-i reduce spațiul de manevră și riscă să-l facă să arate slab. O soluție mai elegantă o poate oferi diplomația internațională. Poate că statele puternice, democratice sau nu, pot fi convinse să renunțe la atitudinea ostilă. Pe de altă parte, mai poate exista o cale de a da puterilor mai mari ceva ce își doresc. Poate fi vorba despre petrol, uraniu, acces la piață sau controlul indirect asupra unei rute maritime strategice – sau despre 2 498 de metri de beton lângă Afghanistan. Când cinci teroriști al-Qaeda au intrat pe 11 septembrie 2001 cu avionul companiei American Airlines în turnul

de nord al World Trade Center, politica externă americană s-a schimbat instantaneu. Cinci zile mai târziu, președintele Bush vorbea despre războiul împotriva terorismului. Pentru a duce acel război, Statele Unite aveau nevoie de prieteni noi într-o zonă a lumii pe care majoritatea oamenilor nici n-o găsesc pe hartă, și anume Asia Centrală.

La vremea aceea, Uzbekistanul era condus de Islam Karimov, ultimul prim-secretar al Partidului Comunist din Uzbekistan. Karimov era un dictator sângeros. El și-a câștigat faima internațională după ce trupurile a doi foști pușcăriași din închisoarea Jasliq au fost trimise familiilor pentru a fi înmormântate. S-a relatat că Muzafar Avazov, în vârstă de 35 de ani și tată a patru copii, „avea o rană imensă la ceafă", dar și unghiile smulse. Mai mult, corpul îi fusese ars în proporție de „60–70%". Conform observatorilor de la Human Rights Watch, o cunoscută organizație nonguvernamentală, „medicii care au văzut trupul au spus că asemenea arsuri puteau fi provocate doar prin scufundarea lui Avazov în apă fiartă".[372] Când mama sa de 63 de ani a îndrăznit să se plângă de torturile îngrozitoare prin care trecuse fiul său, a fost închisă într-o închisoare de maximă siguranță pentru tentativa „de răsturnare a ordinii constituționale".[373]

În ciuda acestui caz și a altora asemănătoare, Uzbekistanul a primit ajutoare de zeci de milioane de dolari pentru acordul ca forțele occidentale să folosească (și să extindă) baza aeriană Qarshi-Xonobod pentru a desfășura operații militare în Afghanistan. La sfârșitul lui 2001, secretarul de stat

american Colin Powell a vizitat Taşkentul, capitala Uzbekistanului. La începutul anului următor, preşedintele Karimov s-a întâlnit cu preşedintele Bush.[374] Când era în Uzbekistan, Powell s-a referit la această ţară ca la „un membru important al coaliţiei împotriva terorismului".[375] Pentru că avusese atât de mult de câştigat de pe urma bazei aeriene din sudul Uzbekistanului, guvernul Statelor Unite ajunsese să nu vrea să se pronunţe deschis despre încălcările drepturilor omului din acea ţară.[376] Departe de a vedea Statele Unite ca o ameninţare, Karimov s-a folosit de acest lucru pentru a-şi întări şi mai mult poziţia la putere.

Un aranjament chiar şi mai bun pentru tirani este acela prin care puterile străine nu-i lasă doar să facă ce vor ei, dar îi şi apără activ împotriva celor din afară. Aceasta este strategia aplicată de multe din petrostatele din Orientul Mijlociu. Acestea cheltuie, poate, miliarde de dolari pe echipamente militare americane, dar în cele din urmă securitatea externă a emirului din Qatar nu este garantată de Forţele Armate ale Qatarului, ci de bărbaţii şi femeile din trupele militare americane staţionate în ţară. Baza aeriană Al Udeid din Qatar, care găzduieşte mii de soldaţi americani, este cea mai mare bază militară a SUA din Orientul Mijlociu. O putere străină care ar intenţiona să-l răstoarne pe emir ar trebui să înfrunte această forţă. Şi cine ar dori să se confrunte cu armata americană? Poate că ar lupta împotriva armatei Qatarului, dar nu şi împotriva armatei americane.

Pentru furnizorul de securitate, situaţia este delicată. Pe de o parte, furnizorul de securitate are

mult de câștigat. In schimbul protejării familiei regale a Qatarului, de exemplu, Statele Unite nu câștigă doar un client profitabil pentru armament, ci capătă și acces la un hub imens, prin care poate transporta militari și echipamente sau de unde să plece în raiduri aeriene în țările învecinate, dacă este nevoie. Dar astfel de garanții de securitate sunt periculoase din cel puțin două motive. Primul îl reprezintă riscul escaladării. Guvernele care acceptă să le asigure securitatea unor regimuri autocrate o fac presupunând că nu vor trebui să lupte în numele regimului, pentru că trupele lor reprezintă o descurajare suficientă. Dar acest lucru nu este garantat. Fie că este vorba despre un calcul greșit sau de un accident, oricând se poate întâmpla ceva și dintr-odată izbucnește războiul.

În al doilea rând, aceste garanții de securitate creează un pericol moral și stimulează „blatiștii". Când o țară face blatul, folosește un avantaj pentru care nu plătește. În ultimii ani, de exemplu, termenul a fost folosit adesea în contextul cheltuielilor pentru apărare din Europa. Deși toți membrii NATO beneficiază de valoarea de descurajare a alianței, nu toată lumea contribuie în aceeași măsură. Despre țările care contribuie cu mai puțin se spune că sunt blatiste, pentru că se bucură de protecția împotriva unui atac rusesc, chiar dacă nu contribuie (în mod adecvat) la aceasta. A oferi garanții de securitate unor regimuri autocrate înseamnă că dictatura are puține motive să își asigure propria apărare externă. Acest lucru vine în contradicție cu interesele furnizorului de securitate, deoarece înseamnă că, dacă izbucnește un război, cea mai mare parte a luptei (și a victimelor) va fi

suportată de furnizorul de securitate, nu de regimul dictatorial.
Acest lucru este cu atât mai periculos pentru furnizorul de securitate, pentru că garanția de securitate poate *spori*, și nu *reduce*, șansele de război. Pentru că regimul dictatorial consideră că este protejat și este puțin posibil să aibă de suportat greul într-un conflict posibil, are motivația de a acționa mai agresiv decât ar face-o în mod normal.
Fără astfel de garanții de securitate, dictatorii sunt singuri. Ei își pot slăbi armata ca să se protejeze împotriva loviturilor de stat sau pot avea o armată care este cât se poate de eficace în abordarea amenințărilor externe. A le avea pe amândouă este aproape imposibil. Armele de distrugere în masă sunt o cale posibilă, dar obținerea lor este dificilă. Ca urmare, tiranii se află în mijlocul unui compromis, pendulând când într-o parte, când într-alta, fără a găsi vreodată echilibrul.
Dar, chiar dacă ar reuși – după dezamorsarea amenințărilor interne, dar și externe –, nimic din ce au făcut până în acel moment nu a fost o bună guvernare. Tot ce au făcut a fost legat de contracararea pericolului imediat, iar asta înseamnă probabil că au neglijat nevoile celei mai mari părți a populației. Neavând de ales, ei s-au expus furiei maselor într-o asemenea măsură, încât se poate ajunge la proteste masive, revolte violente sau chiar revoluție.

6
AI TRAS, AI PIERDUT

> *Cei cărora li s-a luat libertatea sau viața nu au fost sfinți, nu au fost îngerași. Ei au încercat să schimbe ordinea stabilită.*[377]

Hugo Banzer, președinte al Boliviei

Când Mao a rostit cuvintele celebre că puterea politică apare din țeava unui pistol, n-a avut dreptate.[378] Puterea politică este a celor care n-au nevoie să folosească arme. Când un guvern întoarce armele împotriva propriului popor, devine slab. Tiranii pot cădea și regimurile se pot prăbuși când țeava armei încetează să mai fie o metaforă și devine o strategie reală de păstrare a controlului.

Când masele erup și nu mai pot fi controlate fără arme, dictatorii au de luat o decizie imposibilă. Pentru mulți, este ultima. Aceste răbufniri nu sunt principalul risc pentru tirani, ceea ce nu înseamnă că nu reprezintă o amenințare, căci 17% dintre dictaturi se prăbușesc ca urmare a revoltelor populare.[379] Dacă ținem seama de cât sunt de obsedați dictatorii de controlul populației, numărul este chiar mare.

Democrațiile se pricep foarte bine să se ocupe de nemulțumiri. Dacă vrei să protestezi împotriva guvernului, poți s-o faci. Nu numai că este permis, dar poliția îi va proteja pe demonstranți în timp ce mărșăluiesc pe străzi. Faptul că mulți șefi de guvern nu trebuie să își bată deloc capul cu ce au de făcut în privința oamenilor care scandează în stradă este un semn de putere. Dictatorii însă nu pot ignora oamenii din stradă. Pentru ei este o dilemă, căci, dacă nu iau măsuri drastice împotriva protestelor, li se pot alătura și alții. Situația ar putea degenera, creând un bulgăre de zăpadă care poate ajunge chiar să amenințe regimul. Dacă protestatarii își pot permite să își continue marșul chiar dacă li s-a spus în mod expres să n-o facă, ce altceva li s-ar mai trece

cu vederea când sfidează guvernul? Este un moment periculos.

Științele sociale numesc procesul de răspândire a unui protest dintr-un loc într-altul „difuziune". Această răspândire are loc prin intermediul mai multor mecanisme, cum ar fi, de exemplu, emulația. Dacă protestatarii dintr-o zonă observă că protestatarii dintr-o alta nu sunt atacați de forțele de securitate, ei le-ar putea urma exemplul. De asemenea, ei se pot întreba dacă pot învăța ceva de la ceilalți, pentru ca rezistența lor să fie mai eficace. Așa că, atunci când izbucnesc astfel de proteste, nu sunt doar contagioase – ci devin mai eficiente pe măsură ce se răspândesc dintr-un oraș într-altul, pentru că disidenții învață unii de la ceilalți, sunt o sursă de inspirație unii pentru alții.

Acest efect de învățare are loc tot timpul. În timpul Primăverii Arabe, mulți disidenți s-au inspirat din cartea lui Gene Sharp, *De la dictatură la democrație*.[380] Scrisă în 1993, cartea prezintă 198 de metode de rezistență populară, de la greve la forme mai puțin obișnuite de protest, cum ar fi înscenarea unei înmormântări fictive a unor oficialități ale regimului. Gene Sharp spune că metodele de rezistență se împart în două categorii, și anume ele sunt fie „acțiuni pe care le faci", fie „acțiuni pe care nu le faci".[381] Sau, mai direct spus, să faci ce n-ar trebui să faci sau să nu mai faci ceea ce ar trebui să faci.[382]

Difuziunea protestului nu este un atribut exclusiv al dictaturii, dar efectele ei sunt deosebit de importante prin contribuția lor la soluționarea problemei de coordonare cu care se confruntă

oamenii care ar vrea să protesteze, dar nu pot. In orice dictatură, un procent mare din populație urăște regimul, dar declanșarea unei revolte este dificilă, pentru că nemulțumiții nu știu dacă li se vor alătura și alții și nu pot organiza un protest, pentru că este ilegal și periculos s-o facă. În aceste condiții, este foarte greu de declanșat o demonstrație. După ce oamenii i-au văzut pe alții demonstrând într-un oraș din apropiere, nu mai trebuie să lanseze ei un protest, ci li se pot pur și simplu alătura.

Perspectiva este deosebit de amenințătoare pentru dictatori, pentru că totul se poate desfășura cu rapiditate. După cum spunea Erica Chenoweth de la Universitatea Harvard, unul din avantajele-cheie ale rezistenței civile neagresive este acela al participării.[383] Prin comparație cu mișcarea de gherilă, de exemplu, campaniile de rezistență neagresivă pot mobiliza ușor un mare număr de susținători, pentru că sunt mai puține condiții privind participarea. Nu trebuie să fii un luptător experimentat pentru a te alătura unui marș – aproape oricine poate s-o facă, că sunt elevi, persoane în vârstă sau oameni în floarea vârstei. Ca urmare, dictatorii care își fac calcule greșite se pot trezi asediați într-o clipă de zeci de mii de oameni, odată ce aceștia și-au soluționat problema coordonării. Până la urmă, numărul poate deveni copleșitor, ducând la prăbușirea regimului. Există, într-adevăr, „regula de 3,5%". Formulată de Chenoweth, regula spune că „nici o revoluție nu a eșuat dacă 3,5% din populație a participat activ la un eveniment culminant notabil, cum ar fi un conflict ce implică folosirea forței, o mare demonstrație sau

altă formă de necooperare de masă".[384] In 2003, de exemplu, georgienii l-au forțat pe președintele Eduard Șevardnadze să demisioneze. Guvernele se simt pur și simplu copleșite de un anumit număr de oameni ieșiți în stradă și ori acceptă concesii importante, ori se prăbușesc. Acest lucru nu se întâmplă doar pentru că sunt atât de mulți oameni într-o opoziție activă, ci și pentru că protestatarii au probabil o susținere mult mai largă într-o proporție semnificativă a populației.[385] Acestea fiind spuse, doar 18 din 389 de campanii de rezistență au depășit pragul de 3,5% în perioada dintre 1945 și 2014.[386] Se întâmplă rar, dar, când se întâmplă, acestea sunt fatale pentru guverne.[387]

Despoții înțeleg cât poate fi de periculoasă opoziția maselor, de aceea și sunt atât de obsedați de perspectiva protestelor. Aceste regimuri depind de control și de percepția populară de invincibilitate, iar simpla existență a unor semne de nemulțumire fățișă arată vulnerabilitate. Din această cauză, tiranii încearcă să înăbușe în fașă protestele. De obicei se recurge la represalii. În politologie, acest lucru este cunoscut ca „legea reacției coercitive".[388] Când începe marșul de protest, începe și bătaia. Acest lucru este valabil și în cazul mișcărilor de opoziție nonviolente. Când cercetătorii au analizat peste 100 de campanii de opoziție nonviolente, au constatat că aproape 90% dintre ele au fost întâmpinate cu represalii dure.[389]

Din perspectiva dictatorului, problema cu bătutul protestatarilor care sunt deja supărați pe guvern este că poate scoate și mai mulți oameni în stradă. Acest lucru este valabil mai ales pentru rezistența

nonviolentă. Una este să tragi în cei care trag în tine, dar cu totul altceva să fii pregătit să tragi în demonstranți neînarmați.

În februarie 2022, Rusia a lansat o invazie de anvergură, ilegală, în Ucraina. Dar guvernul Rusiei și poporul ucrainean erau deja în conflict. La sfârșitul lui 2013, guvernul ucrainean era pe cale să semneze un acord de aderare la Uniunea Europeană, ceea ce i-ar fi adus o mai bună integrare economică cu Occidentul. Apoi, pe 21 noiembrie 2013, guvernul președintelui Viktor Ianukovici a anunțat, în ultimul moment, o întoarcere de 180 de grade. Acordul urma să fie suspendat, iar Ucraina să se apropie mai mult de Rusia.

Protestatari numeroși au început să se îndrepte către Maidan Nezalejnosti, piața centrală din Kiev. Când a devenit evident că vremea geroasă a iernii ucrainene nu era suficientă pentru a descuraja protestatarii, guvernul a asmuțit forțele de securitate. În noaptea de 30 noiembrie, în loc să trimită demonstranții spre casele lor, la căldură și să reinstaureze controlul, poliția i-a atacat pe demonstranții pașnici cu bastoanele. Conform relatărilor martorilor, nici măcar protestatarii căzuți la pământ nu erau cruțați, forțele de securitate continuând să-i lovească.[390]

Folosirea forței împotriva unor studenți neînarmați, printre care se aflau numeroase femei, a înfuriat populația. În ziua următoare, Pavlo Tumanov, un medic de 38 de ani, se afla în piața centrală cu „fâșii de material legate de mâini, în culorile Ucrainei și ale Uniunii Europene". „Am venit în semn de sprijin pentru studenții care au fost bătuți cu

brutalitate ieri", a spus el.[391] Pavlo nu a fost singur. Cei care fuseseră nehotărâți s-au decis să ia partea celor ce erau împotriva guvernului. Guvernul se confrunta acum cu zeci de mii de oameni ieșiți în stradă, ca urmare a evidentului eșec al represaliilor.
Dar guvernul n-a învățat nimic din cele petrecute. Represaliile la care a recurs guvernul lui Ianukovici i-a motivat și i-a radicalizat și mai mult pe protestatari. Unii dintre ei s-au revoltat, au folosit arme de foc, au aruncat cocteiluri Molotov. Acest du-te vino de escaladare, mobilizare și apoi iar escaladare a continuat luni în șir, iar autoritățile nu au mai recâștigat controlul până la sfârșitul luptei dintre protestatari și guvern de la finalul lui februarie anul următor.
Pe 20 februarie 2014, guvernul Ianukovici a făcut o ultimă încercare disperată prin deschiderea focului împotriva demonstranților cu muniție de război de către forțele de securitate. Zeci de oameni au murit, mulți dintre ei omorâți de lunetiștii forțelor speciale de poliție.[392] În ciuda morților și a răniților, protestatarii nu au dat înapoi. În ziua următoare, când ucrainenii curățau sângele și întăreau baricadele din piață, președintele Ianukovici semna un acord cu opoziția în prezența miniștrilor de externe german și polonez.[393]
Dar era prea târziu pentru ca o bucată de hârtie să-l mai salveze pe Viktor Ianukovici, iar el știa asta. La nici 24 de ore de când lunetiștii poliției trăseseră în protestatari, Ianukovici nu a mai avut de ales și a fugit în Rusia.
Activiștii își jeleau morții, dar reușiseră să dărâme guvernul. Pus în fața protestelor populare,

dictatorul aspirant din Kiev a continuat să înrăutățească lucrurile prin folosirea forței fizice, ceea ce a întărâtat și mai mult populația.
Cum acest joc dintre represalii și radicalizare este o problemă des întâlnită, tiranii încearcă de cele mai multe ori să împiedice oamenii să pornească marșul – pentru că, dacă nu mărșăluiește nimeni, nu sunt nevoiți să răspundă prin violență. Și, dacă nu fac asta, nu riscă să piardă controlul.
A-i împiedica pe oameni să opună rezistență este o încercare pentru dictaturi, dat fiind că sistemul este organizat evident pentru a face rău celei mai mari părți a populației. Există întotdeauna un mare număr de oameni nefericiți.
Calea sigură de a-i face pe oameni fericiți – permițându-le să aibă mai multă influență – nu este o opțiune atrăgătoare, pentru că vine în contradicție cu interesele tiranului și ale elitelor. Tiranii se pot concentra, în schimb, pe alte forme de legitimitate.
Orice guvern poate fi evaluat în funcție de două forme de legitimitate, care se definesc uneori drept „cerințe ale cetățenilor“ versus „decizii și acțiuni ale guvernului“. Cerințele cetățenilor se referă la procedurile democratice, așa că regimurile autoritare nu vor trece niciodată acest test. Dar deciziile și acțiunile guvernului vorbesc despre măsura în care guvernul oferă sau nu cetățenilor prosperitate ori alte rezultate pozitive pe care aceștia le așteaptă. Aici este o zonă în care unii autocrați pot răspunde pozitiv. Orice regim autoritar are o astfel de variantă. După părerea liderilor juntei din Myanmar, ei au pus capăt anarhiei. Monarhiile absolutiste din Golful Persic au transformat deșerturile sterpe în minuni de inginerie modernă.

Președintele Kagame, dictatorul din Rwanda, a scos milioane de oameni din sărăcie. Însă, pentru a trece dincolo de tranzacționarea acceptării și a câștiga un sprijin real, guvernele trebuie să spună o poveste; trebuie să le dea oamenilor o motivație emoțională pentru a sprijini ceva care este mai important decât ei înșiși. Aceste forme de apelare la un ideal mai înalt pot îmbrăca diverse forme. Il Duce subordona individul sănătății poporului italian. Dumnezeu alege regi și regine care să domnească peste supușii lor. Ayatolahii apără voința lui Allah pe Pământ. Dictaturile comuniste asupresc muncitorii pentru a-i elibera.

Ceea ce poate duce la convingerea unui popor să tolereze sau chiar să sprijine conducerea unui dictator este să li se dea iluzia că dictatura este sprijinită de alții. V-ați întrebat vreodată de ce statele nedemocratice cheltuie milioane de dolari pentru organizarea unor alegeri care este evident că nu valorează nimic? Chiar acesta este motivul: „câștigarea" alegerilor ca modalitate de a-i demonstra poporului unei țări și națiunilor străine că regimul se bucură de sprijinul maselor.

Modul clasic de a convinge populația de neadevăruri evidente este de a o bombarda clipă de clipă. Când oamenii citesc ziarul, ei citesc ce vrea guvernul să citească. Când dau drumul la televizor, văd ce vrea guvernul să vadă. Când ascultă un post de radio... înțelegeți ideea. Nici o formă de propagandă nu este mai intensă decât cea specifică dictaturii cultului personalității.

Dar chiar și aceste încercări de obținere a legitimității, cât se poate de eficiente datorită puternicului aparat de propagandă, nu vor convinge

mereu pe toată lumea. Așa că, în loc să lupte împotriva opozanților rămași, dictatorii sofisticați îi cointeresează măcar pe unii dintre ei în continuarea supraviețuirii regimului.

O modalitate viabilă de a implica oamenii în supraviețuirea regimului este „cooptarea". La aproximativ 300 de metri mai la nord de Kremlinul din Moscova se află o clădire mare, simetrică, în care funcționează sediul camerei inferioare a parlamentului. În democrațiile liberale, această clădire ar fi plină de partide de opoziție. Politicienii contestatari și-ar petrece timpul la pupitru pentru a ține guvernul pe jăratic. În holul clădirii ar fi reporteri care iau interviuri pentru televiziuni, criticând guvernul pentru că o măsură sau alta a eșuat.

În Rusia lui Putin aceste lucruri se întâmplă, dar nici unul nu este real. Totul este o șaradă, o iluzie. Alegătorii pot merge să voteze pentru candidații opoziției, dar aceștia sunt toți controlați efectiv de guvern. Jurnaliștilor li se permite să critice guvernul, dar doar în limitele stabilite de personajele din umbră care supraveghează această „democrație gestionată", care este de fapt o dictatură. Dacă nu ar exista acest teatru, ziariștii și politicienii contestatari chiar s-ar putea opune regimului. Dar pentru că el există, ambele părți au un interes puternic să îl păstreze, pentru că păstrarea ordinii actuale le permite să își păstreze funcțiile înalte și salariile mari. Dacă este făcută bine, cooptarea îi transformă pe potențialii inamici în suporteri, fără nici o vărsare de sânge.

Tiranii pot schimba și anumiți factori structurali pentru ca oamenii să se poată mobiliza, chiar și când

cei mai mulți sunt profund nefericiți. Tiranul poate folosi foarte eficient și în avantajul său întreaga putere a statului, astfel încât să fie imposibil pentru grupuri mari de oameni să colaboreze, chiar dacă se intersectează cu elemente care îi inspiră să treacă la acțiune. Aceasta presupune suprimarea oricărei posibilități de opoziție politică, cât mai mult posibil: fără presă liberă, fără libertate de exprimare, fără organizare politică în afara controlului dictaturii; încurajarea oamenilor să se spioneze reciproc pentru a depista și cele mai mici infracțiuni; pedepse dure, aplicate, dacă este cazul, chiar și mai multor generații, pentru toți cei care îndrăznesc să sfideze conducerea supremă. Așa funcționează lucrurile în Coreea de Nord și de aceea Kim Jong-un nu are de ce să își facă griji că în Phenian vor avea loc vreodată proteste.[394] Nord-coreenii au o mulțime de motive pentru a fi supărați, dar, chiar dacă sunt, nu prea au ce face. Și dacă sunt înfometați, nu au unde să întâlnească oameni cu aceleași opinii, dar, presupunând că ar reuși să se adune câțiva oameni în stradă, este foarte puțin probabil ca protestul să se răspândească, pentru că în restul țării nu s-ar afla nimic despre acest lucru. Cum să se poată afla?! A urmări programele TV înseamnă a urmări propaganda guvernului, iar organizarea prin intermediul rețelelor de socializare ar fi imposibilă. Chiar dacă sunt câțiva nord-coreeni care au acces la mass-media străină, ei nu pot împărtăși altora nimic nici măcar despre ceva atât de insignifiant precum o emisiune sud-coreeană de televiziune, de exemplu, pentru că, după cum se relatează, au fost nord-coreeni executați din această cauză.[395]

Dar nu toți conducătorii autoritari pot dormi la fel de liniștiți precum Kim Jung-un. Una dintre obsesiile multora dintre ei sunt „revoluțiile colorate". Sintagma s-a referit inițial la revoltele populare din Eurasia care au avut loc după colapsul Uniunii Sovietice. În Georgia a avut loc Revoluția Trandafirilor, în 2003, în Ucraina, Revoluția Portocalie, în 2004, iar Kîrgîzstan, Revoluția Lalelelor, în 2005. Din perspectiva Moscovei și a altor capitale cu aceleași concepții, aceste proteste nu erau semnele clare ale nemulțumirii față de guvernele nepopulare, ci erau instigate, finanțate și organizate de Statele Unite și de alte democrații ostile. În fața acestei presupuse destabilizări provocate din afară, Kremlinul a trecut la instaurarea controlului societății civile.

Pe 4 decembrie 2008, angajații celei mai vechi și mai cunoscute organizații rusești pentru drepturile omului din Moscova, Memorial, urmau să sufere un șoc. În dimineața acelei zile, șapte bărbați mascați au luat biroul cu asalt. Înarmați cu bastoane, ei i-au împiedicat pe angajați să plece, în timp ce tăiau cablurile de telefonie. Pe parcursul a șapte ore, avocatului organizației nu i s-a permis accesul, dar în acest răstimp atacatorii au răscolit biroul. Pe lângă hard-diskuri, ei au luat o arhivă având ca temă represiunea sovietică timp peste două decenii.[396]

Raidul a provocat proteste internaționale, dar acesta era doar un prim semn a ceea ce avea să fie o campanie de durată dusă de regimul Putin. În 2012, lucrurile s-au agravat, când Putin a semnat legea agenților străini. Legea era un atac fățiș la funcționarea organizațiilor neguvernamentale în țară. Legea introducea „cerința ca organizațiile care

se angajează în activități politice și primesc finanțare externă să se înregistreze ca agenți străini, chiar dacă finanțarea străină pe care o primesc nu este pentru activități politice".[397] ONG-ul american Freedom House rezuma situația astfel: „Din momentul în care o organizație «apolitică» formulează o critică la adresa politicii guvernamentale, activitățile ei pot fi considerate, de asemenea, politice".[398] Dat fiind că aceasta poate însemna aproape orice, nimeni nu era imun, iar reglementările care decurgeau de aici erau stricte. Printre altele, „agenții străini" trebuiau să aducă la cunoștința tuturor celor cu care interacționau faptul că erau „agenți străini".

Regimul a comunicat explicit donatorilor că nu mai pot finanța asemenea organizații, ceea ce făcea ca astfel de legi să îngreuneze mult funcționarea acestor organizații. Mai mult, întărâtarea populației împotriva organizațiilor pentru drepturile omului (sau trădători finanțați de inamicii statului, în acest context) servea altui scop. Dacă sunt destui oameni suficient de furioși, unii nu se vor limita la postarea unor comentarii malițioase pe rețelele de socializare, ci vor trece la acțiune, aruncând cu pungi de sânge fals în ușile acestor organizații sau hărțuindu-le angajații. Viața devenea un iad pentru toți cei care trăiau în preajma lor, iar regimul își putea dezminți plauzibil implicarea, pentru că faptele erau săvârșite de o terță parte.

Lovitura de grație a venit în 2021. Stând sub blazonul Rusiei, vulturul auriu bicefal, și purtându-și maiestuos roba, judecătoarea Alla Nazarova de la Curtea Supremă a ordonat închiderea organizației

Memorial. Aceasta încălcase în mod „repetat“ și „grosolan“ legile agenților străini, a spus ea.[399] Și iată cum Kremlinul s-a folosit de sistemul legislativ pentru a îngrădi funcționarea unui ONG de importanță critică, înainte de a-l desființa complet. Dar, și mai important, a făcut-o păstrând o vagă impresie de legalitate, pentru a evita opoziția populară.

O altă modalitate care ajută la reducerea probabilității protestelor de masă, implicând riscuri reduse de reacție publică, este supravegherea. Dacă regimul știe exact cine sunt cei care vor să îl doboare – ce gândesc, cu cine se întâlnesc, ce plănuiesc –, îi poate scoate din joc înainte de a face o opoziție serioasă.

În timpul Războiului Rece era complicat să faci această supraveghere. Agenții trebuiau să se plaseze în fața casei cuiva, să-l urmărească, să îi asculte telefoanele, să-i deschidă scrisorile, dar nici măcar atunci nu aveau neapărat imaginea completă a tuturor celor cu care vorbea suspectul. Acesta era și motivul pentru care țările Tratatului de la Varșovia aveau servicii secrete cu atât de mulți angajați. În Uniunea Sovietică exista aproximativ un ofițer din poliția secretă la 600 de cetățeni. Stasi, faimoasa poliție secretă a Germaniei de Est, avea, se pare, un ofițer la fiecare 180 de cetățeni.[400] Aceasta a fost, din câte se cunoaște, cea mai mare organizație de supraveghere din istorie. De atunci însă a devenit mai simplu să obții informații despre oameni. Când am discutat cu un cercetător din domeniul drepturilor omului despre modul în care tehnologia ajută conducerile autoritare, mi s-a spus că să afli

numele interlocutorului cuiva este la fel de simplu ca obținerea datelor disponibile pe rețelele sociale. Ceea ce făceau cândva zeci de agenți poate fi acum realizat de un singur inginer – inginer care se poate ocupa de zeci de oameni odată.

Poate părea ciudat, dar reducerea numărului de oameni din stradă se poate realiza și prin concentrarea asupra străzilor, și nu a oamenilor. Dacă ne gândim la mișcările de protest care au zdruncinat regimurile autoritare, ce au ele în comun? Pentru ca oamenii să poată pune probleme unui regim, au nevoie de un loc de întâlnire, cum ar fi Piața Tahir din Cairo, Piața Taksim din Istanbul sau Maidan Nezalejnosti din Kiev. Chiar și în democrații, oamenii au tendința de a se aduna în locuri simbolice pentru a-și arăta puterea, cum ar fi Pariser Platz de la Poarta Brandenburg, Piața Trafalgar din districtul Westminster și Champs-Élysées și Arcul de Triumf din Paris.

Să comparăm toate astea cu Birmania. După cum arăta ziaristul Matt Ford, junta militară a țării a fost zguduită de demonstrațiile din 2007, dar protestele nu au cuprins și capitala.[401]

De ce? În parte pentru că generalii mutaseră înainte capitala de la Yangon – un oraș de coastă dezvoltat natural – la Naypyidaw, un oraș construit special, descris drept „dictatura prin cartografie".[402] Era puțin probabil să existe proteste în Naypyidaw, din mai multe motive. În primul rând, în Naypyidaw trăiau aproape exclusiv persoane care aveau legătură cu guvernul. Dar, chiar dacă ar fi fost mai mulți posibili disidenți în oraș, nu prea se știe unde s-ar fi putut duce să protesteze. După cum scria Ford în

The Atlantic: „Cartierele proiectate special pentru locuințele oficialităților sunt demarcate de bulevarde largi, fără piață centrală sau un spațiu central în care rezidenții, turbulenți sau nu, să se poată aduna. Există chiar și un șanț care înconjoară palatul prezidențial."[403]

Structura capitalei reprezintă un handicap pentru protestatari, în schimb forțele de securitate ale generalilor se mișcă în voie, fără a fi stânjenite de rezidenți enervanți. Poate vă amintiți de postarea video devenită virală a unui instructor de fitness care dansa și a filmat neintenționat și un convoi militar în timpul loviturii de stat din Birmania din 2021. Era la Naypyidaw.

Unele mișcări ale opoziției se autosusțin fără a fi nevoie de lideri individuali. Altele se dezvoltă dincolo de aceștia, pe măsură ce devin mai puternice. Dar oricare dintre aceste forme este greu de realizat într-o dictatură, pentru că lucrurile sunt făcute astfel încât adunarea și organizarea să fie extrem de dificile. În aceste circumstanțe, personalitățile individuale pot deveni cea mai bună șansă a opoziției de a reuși o schimbare adevărată. Aceasta este o vulnerabilitate pe care tiranii o pot exploata, pentru că pot schimba întreaga tablă de joc luând doar o singură piesă din ea.

Asemenea represalii țintite pot lua multe forme – intimidare, hărțuire, detenție, încarcerare, exil forțat sau chiar atacuri fizice, iar în formele extreme, chiar omor. Dat fiind că luarea în vizor a activiștilor bine cunoscuți îl costă inevitabil mai mult pe tiran, cei mai în pericol sunt disidenții și figurile din opoziție care reprezintă o amenințare pentru regim, dacă nu

au un profil public suficient de proeminent încât să-i protejeze împotriva a ceea ce este mai rău.
Avantajul represaliilor țintite este dublu din punctul de vedere al tiranului. În primul rând, există riscul ripostei, dar de multe ori acesta este mai mic decât riscul ripostei din partea unui grup mai mare de oameni. În al doilea rând, este o cale directă de a da un exemplu pentru a-i descuraja pe alții, așadar țintește într-unul pentru a amuți mai mulți.
Asemenea represalii țintite au avut loc dintotdeauna, doar că în ultimele decenii lucrurile s-au schimbat. În trecut, fuga în străinătate oferea o protecție semnificativă (chiar dacă nu perfectă). Opozanții tot putea fi găsiți și omorâți într-un loc îndepărtat, dar asta era costisitor și dificil.
În secolul XXI, tiranii își pot ușor urmări dușmanii în străinătate. Represaliile transnaționale au încetat să mai fie o excepție și au devenit norma, iar asasinarea disidentului saudit Jamal Khashoggi la Istanbul, în 2018, a fost doar vârful aisbergului. Nu este vorba doar de ușurința cu care se poate călători pe distanțe lungi pentru vizitarea prietenilor sau a unor locuri îndepărtate, dar este mai ușor și pentru asasinii plătiți de regimurile autocrate să-i depisteze și asasineze pe disidenți.
De multe ori însă, tiranii nici nu au nevoie să își trimită propriii criminali să urmărească disidenții în străinătate, pentru că se vor găsi lideri autocrați ca și ei ca să le facă treaba. Un raport recent despre represaliile transnaționale constata că „majoritatea acțiunilor de reprimare transnațională se realizează prin cooptarea sau colaborarea autorităților din țara-gazdă".[404] Uneori acest lucru poate îmbrăca forma unui contract explicit prin care un regim se ocupă de

disidenții din țara lui în schimbul aceluiași serviciu oferit de celălalt regim.[405] Alteori, dictatorii nici măcar nu trebuie să ceară.

Dar să spunem că, în ciuda tuturor acestor lucruri, oamenii tot protestează. Dacă nici bătăile și nici lunetiștii nu funcționează, atunci care e soluția? Ce pot face tiranii ca să se salveze? Răspunsul este deprimant: trebuie să ridice ștacheta. Dacă tiranii urmează să recurgă la represalii dure, trebuie să fie pregătiți să meargă până la capăt. Altfel, riscă să sfârșească într-un ciclu de escaladări în care represaliile nu-și ating scopul, protestele se înmulțesc, iar ei se confruntă cu ce este mai rău din ambele situații.

Din păcate, unii tirani sunt dispuși să recurgă la varianta dură. Cea mai eficientă cale de a evita riposta când folosești forța este ca ea să fie atât de brutală, încât piedicile în calea participării să crească invers proporțional cu efectul ei de mobilizare. Mai direct spus, oamenii nu se alătură unui protest dacă se gândesc că vor muri. Cu cât riscul de a muri crește, cu atât avantajul participării la proteste de masă se evaporă mai repede.

Aceasta este o strategie aplicată de multe regimuri tiranice. Pe 3 iunie 1989, o chinezoaică pe nume Jia se uita cum ardea un autobuz pe Bulevardul Chang'an din centrul Beijingului.[406] Inima îi bătea cu putere în timp ce privea măcelul de sus, de pe suportul stâlpului de iluminat pe care se urcase pentru a vedea mai bine. Fără să se fi organizat sau să fie conduși de un lider, locuitorii din capitala Chinei ieșiseră în stradă cu ce au avut la îndemână pentru a opri înaintarea Armatei de Eliberare a

Poporului. Jia a văzut chiar și un grup de bărbați care împingeau în stradă un cărucior cu lapte. Se gândiseră că dacă spărgeau sticlele, cioburile ar fi putut înțepa anvelopele vehiculelor militare care se apropiau.

În fața puterii copleșitoare a armatei, nu au avut nici o șansă. Pe când înaintau, soldații trăgeau la întâmplare în protestatarii pașnici. Jia a sărit de pe suportul stâlpului și a fugit. Curând, un bărbat a tras-o pe o alee unde se adăposteau zeci de oameni din fața trupelor. Din ascunzătoare, Jia a văzut un tanc trecând zgomotos. În momentul acela s-a gândit la ce se va întâmpla cu studenții. „Oare soldații vor trage în ei, așa cum au tras în noi?“[407]

Da, au tras. Armata intrase în oraș din toate cele patru direcții. Vehiculele blindate au înlăturat baricadele și violențele au continuat cu mare brutalitate ore în șir. Studenții, alți protestatari și trecători nevinovați au fost bătuți și împușcați. Unii chiar au fost striviți de tancurile de luptă Type 59.[408]

Lu Jinghua, o tânără de 28 de ani, se afla în piață când au intrat tancurile. „Auzeam gloanțele șuierând și vedeam oamenii împușcați. Un om a căzut lângă mine, apoi un altul. Am tot fugit ca să mă feresc din drum. Oamenii strigau după ajutor, după ambulanțe“, a spus ea. „După care mai murea cineva“, a adăugat ea.[409]

Ce a urmat a fost cumplit. Bulevardul Chang'an „răsuna de țipete“.[410] Corpurile protestatarilor morți erau luate de prieteni. Răniții erau puși pe biciclete sau ricșe. Unii dintre oamenii care alergau pe lângă ei, ca să se asigure că își găsesc drumul prin mulțime, plângeau.

Prima relatare chineză vorbea despre 241 de morți, inclusiv 23 de soldați. Conform mai multor observatori externi aflați în oraș în momentul acela, numărul real de morți ar fi fost mult mai mare – poate în jur de 2 600–2 700.[411] Dar nu era vorba doar despre morți. Soldații împușcaseră atât de mulți protestatari, încât medicii au rămas fără sânge pentru transfuzii.[412]

Dar tot nu era destul, pentru că protestele s-au răspândit repede în alte 181 de orașe din țară.[413] A fost un moment crucial pentru Partidul Comunist Chinez. Regimul chinez a folosit represalii la maximum. Erau oare dispuși să meargă până la capătul sinistru al lucrurilor?

Răspunsul a venit curând, când în întreaga țară s-au luat măsuri dure de represiune. Doar în capitala provinciei Chengdu, „cel puțin 100 de oameni grav răniți" au fost evacuați doar din una dintre piețele orașului, conform unor oficiali americani.[414] Și vorbim doar de o singură piață dintr-un singur oraș. Cum protestele au fost înăbușite în întreaga țară, este imposibil de spus câți oameni au fost uciși de propriul guvern.

Adevărul dureros este că a funcționat. Pe 9 iunie, la trei săptămâni de la instaurarea legii marțiale, președintele Comisiei Militare Centrale, Deng Xiaoping, a vorbit în fața comandanților militari din Beijing. În discursul său, el i-a mulțumit Armatei de Eliberare a Poporului pentru înăbușirea rebeliunii menite „să răstoarne Partidul Comunist și sistemul socialist".[415] În acel moment, cu siguranță, milioane de oameni erau împotriva guvernului. Dar regimul a supraviețuit și continuă s-o facă. Represaliile

sângeroase pot fi eficiente, dar necesită asumarea deplină a brutalității terifiante.
După anihilarea protestelor, regimul a mai transmis un mesaj înfricoșător tuturor celor care s-ar mai fi putut gândi să se opună guvernului. Militarii care împușcaseră oameni nevinovați au fost lăudați și promovați. Unul dintre ei a ajuns chiar ministru al apărării, iar altul a intrat mai târziu în puternicul Comitet Permanent al Biroului Politic al Partidului Comunist Chinez. Mesajul era cât se poate de clar. Provocați-ne și vă vom omorî. După care îl vom găsi pe cel care a tras, îi vom pune o medalie în piept și vom spune că este un erou. Alegerea vă aparține. Simțind o amenințare la adresa sa, regimul chinez nu a lucrat cu jumătăți de măsură cum a făcut-o guvernul ucrainean cu câteva decenii mai târziu. Era nevoie de armată, nu de poliție. Și nici chiar armele nu erau suficiente, trebuiau tancuri.
Dar, dacă șocul și groaza folosirii totale a forței reprezintă calea cea mai bună pentru a rămâne la putere când ești pus în fața nemulțumirii populare, de ce nu trimit toți dictatorii tancurile în stradă? Răspunsul simplu este că nu pot.
Răspunsul complex pe care l-am găsit nu este plăcut. În 2013 mergeam cu mașina în est, la Leipzig, pentru a mă întâlni cu Siegbert Schefke, în vârstă de 64 de ani. Când am ajuns acolo, mi-a spus că orice om are cinci sau șase zile din viață pe care și le amintește în cel mai mic detaliu, din momentul trezirii dimineața până seara la culcare. Pentru Schefke, 9 octombrie 1989 a fost o astfel de zi.
Schefke fusese disident ani întregi în RDG, iar regimul făcuse tot posibilul pentru a-i face viața cât mai grea. Înspăimântătorul Stasi îi dăduse numele

de cod Satana și îl ținea permanent sub supraveghere. Interogatoriile, unele extrem de lungi, erau frecvente. Apoi, la o zi după ce participase la priveghiul unui deținut politic, compania de stat la care lucra l-a înștiințat că va fi dat afară. Dar, în loc ca acest lucru să-l facă să dea înapoi, l-a radicalizat și a devenit revoluționar cu normă întreagă.[416]

Până în toamna lui 1989, Partidul Unității Socialiste, care era la conducere în Republica Democrată Germană din 1949, se confrunta deja de mai multe luni cu nemulțumirile sociale. În Leipzig se pregătea un protest de proporții și autoritățile erau în alertă. Înainte de ziua cea mare, regimul încercase cu disperare să împiedice oamenii să participe. Printre altele, s-au proferat amenințări de genul că era posibilă repetarea unui scenariu gen Piața Tienanmen dacă populația sfida ordinele regimului. La Berlin, în ziua protestului planificat, Schefke s-a trezit de dimineață. Marea lui problemă erau agenții Stasi, care îi urmăreau fiecare mișcare. A reușit să se urce fără să fie văzut pe acoperișul clădirii în care locuia, după care s-a urcat într-un tramvai, iar apoi a luat o mașină împrumutată. A mers. După ce a ajuns la Leipzig, Siegbert și prietenul său Aram au căutat un loc din care să poată filma demonstrația. Nu era ușor, pentru că orașul era înțesat de forțe de securitate.

Din disperare, au ajuns să-l întrebe pe un preot local dacă își puteau așeza echipamentele pe turla bisericii. Solicitarea lor a fost urmată de o pauză de zece secunde.

„Bineînțeles că puteți“, a răspuns până la urmă preotul.[417]

După marea ușurare pe care au simțit-o, au urcat pe acoperiș. Podeaua turlei era acoperită de găinați, dar aveau o perspectivă foarte bună.

Nu știm câți membri ai forțelor de securitate au fost în Leipzig în ziua aceea, dat fiind că documente prețioase s-au „pierdut“ odată cu prăbușirea Republicii Democrate Germane, dar în ceea ce a reușit istoricul Mary Elise Sarotte să mai găsească este zugrăvită o imagine a forțelor pe care le aveau de înfruntat locuitorii din Leipzig: „Se pare că au fost prezenți 1 500 de soldați de infanterie. Un număr necunoscut de agenți și de angajați Stasi fuseseră scoși pe teren. Au fost prezente la datorie peste 3 000 de cadre de poliție.“[418]

La nord de centrul orașului, zece transportoare blindate așteptau cu motoarele pornite să acționeze.[419] Toate erau echipate cu muniție de luptă, suficient de puternică pentru a doborî avioane de la trei kilometri distanță. Autoritățile erau pregătite.

In timpul marșului pașnic al zecilor de mii de germani, Partidul Unității Socialiste a trebuit să ia o decizie: să dea sau nu ordinul de tragere?

În dimineața de dinaintea protestului, trei înalte oficialități de partid s-au alăturat unui dirijor foarte apreciat, unui profesor de teologie și unei artiste de cabaret pentru a face un apel la nonviolență de ambele părți. Apelul nu a fost citit doar în bisericile unde se adunau protestatarii înainte de marș, dar și în fața forțelor de securitate și la postul local de radio. „Vă îndemnăm să manifestați prudență,

astfel încât să fie posibil dialogul pașnic", se spunea în apel.[420] Intervenția a fost de o mare importanță, pentru că arăta că partidul era scindat. Nu toate elitele erau la fel de doritoare de a zdrobi opoziția.
Existau semne de scindare și în interiorul forțelor de securitate. Moralul milițiilor locale de partid era atât de scăzut, încât mulți dintre rezerviști nu s-au prezentat Ia datorie.[421] Dintre cei care se prezentaseră, mulți se îndoiau fățiș de ordinele pe care le primiseră. Berlinul dăduse indicații că protestele nu puteau fi lăsate să continue. Dar dacă în mulțime erau femei și copii? Cine își asuma responsabilitatea dacă se trăgea în oameni nevinovați și curgea sânge pe străzi? Cum protestatarii vorbiseră cu forțele de ordine de-a lungul zilei, soldații și polițiștii fraternizau cu oamenii în care urmau să tragă.[422]
Această dinamică explică de ce tiranii preferă să își maximizeze șansele de „succes" aducând trupe din exterior când pedepsesc civilii. Cu cât asupritorul este mai apropiat de viitoarea victimă, cu atât lucrurile devin mai nesigure, pentru că nu se poate aștepta nici chiar de la cei mai loiali suporteri ai regimului să își omoare vecinul, prietenul, familia. Și cum pot soldații să fie siguri că nu se ajunge la așa ceva? Erau puși față în față cu o mulțime de zeci de mii de oameni – nu aveai cum să știi cine se afla în fața țevii puștii.
Planificatorii regimului erau conștienți de această problemă, nu în ultimul rând pentru că însăși Armata de Eliberare a Poporului din China s-a confruntat cu insubordonarea când au fost înăbușite protestele din Piața Tienanmen. Unitățile locale,

care aveau cele mai mari legături cu populația orașului, au fost intenționat desfășurate în ultima linie de apărare, și nu în prima linie, unde ar fi putut crea probleme.[423]

În acele condiții, una dintre îngrijorările principale ale guvernului era dacă un ordin de deschidere a focului asupra protestatarilor neînarmați ar fi fost executat. Dictatorii pot da ordinul de înăbușire brutală, dar cineva trebuie să tragă. Dacă purtătorii de arme fraternizează cu oamenii pe care ar trebui să-i împuște, situația-limită ar putea scăpa de sub control devenind catastrofală. Și, într-adevăr, așa poate reuși o mișcare populară de rezistență: fie regimul arată că este slab, fie se prăbușește sub greutatea propriilor represalii.

Timpul trecea. Protestatarii se apropiau de Östliche Knot, o curbă în ac de păr a străzii din apropierea gării principale din Leipzig, unde forțele de securitate ar fi trebuit să deschidă focul, dacă voiau să facă față unei mulțimi atât de mari. În cartea ei *The Collapse*, Sarotte descrie în detaliu ce s-a întâmplat în continuare. Când a devenit evident că marșul nu putea fi oprit decât prin folosirea masivă a forței letale, Helmut Hackenberg, liderul local de partid însărcinat cu punerea în aplicare a ordinului de înăbușire a protestelor, a sunat la Berlin pentru a vorbi cu Egon Krenz, ca să-l întrebe ce să facă. Krenz era un membru marcant al biroului politic. Mai mult, era considerat favorit pentru înlocuirea lui Erich Honecker, șeful Partidului Unității Socialiste. Când Hackenberg a reușit să-l prindă la telefon pe Krenz și i-a spus că ar fi fost mai bine să nu intervină, pentru că, pur și simplu, erau prea mulți demonstranți, acesta a fost atât de șocat încât

nu a spus nimic. Când în cele din urmă a făcut-o, a spus că îl va suna curând înapoi, pentru că trebuia să vorbească cu altcineva mai întâi.[424]

Dar apelul n-a mai venit. În timp ce Hackenberg aștepta un răspuns, șeful poliției locale a început să cheme mai multe unități din afara Leipzigului, în speranța că așa ar fi putut avea o șansă împotriva numărului imens de oameni.[425] Protestatarii se apropiau de curba drumului, iar Krenz încă nu sunase înapoi. Hackenberg era de unul singur, cântărindu-și opțiunile. Nici una nu era bună și pur și simplu nu mai era timp. Acum ori niciodată, să deschidă focul sau să arate slăbiciune.

În jurul orei 18:30, el a ordonat unităților să se retragă și să ocupe poziții defensive. Conform multor relatări despre noaptea aceea, ordinul a venit în ultimul moment. Un polițist tânăr povestea mai târziu că primise deja ordinul de a ataca demonstranții. Când a primit ordinul de retragere se afla la 30 de metri de protestatari.[426]

Dat fiind că autoritățile nu au putut fi de acord cu crima în masă, protestatarii din Leipzig au ieșit victorioși în ziua aceea. Din perspectiva supraviețuirii regimului, ordinul de a trage în noaptea aceea ar fi fost, probabil, dezastruos, dar decizia de a nu trage a fost la fel de catastrofală.

De sus, din turla bisericii, Siegbert Schefke a filmat protestul în toată splendoarea sa. În ziua următoare, privea tensionat din sufrageria sa știrile la televizor. După ce fuseseră scoase din Berlin, imaginile filmate de ei au fost prezentate la televiziunea vest-germană și, cum semnalul era suficient de puternic pentru a acoperi întreaga Republică Democrată

Germană, milioane de oameni au văzut și ei imaginile acelea din sufrageriile lor.
În săptămâna următoare, locuitorii din Leipzig au mărșăluit din nou, iar protestele s-au răspândit cu repeziciune și în alte orașe. Honecker a fost înlăturat aproape imediat de la putere, iar noul birou politic, aflat acum sub conducerea celui care nu mai sunase înapoi decât după ce a fost prea târziu, a încercat din răsputeri să iasă din necaz, dar roata istoriei se învârtea deja prea repede. În noiembrie, întreaga lume privea cum germanii din Est sărbătoreau sfârșitul dictaturii urcați pe Zidul Berlinului.
Și dimensiunea internațională a jucat un rol aici, după cum se vede în special din ideea de legături și presiuni postulată într-un articol foarte bine cotat, scris de politologii Steven Levitsky și Lucan A. Way.[427] Democrațiile liberale din America de Nord și Europa sunt cei mai puternici actori politici interesați de promovarea democrației la nivel internațional, iar Statele Unite sunt cel mai importante dintre aceștia. Poate că guvernul american susține că promovează valorile universale în întreaga lume, dar interesele și capacitatea lui de a face acest lucru diferă mult de la țară la țară. Când liderii chinezi au folosit tancuri pentru a zdrobi protestele din 1989, nici China nu avea legături deosebit de puternice cu Statele Unite, nici Casa Albă nu avea prea multă influență asupra Beijingului. Pentru conducerea chineză, aceasta însemna că nu avea de ce să se aștepte la cine știe ce pedeapsă pentru că omorâse protestatari. Sau, în orice caz, oricare ar fi fost acea pedeapsă, nu conta prea mult. Ca urmare, știa că putea să facă orice și să

nu i se întâmple nimic – cel puțin din punctul de vedere al reacțiilor internaționale.
Unele regimuri, aflate în punctul în care trebuiau să decidă dacă să zdrobească demonstrațiile, sunt puse în fața unei situații foarte diferite. Ele sunt foarte conectate și dependente de țări care le-ar putea pune în pericol supraviețuirea, în cazul în care ar proceda precum China. Cu cât populația este mai indignată, cu atât este mai posibil ca alegătorii din democrație să pună presiune pe guvernele lor pentru a-i pedepsi pe dictatorii pe care îi controlează. Iar această posibilitate este acum mai mare.
Desigur însă, contextul internațional nu trebuie să constituie o limitare în interacțiunea cu masele – el poate fi un avantaj. Dacă dictatorii găsesc un dictator străin prietenos care să-i protejeze de propria populație, ei rezolvă două probleme dintr-odată. Pe de o parte, aceasta mărește coeziunea elitelor regimului care îl țin pe dictator la putere, pentru că acum știu că au șanse mai mari de succes. Pe de altă parte, este mai puțin probabil ca trupele străine să refuze să tragă împotriva demonstranților, comparativ cu soldații dictatorului, pentru că aceia în care trag le sunt străini. Împreună, cele două aspecte pot face o mare diferență.
Acestea fiind spuse, cum ar putea tiranii să reacționeze dacă nu-și pot folosi întreaga forță și nu au nici un dictator străin prieten care să-i protejeze? Pentru început, ar trebui să înceapă să se roage, pentru că vremea opțiunilor „bune“ a trecut de mult. După care mai au o ultimă carte de jucat: pot încerca să dividă opoziția făcând concesii care fie sunt irelevante pentru ei, fie sunt false. Dacă funcționează, numărul de oameni care ar putea să

moară scade – reducând astfel și costurile internaționale, și probabilitatea ca dictatura să cadă. Oricât ar părea de ciudat, concesiile sunt adesea cea mai bună metodă de a-i învinge pe protestatari, înainte ca ei să învingă dictatorul.

Cu inamicul aproape de porți, această manevră se poate face astfel: dictatorul demite oficialități detestate de popor și miniștri nepopulari și promite apoi reforme constituționale majore. Și iată cum, fără a ceda nimic din ceea ce contează cu adevărat, regimul îi poate învrăjbi pe oameni unii împotriva celorlalți. Unii vor da cu greu crezare guvernului, alții vor continua protestele. Cei care protestează, acum în număr mult mai ușor de gestionat, pot fi combătuți cu bătăi, torturi sau muniție de luptă. Până ce primii se lămuresc că au fost înșelați și că acele concesii nu vor aduce schimbări semnificative, regimul, se speră, va fi căpătat suficientă forță încât să înfrângă și protestele lor.[428]

Dacă dictatorul ajunge într-un punct în care trebuie să hotărască dacă să tragă în propriul popor, înseamnă că a făcut deja destule greșeli. Dictatorii șireți intervin cu mult înainte să ajungă în situația în care să ia decizii perdante oricum, pentru că își dau seama că a-și omorî oamenii în stradă riscă să facă să cedeze și regimurile cele mai unite. Chiar dacă asemenea atrocități nu distrug imediat guvernul, ele sunt atât de abominabile, încât pot servi ca motiv de mobilizare a opoziției pentru totdeauna. De aceea Partidul Comunist Chinez este atât de speriat de disidenții care doar menționează data masacrului din Piața Tienanmen – nu mai vorbim de ceea ce s-a întâmplat efectiv la comanda partidului în acea zi. Este un eveniment care nu poate fi dat uitării, va

rămâne pentru totdeauna o pată rușinoasă pe obrazul partidului comunist.

Revoltele populare sunt o amenințare constantă pentru toți tiranii. Când străzile răbufnesc, despoții nu le pot ignora pur și simplu. Ei trebuie să facă ceva, dar nu pot de obicei să dea ordin de tragere, pentru că armele sunt inutile dacă nu există destui oameni să le mânuiască. Cei mai mulți tirani nu au oameni, de aceea de cele mai multe ori își pierd puterea exact când încearcă să folosească armele. Tiranii inteligenți pot reduce acest risc, dar el nu dispare niciodată complet. Și, chiar dacă reușesc să evite scenariul în care palatul este copleșit de oameni care au suferit destul sub conducerea lor, tot nu sunt în afara oricărui pericol. Sunt lucruri pentru care nici cei mai puternici conducători nu sunt pregătiți. Nimeni nu poate scăpa de un glonț.

7
SINGURA OPȚIUNE

> *Știu că sunt zeci de oameni care complotează să mă ucidă, ceea ce nu este greu de înțeles. La urma urmei, nu am pus și noi mâna pe putere complotând împotriva predecesorilor noștri?*[429]
>
> Saddam Hussein

Asasinatele au existat dintotdeauna. Cuvântul „asasinat" a intrat în limba engleză după întoarcerea acasă a cruciaților care au povestit despre nizariți, o mișcare apărută în secolul al XI-lea în munții de pe teritoriul de astăzi al Iranului. Nizariților le lipsea puterea militară pentru a se război cu dușmanii lor din zonă, așa că au recurs la o altă modalitate: aceea de a-i vâna și ucide. Conform povestirilor, reale sau imaginare, ei consumau hașiș înainte de porni la

acțiune și, în timp, *ḥashīshī* (consumator de hașiș) s-a transformat în „asasin".[430]

Dezbaterea din jurul moralității „tiranicidului" – uciderea unui tiran – este la fel de veche ca și fapta. Lupta la vedere, recunoașterea în fața dușmanului că intenționezi să-i faci rău, este percepută ca fiind onorabilă. Dar asasinarea cuiva, chiar și a unui lider violent, are ceva ce face oamenii să se cutremure. Poate că actul desfășurat pe ascuns pare o lașitate sau chiar o trădare, în vreme ce lupta față în față este percepută ca un act de curaj.

Cu trecerea timpului, părerile despre tiranicid s-au schimbat. În zone din Grecia Antică, tiranicidul era sărbătorit. Când Harmodius și Aristogeiton au încercat să-l omoare pe tiranul local Hippias în timpul unui festival din 514 î.Hr., atenienii au ridicat o statuie în onoarea lor. Pentru că tentativa lor a eșuat, iar ei au fost executați, Harmodius și Aristogeiton nu au apucat să se bucure de cântecele care-i proslăveau, dar urmașii lor s-au bucurat de privilegii deosebite. Familiile lor primeau mâncare gratis și erau scutite de impozite. Ba chiar primeau locuri la teatru pe rândurile din față. Sclavii nu puteau purta numele lor, pentru ca acestea să nu fie dezonorate.[431] Harmodius și Aristogeiton au încercat să omoare un lider plin de cruzime pentru binele întregii comunități, iar pentru asta au devenit eroi.

Grecia Antică justifica tiranicidul în multe feluri. În sens larg, tiranicidul era acceptat, pentru că toți cetățenii erau considerați egali în fața legii, iar tiranul distrugea acea legătură.[432] Filosoful grec Aristotel susținea că tiranicidul nu era doar

justificat, ci și că actul îi onora pe aceia care îl săvârșeau.[433] Platon considera tirania „o condiție rătăcitoare a sufletului". Concepția grecească s-a transpus apoi în gândirea romană.[434]

În Evul Mediu, tiranicidul a devenit tot mai greu de justificat, deoarece se credea că regii și reginele aveau drept divin. Ei domneau pe Pământ nu pentru că aveau sprijinul supușilor, ci pentru că fuseseră aleși de o zeitate. Dacă ai această convingere, cum ai putea justifica asasinarea monarhilor, dat fiind că ei sunt în legătură directă cu Dumnezeu?

Nu este ușor de argumentat, dar unii au încercat s-o facă. O soluție era să susții că uciderea unsului lui Dumnezeu putea fi justificată prin aceea că regele intrase în conflict cu divinitatea. Gânditorul creștin Augustin, de exemplu, dezaproba justificările anterioare ale uciderii tiranilor, dar făcea o excepție în cazul tiranilor care nesocoteau venerarea lui Dumnezeu.[435] Dacă așa stăteau lucrurile, unsul lui Dumnezeu nu mai era în legătură directă cu Dumnezeu, ceea ce justifica moartea sa.

Ioan din Salisbury, un episcop de Chartres din secolul al XII-lea, făcea o distincție atentă între rege și tiran. În concepția sa, regele acționa spre binele statului. Tiranul, pe de altă parte, își transforma supușii în sclavi pentru dorințele sale personale.[436] Dacă prinții erau numiți de Dumnezeu, și supușii lor „au o responsabilitate față de Dumnezeu, aceea de a acționa pentru bunăstarea corpului politic".[437] „Răutatea este întotdeauna pedepsită de Dumnezeu", spunea Ioan, „dar uneori El își folosește sabia Lui, iar alteori folosește sabia omului

pentru pedepsirea celui rău."[438] Așadar a acționa ca sabie a lui Dumnezeu pentru uciderea unui tiran nu era un păcat, ci un act de inspirație divină[439], o îndatorire.[440] Argumentele teologice sunt acum mai puțin relevante aproape peste tot în lume, dar întrebările la care acești gânditori au încercat să răspundă există în continuare. Poate fi justificată uciderea unui tiran? Este, poate, chiar de dorit aceasta?

Mai mulți factori contribuie la complicarea problemei tiranicidului. În primul rând, cuvântul „tiran" poate avea două înțelesuri. Unul ar fi cel mai uzual, și anume că tiranul este liderul care nu își folosește puterea pentru binele colectiv, ci în folosul propriu. Al doilea, mai răspândit, este că tiranul nu este tiran din cauza domniei violente, ci pentru că a luat puterea fără a avea dreptul. Acesta este un „tiran uzurpator".[441] Distincția nu este pur academică, pentru că, în funcție de definiție, tiranicidul poate însemna lucruri total diferite. A ajuns să însemne uciderea unui lider plin de cruzime, dar, așa cum a fost înțeles termenul într-o vreme, poate însemna chiar și un lider crud care își folosește puterea pentru a ucide un rival, pe care îl percepe ca un potențial uzurpator, implicit un potențial tiran.

Dacă asasinarea unui tiran plin de cruzime este acceptabilă din punct de vedere moral, ea ridică o serie de alte probleme dificile. Cum faci deosebirea între cei care omoară un tiran pentru că este tiran și cei care o fac în folosul propriu? Dacă nu este în folosul propriu, cum faci deosebirea între tiranicid și terorism? Teroriștii folosesc violența nu doar

pentru că ea le îndeplinește scopul, ci pentru că doresc să inducă teama printre oamenii care nu sunt implicați direct. Este acest aspect valabil și în cazul tiranicidului? Depinde. Tiranicidul poate însemna transmiterea mesajului că un asemenea comportament nu este tolerat. Dar poate însemna și doar înlăturarea unui despot pentru a reinstaura ordinea constituțională în țară.

De-a lungul istoriei, asasinatele nu au fost ceva rar. Conform datelor unui studiu, din 1875 încoace au avut loc 298 de tentative de asasinare a unor lideri naționali. Dintre acestea, doar una din cinci a reușit.[442] Luând în calcul numai dictatorii, un alt studiu arăta că între 1946 și 2010 au fost asasinați 33 de dictatori, iar alte 103 tentative au eșuat.[443]

Întrebarea-cheie pentru tirani este cum pot evita să fie asasinați, dacă o mare parte a populației îi disprețuiește?

În secolul XXI avem de-a face cu două tipuri de asasinat, și anume atacul complex, foarte bine coordonat, și atacurile săvârșite de lupi singuratici.

Pe 7 iulie 2021, președintele haitian Jovenel Moïse, soția și copiii acestuia dormeau în reședința lor aflată în suburbia din zona deluroasă care mărginește orașul Port-au-Prince.[444] La un moment dat, calmul s-a transformat în panică atunci când s-au auzit focuri de armă. Acesta nu era un jaf oarecare care mersese prost afară, în stradă, ci era vorba de oameni înarmați veniți să omoare familia președintelui. Afară ar fi trebuit să fie zeci de ofițeri care să păzească reședința prezidențială. Unde erau aceștia și de ce nu-și făceau datoria? Îngrijorată de soarta lor, doamna Moïse le-a spus copiilor să se

ascundă. Disperat, Jovenel Moïse a încercat să cheme pe cineva, oricine, în ajutor. Până la urmă, președintele i-a spus soției să se întindă la podea. „Acolo vei fi în siguranță", i-a spus el.[445] A fost ultimul lucru pe care l-a mai auzit de la soțul ei. La scurt timp după aceea, o echipă a morții l-a executat pe președintele Jovenel Moïse cu 12 focuri de armă.[446]

Conform documentelor de la tribunal, întreaga operațiune s-a bazat pe o dublă înșelătorie.[447] Mercenarilor columbieni care au executat asasinatul li s-a spus inițial că merg să asigure protecția președintelui haitian, nu să-l omoare. Apoi, după ce armele și echipamentul necesare au fost livrate în preziua misiunii, li s-a spus că este vorba despre „o operațiune a CIA" de asasinare a lui Moïse.[448] Când asasinii au ajuns la reședință, când au fost puși în fața faptului că aveau de înfruntat gărzile președintelui, ei au spus că sunt de la o altă agenție a guvernului american, Drug Enforcement Agency (DEA). „Operațiune DEA, toată lumea să lase armele jos", au strigat ei.[449] Dat fiind că nici una dintre gărzi nu a murit, probabil că cei mai mulți au urmat ordinul.

Liderii deștepți, care au un aparat funcțional de securitate, pot preveni asemenea atentate complexe la viața lor. Pentru că erau atât de mulți oameni implicați, agenții de informații ar fi avut o șansă reală de a afla de atentat înainte de a avea loc. Armele ar fi putut fi interceptate și locuința președintelui, securizată. Și, într-adevăr, statele s-au perfecționat în privința acestui aspect de-a lungul timpului, deci șansele de a fi asasinat au

scăzut. In anii 1910, în fiecare an existau 1% posibilități ca un lider să fie asasinat, în prezent, probabilitatea este de sub 0,3%.[450]

Este puțin, dar nu este zero. Motivul este, în mare parte, că o tentativă de asasinat mai puțin complexă este extrem de greu de oprit, mai ales dacă nu provine din interiorul regimului. În multe țări, armele sunt relativ ușor de obținut. Dacă se combină cu mult zel, tot ce trebuie este să fii în locul potrivit la momentul potrivit. Stoparea unor astfel de acțiuni este incredibil de dificilă, chiar și pentru liderii care și-au concentrat o foarte mare putere politică în mâinile lor.

Șansele tiranului de a fi asasinat depind de cât de bine se protejează împotriva altor amenințări la adresa conducerii lui. În mod ciudat, cu cât se pricepe mai bine să prevină celelalte amenințări, cu atât asasinarea lui devine mai atrăgătoare, pentru că, pur și simplu, nu există alte variante – chiar și pentru cei care fac parte din regim. Aceasta pentru că asasinatele, spre deosebire de loviturile de stat sau de revolte, nu presupun un grad sporit de coordonare. Pentru că tiranul concentrează puterea în mâinile sale și face alte amenințări la adresa conducerii lui să fie mai puțin viabile, rivalii sunt obligați să recurgă la asasinat, pentru că aceasta este singura opțiune.

Când elitele sunt destul de puternice în raport cu tiranul, ele pot spera să schimbe liderul, menținându-și în același timp puterea în cadrul sistemului. Pe măsură ce tiranul devine tot mai puternic, s-ar putea ca elitele să nu mai aibă ocazia să schimbe liderul în timp ce mențin sistemul așa

cum este.[451] Așa că ele sunt nevoite să demonteze întregul sistem. La un moment dat, când despotul și-a concentrat și mai mult puterea în mâinile sale, chiar și acest lucru se poate dovedi a fi imposibil de făcut. Când se întâmplă aceasta, asasinatul devine singura cale de ieșire a elitelor.[452]

Problema, văzută dinspre palatul prezidențial, este că un singur asasin ar fi suficient. Și, din nefericire, sunt mulți aceia care se pot afla în locul potrivit la momentul potrivit. Grupul de potențiali asasini este la fel de mare ca și cel al oamenilor care pot purta armă de foc sau cuțit. Asta face asasinatul o amenințare omniprezentă pentru orice tiran.

Este o situație nefericită. Totuși tiranii au câteva opțiuni.

Deoarece democratizarea (sau slăbirea protecției împotriva altor amenințări) nu este dezirabilă pentru cei mai mulți dictatori, ei trebuie să găsească alte soluții. Una dintre strategiile pe care o aleg cel mai frecvent este de a se proteja cu bodyguarzi. Acești bodyguarzi au aceleași îndatoriri precum cei din sistemele democratice, și anume cercetează locurile pentru a se asigura că nu se ascund acolo asasini, identifică traseele pe care se poate scăpa în cazul unui atac și, la nevoie, încasează glonțul în locul președintelui. Dar, cum nu este un președinte oarecare, ci unul pe viață, acești protectori trebuie să aibă niște calificări suplimentare.

Metoda cel mai des folosită este de a aduna o forță de luptători de elită care pot apăra dictatorul împotriva populației în general, dar și împotriva atacurilor venite din interiorul regimului. Problema cu această abordare este că acei luptători de elită pot

ușor deveni actori politici de sine stătători, de exemplu prin sprijinirea unei lovituri de stat împotriva președintelui. În Roma Antică, garda pretoriană – care trebuia să-i apere pe conducători – ajuta de multe ori la răsturnarea acestora, împăratul Caligula fiind probabil unul dintre exemplele cele mai cunoscute, căci a fost asasinat de propria gardă în timpul unui festival, în 41 d.Hr.
Garda pretoriană a fost până la urmă desființată de unul dintre urmașii lui Caligula. Însă posibilitatea ca garda personală de corp să trădeze constituie o amenințare permanentă la adresa conducătorilor moderni. Din această cauză, unii lideri au recurs la recrutarea de străini. Prin însuși faptul că sunt străini, aceste gărzi sunt considerate mai puțin riscante, pentru că nu au același interes în politica internă și nici legitimitatea de a conduce un guvern.
Astăzi, cererea pentru acest tip de „serviciu“ i-a permis guvernului rus să se transforme într-un vânzător de polițe de asigurare pentru autocrați, în special din Africa. În Republica Centrafricană, grupul paramilitar rusesc Wagner, care are legături strânse cu Kremlinul, a fost folosit de regim pentru a se proteja împotriva asasinatelor. În timpul campaniei electorale din 2020, de exemplu, paramilitarii ruși au fost văzuți asigurând protecția lui Faustin-Archange Touadéra, președintele acelei țări. În schimbul protejării conducătorului împotriva amenințărilor din interior, mercenarii au primit concesiuni miniere și oportunități de afaceri profitabile în țara-gazdă. Guvernul rus, la rândul său, capătă un punct de sprijin în Africa, nu doar pentru a face bani, ci și pentru a-și promova

obiectivele politice, pentru că țările africane votează pentru interesele Kremlinului la ONU.
Pentru președintele centrafrican Touadéra și alți lideri ca el, tranzacția este atât de atrăgătoare pentru că paramilitarii îndeplinesc o funcție triplă: nu doar îl protejează fără a reprezenta nici cel mai mic risc de lovitură de stat, dar servesc și ca un element activ de descurajare împotriva altora care ar putea complota împotriva lui. Mai mult, ei pot fi folosiți și împotriva unor dușmani interni, cum ar fi rebelii. Este un aspect atrăgător, pentru că acești „bodyguarzi" suplinesc o parte din eficacitatea de pe câmpul de luptă, pierdută de dictatură când a slăbit în mod deliberat armata pentru a se proteja în fața loviturilor de stat. Când un consilier special al președintelui Touadéra a fost întrebat ce părere are despre răzvrătirea grupului Wagner împotriva lui Putin, acesta a răspuns: „Rusia ne-a dat Wagner, restul nu ne privește. [...] Dacă nu va mai fi Wagner, iar ei ni-l trimit pe Beethoven sau pe Mozart, nu contează, noi îl primim."[453]
Dar chiar dacă regimul îl vrea neapărat pe Wagner (sau pe oricare alt „compozitor"), acest lucru costă: Touadéra nu pierde doar veniturile din minerit, ci și autonomia. Asta se întâmplă deoarece, pe măsură ce se implică tot mai mult în aparatul de securitate al regimului, luptătorii străini devin tot mai influenți în economia și politica țării. Controlul exercitat de Wagner în Republica Centrafricană a crescut atât de mult, încât unii analiști au început să vorbească despre o „capturare a statului".[454] Dat fiind că acești luptători sunt, în ultimă instanță, loiali Moscovei (dacă chiar este așa), și nu regimului pe care îl

protejează, ei nu prezintă cu adevărat riscul de a da o lovitură de stat, dar nici de încredere nu sunt. Dacă Kremlinul găsește un lider care le oferă condiții mai avantajoase decât Touadéra, el nu va mai supraviețui multă vreme la putere.

Acesta este motivul pentru care mulți dictatori preferă luptători care sunt cunoscuți ca având o loialitate deosebită pentru lider. Dar, după cum am văzut deja, toți despoții se confruntă cu dilema dictatorului, și anume ei nu știu cine, dintre cei din preajma lor, le este cu adevărat loial și cine se preface. Dată fiind această constrângere structurală, a te baza pe loialitatea supușilor este întotdeauna o loterie.

Când Laurent Kabila s-a răsculat împotriva lui Mobutu Sese Seko pentru a prelua controlul Republicii Democrate Congo, el s-a folosit pe scară largă de *kadogo* – copii soldați.[455] Avea încredere în ei. Vorbind cu un om de afaceri străin, el a spus: „Nu vor face niciodată nimic împotriva mea. Ei mi-au fost alături de la început. Sunt copiii mei."

Dar apoi, într-o zi, când Kabila discuta cu un consilier despre un summit viitor, unul dintre „copiii" lui a intrat în încăpere, a scos pistolul și l-a împușcat de patru ori.[456]

Evident, nu există nici o opțiune cu adevărat bună aici. Când dictatorii recurg la luptători străini, se lasă la mila altui guvern. Când aleg compatrioți, devin mai vulnerabili la lovituri de stat, pentru că într-o dictatură nu există o loialitate sigură a cuiva față de regim.

Mai există și opțiunea ca, în loc să interpună bodyguarzi între tiran și ceilalți, dictatura să se

izoleze folosind spații goale, garduri și turnuri de pază. Poate fi o măsură eficientă, pentru că majoritatea tentativelor de asasinat pot avea loc în timpul aparițiilor în public ale liderului pentru discursuri, mitinguri sau parade ori când acesta călătorește cu mașina, elicopterul sau avionul.[457] Dacă aparițiile în public sunt rare și tiranul își petrece cea mai mare parte a timpului într-o fortăreață îndepărtată, construită special pentru a-i asigura protecția, atunci șansele de a fi omorât sunt mai mici.

Pentru liderii democrați, izolarea este foarte dificilă. Deoarece au nevoie să câștige alegeri (corecte), trebuie să desfășoare o campanie electorală și să fie văzuți printre oameni. Nu se poate să nu facă asta. În plus, multora le face cu adevărat plăcere să se întâlnească cu oamenii și să le asculte problemele. Dacă nu este așa, înseamnă că și-au ales profesia greșită. Dar activitatea care le face lor plăcere le face viața grea celor care au misiunea de a le asigura protecția.

Dictatorii au aici un avantaj, pentru că ei nu trebuie să iasă în lume și să se întâlnească cu alegători adevărați. Ei sunt mult mai izolați decât liderii democrați, uneori total, izolându-și întreaga țară din frică pentru viața lor.

Ca țară fără ieșire la mare și greu accesibilă din cauza munților și a deșerturilor, Paraguayul a fost dintotdeauna mai izolată decât Chile, Brazilia sau Uruguay.[458] Dar când José Gaspar Rodríguez de Francia a ajuns „dictatorul pe viață" al țării în 1814, el a dus lucrurile la extrem. Paranoic și temându-se că forțele coloniale sau țările vecine mult mai mari

ar fi putut submina independența Paraguayului, el a făcut din țara sa una dintre cele mai izolate țări din lume. Comerțul cu statele vecine a fost redus, iar străinii abia dacă puteau intra în țară. Dacă erau străini care reușeau să intre în Paraguayul lui Francia, ei se aflau rapid în pericol. Când renumitul botanist francez Aimé Bonpland și-a așezat tabăra în apropierea râului Paraná pentru a cultiva planta yerba mate, lucrurile păreau să meargă bine la început. Relațiile lui Bonpland, munca și înțelepciunea muncitorilor din zonă erau o combinație reușită.[459] Apoi, într-o dimineață, colonia lui Bonpland a fost atacată de sute de soldați paraguayeni care traversaseră râul la adăpostul nopții. Au fost uciși 19 oameni și alți zeci luați prizonieri.[460] Pentru dictatorul Paraguayului, Bonpland reprezenta o dublă problemă: în primul rând, cultivarea yerba mate submina poziția lui El Supremo în comerțul profitabil cu această plantă, iar în al doilea rând, expertul francez era un personaj care nu prezenta încredere și care putea lucra cu puterile străine pentru a submina regimul.[461] Poate că botanistul ar fi putut încerca chiar să-l omoare. Pentru a neutraliza amenințarea, de Francia l-a luat ostatic pe Bonpland.

Bonpland nu a fost singurul străin tratat astfel. Johann Rudolf Rengger, un medic elvețian, fusese de asemenea luat ostatic. Rengger descria cum decursese o întrevedere cu El Supremo însuși: „Când te întâlnești cu dictatorul, nu ai voie să te apropii la mai mult de șase pași, până ce îți face semn că te poți apropia". De Francia era atât de speriat că putea fi omorât, încât cei cu care se vedea

trebuia să stea cu brațele întinse, îndepărtate de corp și cu palmele în sus pentru a vedea că nu poartă armă. De fapt, nici chiar gărzile sau funcționarii nu aveau voie să se apropie dacă purtau cuțit. Și, pentru orice eventualitate, de Francia avea întotdeauna grijă ca armele lui să fie la îndemână, oriunde mergea.[462]

Este greu să procedezi precum de Francia și să-ți transformi țara într-un colț izolat de lume, dar ideea de bază continuă să fie aceea că, spre deosebire de liderii democrați, dictatorii își pot permite să se izoleze. Dacă nu pot face asta la nivel de țară, cel puțin se pot izola ei de oamenii pe care îi conduc.

În iarna lui 2022, președintele rus Vladimir Putin nu era doar izolat, ci complet deconectat de la realitățile vieții poporului rus. Viitorul regimului era sub semnul întrebării. Ucrainenii rezistau cu curaj războiului de agresiune, iar forțele armate ruse începeau să rămână fără soldați. Pentru că nu existau suficienți soldați voluntari, tinerii ruși au fost obligați să meargă pe front. Condițiile erau îngrozitoare. Pentru zeci de mii de familii, războiul pe care îl văzuseră până atunci prezentat cu abilitate propagandistică devenise acum realitate, când fii, tați și soți erau trimiși la moarte pe pământul mocirlos, rece și neiertător al Ucrainei. Unii dintre soldații înrolați erau atât de prost echipați, încât familiile erau nevoite să le cumpere truse medicale. Dacă îndrăzneau să se retragă din calea focului de artilerie al inamicului sau a rachetelor antitanc, puteau ajunge în fața așa-numitelor „trupe barieră", desfășurate de Moscova (sau de Groznîi) în scopul

împușcării soldaților care voiau să scape din măcel.[463]

Mătușa unui tânăr rus din regiunea Lipețk din vestul țării spunea că nepotul ei fusese trimis pe linia frontului cu Ucraina la doar opt zile de la mobilizare. Nici măcar nu aveau comandanți acolo. „Au fost loviți de obuziere", spunea ea. „De ce, după doar o săptămână de instrucție, au fost aruncați în pădure și lăsați să moară acolo?", voia ea să știe.[464]

Pe 25 noiembrie 2022, Putin stătea în fața camerelor de filmat, într-un scaun luxos de culoare crem din reședința sa luxoasă din vestul Moscovei. Se adresa mamelor a 17 băieți care luptau în Ucraina.

„Vreau să știți că eu, personal [sic], și conducerea țării împărtășim această durere", a spus Putin. „Înțelegem că nimic nu poate alina durerea pierderii unui fiu, a unui copil", a adăugat el.[465]

Părea că, în sfârșit, Putin fusese suficient de curajos pentru a înfrunta direct nemulțumirea poporului. Dar, de fapt, totul era regizat. Mamele fuseseră alese de regim, una – o fostă oficialitate guvernamentală, alta – mama unei înalte oficialități militare din Cecenia, alte câteva – membre active ale unui ONG prorăzboi finanțat de stat.[466]

Ba chiar și mai rău, Putin nu doar regizase întâlnirea pentru a face să pară că războiul se bucura de sprijinul populației mai mult decât era. El le-a spus acelor femei (și, mai important, telespectatorilor de acasă) că nu trebuiau să aibă încredere în nimic din ceea ce vedeau.

„Este evident că viața este mai complicată și diversă decât ceea ce se vede la televizor sau pe internet – nu

puteți avea încredere în nimic din toate acestea, sunt tot felul de știri false, înșelătorii, minciuni", le-a spus Putin.[467]

Desigur, șansele ca una dintre femeile alese pentru emisiune să se ridice și să-l înjunghie pe Putin erau extrem de reduse. Dar, dacă emisiunea nu ar fi fost o înșelătorie și el chiar s-ar fi întâlnit cu mame reale, una dintre ele ar fi putut încerca să-l omoare pe cel care îi trimisese copilul iubit la moarte în Bahmut. Poate că da, dar Putin nu va afla niciodată, pentru că, spre deosebire de liderii democrați, el poate evita o întâlnire adevărată cu oamenii.

O altă cale pe care o pot urma despoții este aceea a unui cult intens al personalității, combinat cu represalii dure. În felul acesta se poate crea o atmosferă „în care asasinarea unui lider nu poate fi luată măcar în considerare, nu mai vorbim planificată și dusă la îndeplinire".[468] De-a lungul istoriei, au fost tirani care au reușit chiar să facă poporul să creadă că pot citi mințile oamenilor, că sunt zeități. Iar dacă omul din tabloul din clasă, de pe panoul publicitar din oraș și din cărticica pe care toată lumea trebuie s-o poarte la ea nu este de fapt om, ci un Dumnezeu, a-l contesta ar fi o nebunie.

O zeitate ar ști asta chiar înainte să se întâmple. Și, dacă s-ar trage asupra lui, ar supraviețui, neîndoielnic. Din perspectiva noastră, lucrurile ar putea părea destul de ciudate, dar, din punctul de vedere al popoarelor din acele țări, pare să fie logic. Aceștia sunt oameni care au văzut dictatori care și-au ridicat o statuie de aur pe care au pus-o pe un piedestal să se învârtă după soare sau care au construit orașe în mijlocul pustietății, aparent din

nimic. In școli, în spectacolele televizate și la radio li se spune că liderul suprem vede tot și aude tot. Cum să nu creadă că este adevărat?

Dacă haitienii obișnuiți și-ar fi întâlnit președintele în anii 1960, ar fi văzut un bărbat cu pălărie neagră, ochelari cu ramă groasă neagră și costum negru. Mâinile lui puteau fi rareori văzute și vorbea rar, cu o voce pițigăiată. Arăta de parcă era din altă lume – și nu întâmplător. François Duvalier, cunoscut ca Papa Doc datorită studiilor sale medicale, își crease deliberat o imagine ce amintea de Baron Samedi, spiritul voodoo al morților.

Conștient că milioane de haitieni aveau legături puternice cu practicile voodoo, el a folosit acest lucru în avantajul său. Se spune că, la un moment dat, le-ar fi ordonat oamenilor săi să-i taie capul unui rival și să i-l aducă pentru că voia să vorbească cu spiritul lui.[469] Duvalier se prezenta ca o ființă aparent omnipotentă, inaccesibilă muritorilor de rând. „Dușmanii mei nu pot ajunge la mine", spunea el, „sunt deja o ființă imaterială."[470]

Pentru a-și întări imaginea de zeitate, bombarda permanent populația cu imagini ale omnipotenței lui. A mers până într-acolo încât a introdus versiunea Papa Doc a rugăciunii Tatăl Nostru: „Doc al nostru, care ești în Palatul Național pe viață, sfințească-se numele Tău de generațiile prezente și viitoare. Facă-se voia Ta în Port-au-Price și în provincii."[471]

Dacă toate acestea nu erau suficiente pentru a induce ascultare, Papa Doc avea oamenii lui pe post de baubau. Tonton, Macoute purtau în mod obișnuit uniforme negre și ochelari de soare când îi

ucideau și torturau pe cei care dădeau dovadă de nesupunere. După cum se și dorea, rivalii lui Duvalier ajunseseră să creadă că acesta știa unde erau și ce făceau.[472] A fost la putere mai mult de 13 ani și a murit din cauze naturale.[473]

Dar, și dacă reușesc să își descurajeze poporul să-i omoare, tiranii trebuie să își facă griji și din pricina altor actori.

În septembrie 1990, șeful Forțelor Aeriene ale Statelor Unite, Michael J. Dugan, i-a dat un interviu reporterului Rick Atkinson de la *Washington Post*. Era o perioadă de mare tensiune, căci Irakul, sub conducerea lui Saddam Hussein, tocmai invadase și ocupase Kuweitul vecin. Războiul din Golf era pe cale să izbucnească. În interviu, Dugan a făcut aluzie la faptul că Statele Unite ar putea încerca să-l elimine pe Saddam Hussein, pe cei apropiați, inclusiv garda personală și amanta acestuia. Cum Saddam Hussein era pionul principal, spunea Dugan, „dacă și când ne hotărâm să recurgem la violență, el ar trebui să fie în centrul atenției noastre". Mai târziu pe parcursul interviului, generalul a mai spus că nu se aștepta să întâmpine opoziție politică în acest sens.[474] După cum s-a dovedit, Dugan n-a avut dreptate. La scurt timp după ce a făcut aceste comentarii, a fost concediat de vicepreședintele Dick Cheney.

Concedierea lui avea legătură cu un decret prezidențial din 1976, în care se spunea: „Nici o persoană angajată de guvernul Statelor Unite sau care acționează în numele acestuia nu se va implica și nu va conspira pentru a se implica într-un asasinat".[475] Decretul fusese dat de președintele

Gerald Ford, după ce se aflase că agenții americane de informații fuseseră implicate în mai multe comploturi de asasinare a unor lideri străini. Dintre acestea, cele mai cunoscute au fost furnizarea de arme disidenților care voiau să-l omoare pe Rafael Trujillo în Republica Dominicană și, de asemenea, tentativele de a-l asasina pe Fidel Castro, care s-au întins de-a lungul mai multor ani. Mai puțin cunoscut este cazul agenților CIA însărcinați cu asasinarea naționalistului congolez Patrice Lumumba în Zair.[476]

Comisia care a întocmit dosarul cazului a susținut că asasinatul era „incompatibil cu principiile americane, ordinea internațională și moralitatea".[477] Dar rămânea o portiță, pentru că se spunea că acestea se aplicau pe timp de pace – ceea ce însemna că asasinarea unor lideri străini putea fi considerată acceptabilă dacă acel stat era în război cu Statele Unite.

Statele Unite nu sunt singurul stat care permite asasinarea unor șefi de stat străini. Republica Populară Democrată Coreeană, una dintre țările în care Statele Unite ar putea recurge la asasinate țintite în viitor, are și ea o istorie în ceea ce privește asasinatele.

La începutul lui 1968, Kim Shin-jo, în vârstă de 27 de ani, se afla în munți. Era ianuarie, când în Coreea este foarte frig mai ales la munte. Trimis de Phenian, el și camarazii săi se îndreptau spre Seul pentru a-l ucide pe președintele Coreei de Sud. Din greșeală sau șansă pură, a fost zărit de niște săteni. Știa ce avea de făcut, să-i omoare și să-i îngroape. Avea o misiune de îndeplinit și, dacă nu-i omora

acum, întregul plan putea fi în pericol. Dar pământul era înghețat. Dacă trebuia să-i îngroape acolo, ar fi durat o veșnicie.

După niște deliberări, le-a spus să nu povestească nimănui că l-au văzut. Pe când Shin-jo se îndepărta, sătenii au contactat imediat poliția, care a anunțat armata. Soldații sud-coreeni îi căutau acum pe Shin-jo și pe ceilalți intruși. Contrar așteptărilor, și-au continuat drumul spre palatul prezidențial sud-coreean, unde trebuia să-l omoare pe președintele Park Chung-hee. Până la urmă, au reușit să ajungă la 100 de metri de Casa Albastră. Deși atacul propriu-zis a eșuat, a fost nevoie de mai mult de o săptămână și de sute de soldați ca grupul de comando nord-coreean să fie găsit și anihilat. Chiar și așa, unul dintre membrii grupului a reușit să scape viu și să se întoarcă în Coreea de Nord. Descoperiți dintr-o întâmplare, asasinii s-au apropiat mult de atingerea obiectivului, ceea ce a fost foarte stânjenitor pentru regimul sud-coreean.[478]

Trei luni mai târziu, pe o insuliță de la Marea Galbenă numită Silmido, guvernul sud-coreean își pregătea răspunsul la incident. 32 de bărbați, „genul de bătăuși care se încaieră în stradă", erau instruiți de forțele de securitate sud-coreene.[479] Cea mai importantă lecție pe care o aveau de învățat era, după cum spunea unul dintre instructori, că trebuie să ucizi ca să trăiești.[480] Misiunea lor era să treacă în Coreea de Nord, prin zona demilitarizată, pentru a-l omorî pe Kim Il-sung. Era timpul răzbunării pentru raidul de la Casa Albastră și ei urmau să-i taie gâtul lui Kim Il-sung.[481]

Pe insulița Silmido, viața era grea. Izolată, Unitatea 684 trebuia să se lupte nu doar cu ședințele de instrucție și marea, ci și cu superiorii. După câteva luni pe insulă, n-au mai primit solda. Mâncarea pe care o primeau era proastă. Iar peste toate acestea, orice contact cu lumea exterioară era strict interzis. Când doi dintre soldați au încercat să dezerteze, în iunie 1968, au fost omorâți în bătaie. Un alt recrut a murit în timpul instrucției de supraviețuire pe mare.[482]

La începutul lui august 1971, Yang Don-soo, unul dintre instructorii de pe Silmido, se pregătea să plece de pe insulă după provizii. A auzit împușcături. Intrigat, a crezut că erau atacați de forțele nord-coreene de securitate. Până să înțeleagă ce se întâmpla, a fost împușcat în gât. Dar nu era inamicul, erau propriii oameni. „Când m-am trezit, sângeram din gât și peste tot instructorii erau omorâți de recruți, fugeau sau erau împușcați din nou de recruții care voiau să fie siguri că sunt morți", povestea el.[483] Sângerând din greu, a reușit să se târască până pe plajă. S-a rugat la Dumnezeu să nu-l găsească recruții.

Din fericire, aceștia aveau alte planuri, mai mari. După ce au plecat de pe insulă în uniformele de parașutiști, plutonul morții a rechiziționat un autobuz cu care au plecat către Seul, înarmați cu carabine și grenade.[484] În loc să meargă la Phenian ca să-l omoare pe Kim Il-sung, ei s-au îndreptat către Casa Albastră să-l ucidă pe dictatorul sud-coreean Park Chung-hee, pe care îl considerau responsabil pentru suferințele îndurate.[485] În capitală s-au luptat cu forțele de securitate, adunate

în grabă pentru a-i intercepta.[486] Când a devenit clar că erau copleșiți numeric, fără șanse de scăpare, unii dintre recruți s-au aruncat în aer cu grenadele pe care le aveau asupra lor.[487] Dintre cei 24 de recruți de la început, care luaseră parte la răscoală, doar patru au supraviețuit – până în 1972, când au fost executați.[488]

Dar de ce a cedat Unitatea 684? Condițiile dure din Marea Galbenă au jucat cu siguranță un rol, dar există și speculații conform cărora guvernul sud-coreean, pe atunci încă o dictatură militară, urma să-i elimine pe cei din plutonul morții, pentru a fi sigur că nu avea să se știe că existaseră măcar. Dar, conform spuselor unuia dintre instructori, adevăratul motiv pentru care asasinii au acționat așa cum au făcut-o a fost faptul că nu aveau nici o speranță.[489] Nordul comunist și Sudul capitalist își îmbunătățiseră de curând și în mod neașteptat relațiile, așa că atacul asupra Phenianului fusese revocat. Din acest motiv, ucigașii se pare că s-au gândit că nu vor mai pleca niciodată de pe Silmido. După cum spunea un observator, începuseră să se considere tot mai mult niște „deținuți cu condamnări pe termen nelimitat".[490]

Cu toate acestea, în ciuda acestei experiențe, „decapitarea" conducerii nord-coreene continuă să facă parte din strategia Coreei de Sud. „Cea mai bună descurajare pe care o putem avea, alături de propriile bombe nucleare, este de a-l face pe Kim Jong-un să se teamă pentru viața lui", spunea un fost general sud-coreean în 2015.[491] În acest scop, Coreea de Sud urmează o strategie dublă, și anume dacă ar escalada conflictul cu Coreea de Nord,

armata sud-coreeană ar declanșa o rafală de rachete de precizie țintit împotriva conducerii nord-coreene. În plus, s-ar trimite o unitate militară specială pentru a-l găsi și asasina pe Kim Jong-un, înainte ca acesta să poată riposta cu armamentul nuclear nord-coreean.[492]

Expertul în armament nuclear Ankit Panda, autor al cărții *Kim Jong Un and the Bomb*, descrie logica din spatele acestei strategii astfel:

> Ca dictatură individualistă, având armata și forțele nucleare sub controlul unui singur om, Coreea de Nord poate că nu ar fi descurajată de escaladarea nucleară în timpul unui conflict limitat, cu amenințarea distrugerilor provocate unor ținte importante din punct de vedere militar și economic. În consecință, ea trebuie amenințată cu pedepsirea directă a conducerii.[493]

Cu alte cuvinte, dat fiind că Kim Jong-un nu este prea îngrijorat de distrugerea țării, Coreea de Sud trebuie să găsească altceva de care să îi pese. Iar aceasta este viața lui.

Deși o astfel de strategie are logică, este și foarte periculoasă, pentru că sunt multe modurile în care se poate da greș. Ca să ilustrăm doar unul dintre ele, să ne imaginăm următorul scenariu. Tensiunile dintre Coreea de Sud și cea de Nord escaladează.[494] Necunoscând locul exact în care se află Kim Jong-un, rachetele sud-coreene țintesc un depozit de muniție nord-coreean care se întâmplă să se afle în apropierea uneia dintre numeroasele ascunzători ale dictatorului. Kim Jong-un este acolo, făcându-se mic de frică și interpretează greșit atacul asupra depozitului militar drept un atentat la viața lui. În

acest scenariu, el are acum un motiv puternic să folosească armele nucleare înainte de a fi ucis.
Dincolo de asta, dictatorul are motiv să schimbe modul în care se aprobă folosirea armelor nucleare, iar asta creează un risc structural imens. Strategia sud-coreeană se bazează pe ideea că amenințarea armelor nucleare nord-coreene poate fi evitată, dacă Kim Jong-un este ucis înainte ca ele să fie lansate. Într-o democrație, problema ar avea o soluție simplă. Dacă s-ar întâmpla ca președintele SUA, care controlează în mod normal lansarea armelor nucleare, să moară, autoritatea respectivă se transferă automat la vicepreședinte.[495] Acest model de structură de comandă se numește „devoluție" și funcționează bine în democrații.
Dar nu este un model pe placul dictatorilor, pentru că formarea unei linii de succesiune prezintă riscul creării de centre alternative de putere.[496] Și, cum principala amenințare pentru majoritatea tiranilor, inclusiv Kim Jong-un, este una internă, nu externă, dictatorul nord-coreean a făcut altceva. În 2022, regimul nord-coreean a declarat:

> În cazul în care sistemele de comandă și control ale forțelor nucleare ale statului sunt în pericol din cauza unui atac al forțelor ostile, automat și imediat se va lansa un atac nuclear pentru a distruge forțele ostile, inclusiv locul de origine și de comandă a atacului, conform unui plan de operațiuni stabilit în prealabil.[497]

În fața amenințării asasinilor străini, Kim Jung-un a pus lucrurile pe pilot automat nuclear, iar acel pilot automat a adus cu el tot felul de riscuri.[498] Dacă intervine o distorsiune în funcționarea acestuia, de

exemplu, pentru că, deși e nevătămat, Kim Jung-un nu poate fi contactat? Ar intra ofițerii în panică, presupunând că a murit? Războiul nuclear ar putea izbucni ușor, chiar dacă nici una dintre părți nu dorește acest lucru. Lăsând la o parte aspectele legale și de moralitate, exact aceasta este problema amenințării dictatorilor cu asasinarea venită din străinătate: din momentul în care „decapitarea" se transformă în amenințare reală, fiecare formă de conflict riscă să devină existențială pentru dictator. Când acesta este cazul, miza devine brusc atât de mare, încât riscul unui război total crește enorm. Aceasta este o problemă foarte mare pentru noi toți, în special când dictatorul nu are acces doar la arme convenționale, ci și la arme de distrugere în masă.

În timp ce amenințarea cu asasinarea a fost o problemă pentru tirani din timpuri străvechi, natura și gravitatea amenințării s-a schimbat recent.

La 5:41 după-amiază, președintele venezuelean Nicolás Maduro se afla pe o scenă pe care ținea un discurs, când, dintr-odată, s-a oprit și a privit în sus. Era nervos pentru că se întâmpla ceva pe cer care nu părea în ordine.[499] Cu toate acestea, a rămas pe loc și, două minute mai târziu, vorbea despre refacerea economică. Sosise timpul, spunea el. Prin fața lui, mii de soldați defilau pe Avenida Bolívar, una dintre cele mai mari artere din Caracas.

Dintr-odată, de sus s-a auzit o explozie. Într-o clipă, s-a produs detonarea unei încărcături explozive care a provocat nori negri deasupra și dedesubtul unei drone. Neînțelegând ce se întâmpla, Maduro s-a oprit din discurs, iar transmisiunea a fost întreruptă. La doar 14 secunde de la prima explozie, o altă dronă a căzut și a explodat în apropiere.

Dacă prima explozie a provocat confuzie, cea din urmă a declanșat o adevărată panică. În loc să-l apere pe Maduro de dușman, oricare ar fi fost acesta, militarii care mărșăluiau pe Avenida Bolívar fugeau care încotro ca să își salveze viața.
Maduro nu a fost rănit, dar modul de desfășurare a atacului ar trebui să servească drept un semnal de alarmă pentru toți tiranii. Președintele venezuelean ar fi putut fi ucis cu ajutorul unei drone comerciale, care poate fi achiziționată de pe Amazon. Cum dronele proliferează, ele vin cu soluția la una dintre marile probleme pe care le au actorii nonstatali când planifică uciderea unui tiran, și anume nevoia de proximitate fizică față de țintă, în vederea otrăvirii, înjunghierii sau împușcării acesteia.[50] Din cauza nevoii de proximitate fizică, asemenea atacuri sunt foarte riscante pentru tiran, dar și pentru atacator.
La câteva secunde de la o împușcătură, tiranul poate fi mort sau pe moarte, iar atacatorul va muri probabil și el sau, cel puțin, va fi în drum spre închisoare. Să ne gândim la asasinii celebri, precum John Wilkes Booth, cel care l-a ucis pe președintele american Abraham Lincoln, și care a fost împușcat; Gavrilo Princip, care l-a asasinat pe arhiducele Franz Ferdinand la Sarajevo, și care a avut parte de o moarte îngrozitoare în pușcărie. Cu dronele moderne, lucrurile nu trebuie să stea așa: atacatorii se pot afla la kilometri distanță, așteptând ocazia perfectă pentru a-și lansa lovitura. Iar când o fac, acum pot să și scape. Pentru dictatori, care-și bazează supraviețuirea pe frică, este o perspectivă terifiantă.
Asasinatul este ceva imprevizibil. Tiranii pot face totul ca la carte pentru a rămâne la putere: să

gestioneze elitele, să slăbească puterea deținătorilor de arme și să gestioneze masele, în vreme ce descurajează puterile străine, pentru ca acestea să nu le „decapiteze" regimul. Dar nici un lider nu poate controla totul, și exact aceasta este problema când vorbim despre tiranicid. Tentativele complexe de asasinat pot fi prevenite de multe ori, dar lupii singuratici sunt greu de oprit. Cât de bine pot răspunde tiranii la amenințări depinde în mare măsură de cât de puternici sunt. Cu cât sunt mai puternici, cu atât sunt o țintă mai atrăgătoare, dar puterea pe care o dețin înseamnă și că se pot proteja mai bine.

Dar să spunem că lucrurile merg prost și liderul moare. Se văd zorii unei noi perioade. Odată tiranul îndepărtat, ce se va întâmpla? Vor merge lucrurile mai bine? Se vor înrăutăți? Vom afla în capitolul următor.

8
AI GRIJĂ CE-ȚI DOREȘTI

> *Există dictatori mai răi decât mine, nu? Sunt deja răul mai mic.*[501]
>
> Aleksandr Lukașenko, președinte al Belarusului

După aproape o jumătate de secol la putere, tiranul a căzut. Multora li se părea nemuritor, dar conducerea și viața lui s-au terminat, în sfârșit. La funeraliile pregătite în grabă, steagurile flutură peste tot și, deși jumătate dintre cei prezenți l-au disprețuit pe bărbatul în vârstă pentru impulsivitatea și cruzimea lui, se străduiesc să nu lase să se vadă acest lucru.

Pe străzi și în fața ecranele de televizor ale națiunii, dușmanii dictatorului exultă – cei care au fost

torturați, cei care au fost hărțuiți. Nu fusese doar un zvon, coșmarul care a durat decenii s-a sfârșit.
Oare așa e? Uneori răspunsul este da. Visul urât se sfârșește și, dacă tiranul pierde controlul asupra țării, există o șansă ca democrația să își facă apariția. Dar, cel mai adesea, răspunsul este nu. Când tiranii se prăbușesc – fie că sunt exilați în străinătate, fie că sunt în coșciug ori în închisoare –, lucrurile rămân adesea la fel sau se înrăutățesc. Cei mai mulți sunt înlocuiți de alți dictatori. Doar 20% dintre liderii autocrați care au căzut în perioada 1950–2012 au fost urmați de un regim democratic.[502]
În cazul cel mai rău, rezultatul căderii tiranului nu este doar venirea altuia, ci conflicte violente și haos. Dar dacă dictatorul este sursa suferințelor țării, n-ar trebui ca înlăturarea lui de la putere să fie un pas în direcția corectă?
Nu neapărat. Islam Karimov, dictatorul uzbec care a devenit notoriu pentru regimul în care oameni erau fierți de vii, ar fi spus, se pare, „fără om, fără probleme".[503] Când vorbim despre succesiunea dictatorială, exact opusul este adesea adevărat: fără om, multe probleme. Asta din cauză că realitatea nu este fără om, ci cu mulți oameni care se luptă acum să devină acel om.
Când un lider democrat aflat în funcție moare sau pierde alegerile, toată lumea știe ce urmează să se întâmple. Este un proces, există reguli și instituții care să le controleze pe ambele. Succesorii imediați pot fi aleși prin înțelegeri în spatele ușilor închise, dar, mai devreme sau mai târziu, noii lideri trebuie să înfrunte electoratul venit la urne. Dacă reușesc să convingă o majoritate de alegători, sau cel puțin pe

cei care contează, succesorii urmează la putere pentru o perioadă limitată – adică până la alegerile următoare, când se repetă ciclul democratic.
În sistemele politice în care o persoană poate guverna o perioadă limitată, cum este în Statele Unite, unde președinții pot sta în funcție cel mult opt ani, regulile sunt și mai stricte și adesea rotația nu este doar norma, ci o cerință legală. În dictaturile individualiste nici una dintre aceste situații nu există. Poate că pe hârtie există niște reguli care ar trebui să conteze când dictatorul este pe punctul de a pleca, dar ele nu mai contează când acest lucru se întâmplă.
Tiranii doresc, dacă puterea le permite, să creeze un sistem care este centrat pe ei. Instituțiile care funcționează, de exemplu un serviciu public eficient sau o justiție independentă, constituie o piedică. În măsura în care continuă să existe alte centre de putere, tiranii încearcă să se insereze în disputele lor ca forță de adjudecare.[504] În loc să găsească o soluție de compromis convenabilă pentru cei implicați, tiranul stabilește învingătorii și perdanții și-și impune judecata prin represiune. Asta nu înseamnă că interesele centrelor de putere aflate în competiție au dispărut, dar peste ele se pune un capac care împiedică intrigile și comploturile să degenereze în împușcături.
Când căderea dictatorului pare iminentă, capacul acela sare în aer, tensiunile se acumulează și toată lumea începe să comploteze pentru a se asigura ca interesele lor vor prima. Conflictul din spatele scenei se transformă într-o luptă de palat sau de stradă.

Iar când tiranii se prăbușesc, euforia poate deveni tragedie. Strigătele de victorie devin repede țipete după ajutor.

În primăvara lui 2019, oamenii dansau pe străzile din Khartoum.[505] Femeile cântau, civilii erau sus pe tancuri alături de militari pentru a-și sărbători victoria și promisiunea că lucrurile vor fi mai bune. Ceea ce începuse ca o revoltă pașnică din cauza prețului pâinii, a dus, dintr-una într-alta, la sfârșitul domniei lui Omar al-Bashir, care fusese la cârma dictaturii de pe Nil mai bine de trei decenii. Era un moment al victoriei.

Dar, deși protestatarii pașnici au provocat clătinarea lui Bashir, armata a fost cea care i-a adus prăbușirea. Iar acum, când militarii erau la putere, n-aveau să-i mai dea prea ușor drumul.

Tinerii sudanezi, bărbați și femei, plini de speranță pentru viitorul țării lor, au hotărât să facă o manifestație pe strada Buri, în centrul Khartoumului, în apropierea cartierului general al armatei sudaneze. Acolo s-au aflat protestatari la toate orele din zi și din noapte, săptămâni la rând, ba chiar au ridicat și corturi. Situația era tensionată, dar și plină de bucurie. Demonstranții cântau, dansau, cântau la instrumente. Uneori li se alăturau și soldații. La un moment dat, un bărbat în kaki a fost văzut cântând la saxofon.

Dar apoi, pe 3 iunie, peste tabără s-a așternut întunericul, pentru că electricitatea a fost întreruptă. Mașini cu bărbați înarmați au început să vină, iar vorba s-a dus repede. După care au început violențele. În haosul acelei zile, nici măcar cei care locuiau în apropiere de strada Buri nu înțelegeau ce se întâmplă, dar experții BBC specializați pe

adunarea informațiilor din surse deschise au reconstituit evenimentele acelei zile.[506] Bărbații care veniseră în mașini făceau parte din Forțele de Sprijin Rapid (FSR). Sub conducerea lui Mohamed Hamdan Dagalo, FSR se născuseră din forțele de miliție care fuseseră folosite de Bashir pentru a reprima revoltele din regiunile periferice ale Sudanului. După plecarea lui Omar al-Bashir, Dagalo și oamenii lui făceau acum parte din Consiliul Militar de Tranziție (CMT), pe care protestatarii voiau să-l preseze să accepte controlul civil.

În timp ce forțele de securitate înaintau, i-au luat în vizor pe protestatarii neînarmați. „Omorâți-i! Omorâți-i!“, strigau ei. Curând, forțele CMT au început să lovească și să tâlhărească. Unele dintre corturile ridicate de protestatari au fost incendiate.[507]

În imaginile transmise în direct în ziua aceea, cineva filmează terenul, iar în fundal se aud împușcături. Când aparatul de filmat se mișcă, surprinde imaginea trupului neînsuflețit al unui tânăr, care zăcea cu fața la pământ. „Cineva a fost împușcat“, strigă cameramanul. „Au omorât pe cineva! Au omorât pe cineva aici, oameni buni“, continuă el. În timp ce el strigă, un al treilea bărbat, îmbrăcat într-o cămașă albastră, încearcă să târască trupul neînsuflețit din drum, dar îi dă repede drumul. Și, deși cameramanul țipă din rărunchi, nimeni nu pare să-i dea atenție.

Când camera de filmat panoramează din nou, se înțelege și motivul, tânărul fără suflare nu este singurul împușcat. Din acest nou unghi de filmare,

o altă persoană este târâtă de doi protestatari, în timp ce alții fug speriați. Dându-și seama, probabil, că nu avea cum să ajute sau pentru că înțelegea că el însuși putea fi oricând împușcat, cameramanul începe să fugă. Cu camera săltând pe umăr, el aleargă și strigă: „Ne omoară, oameni buni!"

În timp ce demonstranții fugeau să se pună la adăpost, forțele de securitate continuau să tragă. Unii protestatari „norocoși" au reușit să ajungă la spital, unde doctorii și asistentele au văzut răni grave provocate de împușcături, biciuiri, lovituri cu țevi metalice și baionete.[508] Chiar și unul dintre doctorii care tratau răniții a fost împușcat.[509] Din păcate, ororile nu s-au oprit aici. Într-un oraș vestit pentru confluența Nilului Alb cu cel Albastru, cadavrele protestatarilor au fost mai târziu pescuite din apă – , în unele cazuri cu cărămizi legate de picioare.[510]

De parcă asta n-ar fi fost destul, lucrurile s-au înrăutățit și mai mult în Sudan. După o scurtă perioadă în care militarii fuseseră de acord să împartă conducerea cu civilii, pe 25 octombrie 2021 au preluat controlul total al țării, spulberând visul de democrație.[511]

Chiar și în aceste condiții, generalii nu au acționat pentru redarea stabilității țării. În schimb, oamenii în uniformă s-au luptat unii cu alții, cu consecințe devastatoare pentru restul Sudanului. În primăvara lui 2023, conflictul dintre generalul aflat la conducerea consiliului director al țării și locțiitorul său s-a dovedit a fi letal când forțele lor s-au ciocnit în centrul capitalei, acolo unde, cândva, protestatarii cântaseră și dansaseră de bucurie pentru că

dictatura lui al-Bashir luase sfârșit.[512] Doar că, de data aceasta, lupta nu s-a limitat la arme mici de foc. În schimb, Forțele de Sprijin Rapid ale lui Dalgado și armata regulată s-au luptat folosind lansatoare de rachete și piese de artilerie. Peste Khartoum a început chiar să plouă cu lovituri aeriene. Războiul deschis dintre Dalgado, omul de la conducerea FSR, și Abdel Fattah al-Burhan, generalul din fruntea armatei, a tras întreaga țară în jos. Mii de civili au murit și peste cinci milioane au fugit din țară.[513]

Dictaturile au tendința nu doar de a suferi un colaps, ci de a exploda, incendiind tot ce se află în jurul lor. Și, deși țările ar putea, teoretic, să iasă din haos precum o pasăre Phoenix, haosul nu face decât să se amplifice pe parcurs. Tiranului poate i-a venit sfârșitul, dar nu și tiraniei. Tranziția nu este liniară, ci un ciclu care pare să se repete. În felul acesta, multe țări trăiesc permanent în tiranie, cu mici întreruperi, când un dictator iese pe ușa din spate a palatului, dar doar pentru a-i face loc altuia. O mare parte a acestei probleme a succesiunii dictatoriale este generată de interesele celui aflat la putere. Lăsați să ia nestingheriți decizii, dictatorii sunt rareori dornici să desemneze un succesor sau să demareze un proces de identificare a unuia pentru când ei nu vor mai fi. După cum am văzut mai sus, supraviețuirea autocraților depinde de percepția puterii lor. Odată ce au desemnat un succesor, ei riscă să își slăbească puterea, dând-o altcuiva, care are acum un interes puternic de a-i înlocui.

Dacă nu este bine făcută, planificarea succesiunii poate echivala cu înmânarea unei arme letale adversarului care vrea să-l înjunghie pe tiran pe la

spate. Așa că tiranii se opun organizării succesiunii, pentru că au convingerea că le va accelera căderea. Dacă țara ia foc sau nu după ce ei nu mai sunt la putere este, în cel mai bun caz, de importanță secundară.

Când tiranii își pierd puterea, există o șansă pentru cei care au făcut parte din regim, dar au fost împiedicați să urce în ierarhie. Poate că vor chiar să ia ei înșiși puterea. Acești rivali doresc schimbarea, dar doar în măsura în care ea le servește interesele. Asta înseamnă că nu vor democrație și nici să dea putere poporului. Ei nu se opun sistemului propriu-zis, ci doar își apără poziția din interiorul lui. Apoi mai sunt elitele care ocupă deja zona de vârf a sistemului. Acești oameni care s-au bucurat de grațiile fostului conducător încearcă să își apere poziția pentru a continua să aibă acces la putere și la bani. Prioritatea lor nu este să schimbe regimul, ci să-l împiedice să se prăbușească, pentru ca ei să poată continua să profite de pe urma lui.

Când despotul este destituit, interesele maselor sunt diametral opuse celor din garda veche și celor ale rivalilor din regim. Masele nu-și doresc o redistribuire a puterii și a banilor în interiorul regimului, ci dinspre regim către cetățeni. Cea mai bună cale de a obține acest lucru este prin democratizare, pentru că, pe măsură ce țara devine tot mai democratică, coaliția câștigătoare se lărgește. Și cu cât este nevoie de mai mulți oameni pentru a păstra puterea, cu atât este nevoie de mai multe resurse pentru ca ei să fie mulțumiți.[514]

Găsirea unui compromis este imposibilă, iar miza este mare. În aceste condiții, orice grup care crede că poate obține superioritatea prin folosirea violenței

va fi tentat să o facă. Și, dintr-odată, conflictul mocnit poate deveni o luptă reală în stradă. Când se întâmplă acest lucru, masele sunt cele care pierd, pentru că avantajul lor competitiv nu stă în folosirea violenței.

O versiune a acestei probleme a succesiunii a deturnat tranziția în Sudan. Mulți oameni doreau să vadă plecarea lui Omar al-Bashir – protestatarii, generalii de armată, precum și liderii FSR, toți voiau să scape de el, dar nu puteau cădea de acord cu ceea ce aveau de făcut în continuare. Poporul dorea o tranziție spre democrație, iar militarii voiau ca un om în uniformă să preia conducerea – deși nici ei nu se puteau pune de acord cine ar fi fost acel om.

Ca o regulă generală, cu cât un regim este mai personalizat, cu atât mai mare va fi dezastrul provocat de prăbușirea tiranului.[515] Dacă sistemul este construit în jurul unui singur lider, ieșirea lui din ecuație poate face întreaga mașinărie să se oprească.

Acest aspect vine în contradicție cu dictaturile monopartid, care au prevăzut un mecanism de succesiune. Sistemele dictatoriale monopartid sunt echipate și pentru a-l menține pe lider la putere, dar există instituții, altele decât liderul însuși, care pot stabiliza regimul când liderul nu mai este. În multe cazuri, aceste sisteme bazate pe un partid au mecanisme care se ocupă de disputele inevitabile care apar cu ocazia alegerii unui nou lider.

Dacă există sau nu reguli eficiente implementate, depinde în mare măsură de puterea elitelor de la palat, comparativ cu cea a liderului. S-ar putea ca dictatorul, regele sau sultanul să nu-și dorească numirea unui succesor, dar elitele, da, de cele mai

multe ori. Acestora nu le pasă de tiran ca individ, cât de continuarea tiraniei, pentru că afilierea la regim este cea care le conferă putere. Scenariul de coșmar pentru ele este o dispută generalizată, în care rivalii se înfruntă direct pentru poziția de vârf, ceea ce duce la război civil și amenință supraviețuirea întregii ordini politice. Temerea este justificată.

În Europa Evului Mediu, succesiunea autocrată a mărit considerabil riscul de război civil.[516] Dar apoi, cu timpul, regulile de succesiune din aceste monarhii absolutiste au devenit mai codificate și rigide. În jurul anului 1000 era perfect normal ca regii europeni să fie urmați la tron de frații lor.[517] Acest sistem este cunoscut ca „principiul senioratului" și este coșmarul tiranilor, pentru că înseamnă că timpul le este potrivnic, cum diferența de vârstă dintre rege și fratele său este în general destul de mică, iar fratele mai tânăr, știind că va urma la tron, are tot interesul să-l vadă mort pe monarh. Din perspectiva regelui, situația este, cu siguranță, una nefericită.

Un sistem mai favorabil regelui și unul adoptat tot mai mult de aceste monarhii este cel al „dreptului primului născut". În acest sistem, cel care îi succedă conducătorului după moartea sa este fiul cel mai mare, și nu fratele său.[518] Pentru că diferența de vârstă dintre prințul moștenitor și rege este în mod normal mare, prințul își poate permite să rămână loial până la moartea tatălui, convins că îi va supraviețui.[519]

Dar dacă așa stau lucrurile, de ce să nu lași tronul moștenire celui mai mic, și nu celui mai mare dintre copii, pentru a maximiza diferența de vârstă? Un

astfel de sistem poartă numele de „dreptul ultimului născut" și are un mare defect, legat de elitele care țin sistemul în funcțiune. Spre deosebire de fiul cel mai mare, care a avut mai mult timp să își construiască treptat propria bază de putere, cel mai mic fiu nu poate garanta că va putea recompensa elitele după ce ajunge pe tron.[520] Aceste mici ajustări cu privire la cine este lăsat pe dinafară și cine accede la tron, fac o mare diferență pentru supraviețuirea liderilor și a regimurilor. Principalii beneficiari ai acestei situații sunt elitele palatului care pot continua să culeagă beneficiile poziției lor, iar țara evită o luptă devastatoare pentru tron. Mai mult, dacă succesiunea este organizată cum trebuie, ea poate mări perioada de ocupare a funcției pentru tiran.

Cum de-a lungul secolelor tot mai multe monarhii europene au trecut de la sistemul bazat pe principiul senioratului la cel al primului născut, capacitatea lor de a organiza succesiunea a crescut mult. Un studiu efectuat pe 960 de monarhii care au domnit în 42 de state europene între 1000 și 1800 a ajuns la concluzia că monarhii care domneau în sistemul bazat pe dreptul primului născut supraviețuiau la putere de două ori mai mult decât cei din alte sisteme de succesiune.[521]

Curtenii puternici vor să beneficieze cât mai mult timp de pe urma sprijinirii regimului. Dacă au impresia că moartea regelui ar duce la pierderea privilegiilor pentru că ar duce și la sfârșitul regimului, este probabil ca ei să nu mai acorde acel sprijin și să favorizeze mai degrabă o mișcare împotriva monarhului. Dar, dacă ei consideră că riscul unui conflict civil (potențial devastator) ar fi

redus datorită existenței unui succesor desemnat, cel aflat la putere ar fi mai puțin în pericol. Desigur, toate acestea sunt valabile și pentru succesorul însuși. Acum, când el sau ea este numit să devină următorul domnitor, există o motivație puternică de a menține acel sistem, în loc să-l submineze. Tot ce are de făcut este să aștepte pentru a accede la tron. Într-adevăr, numirea unui succesor poate extinde domnia conducătorului, prin faptul că există cineva care să protejeze regimul de adversarii săi.[522]

Mulți conducători de țări nedemocratice văd, astfel, că regulile de stabilire a succesorului le fac domnia mai stabilă.[523] În Siria, Hafez al-Assad plănuia să lase puterea fiului său cel mai mare, Bassel.[524] Când Bassel a murit într-un accident de mașină, Bashar, fratele mai mic al lui Bassel, a fost cel ales. Circumstanțele erau neobișnuite. În vreme ce Bassel fusese pregătit vreme îndelungată să preia conducerea, Bashar se specializa în oftalmologie la un spital din Londra și se spunea că nu era interesat de politică. Cu toate acestea, liderii Partidului Baas au decis să-l sprijine pe Bashar în ideea că era calea cea mai sigură de păstrare a sistemului și de evitare a luptelor interne pentru putere.[525] Poate că Bashar nu era perfect, dar era văzut ca opțiunea cea mai puțin rea. După cum s-a văzut, toți ceilalți competitori serioși au fost înlăturați sistematic de pe scena politică de Hafez al-Assad în anii de dinaintea morții sale.[526]

Mai este un factor care are o foarte mare influență în ceea ce se întâmplă după ce cade un tiran, și anume cum se întâmplă asta. Consecințele diverselor forme de „ieșire de la conducere“ diferă mult de tot.

Când un jurnalist a întrebat o vânzătoare din piață cum s-au schimbat lucrurile la un an de la Revoluția de Catifea din Armenia, ea a răspuns că doar un idiot și-ar putea închipui că o revoluție va schimba totul. Femeia cu păr alb care stătea în fața cutiilor de carton pline cu ceapă, mere și roșii a adăugat: „Revoluția este ca o casă nouă, goală; mai ai să faci modificări și s-o mobilezi".[527] Avea dreptate. O revoltă pașnică este o șansă de a crea ceva mai bun, dar nu rezolvă toate problemele dintr-odată. Nu le dă profesorilor resursele necesare educării generației următoare; nu aduce înapoi fabricile care au dispărut de mult; nu readuce prețul vechi al pâinii și al laptelui.[528] Într-adevăr, viața în Armenia continuă să fie grea după ce Nikol Pașinian a doborât guvernul anterior în 2018. Pentru unii poate că este chiar și mai rău. Dar, după ani de conducere autoritară la Erevan, măcar este o deschidere, șansa unui nou început.

În general vorbind, cea mai bună șansă de a rupe ciclul tiraniei este de a da jos tiranii prin proteste pașnice. În cartea lor *Why Civil Resistance Works*, Erica Chenoweth și Maria Stephan arată că 57% dintre campaniile nonviolente de succes au dus la democrație. Iar dintre cele care au implicat violențe, schimbări au produs doar 6%.[529] Motivele sunt diverse – printre ele numărându-se legitimitatea. Doborârea unui regim autoritar bine înrădăcinat prin mijloace pașnice presupune implicarea unui segment larg al populației. După ce vechiul regim a căzut, noul regim are mandatul poporului să facă lucrurile altfel.

Pentru că este implicat un număr atât de mare de oameni, trebuie stabilite modalități pașnice de adjudecare a conflictului. După ce ajung la putere, ei pot folosi acel precedent pentru a se ocupa de alți actori politici fără să recurgă la violență. Este ceva esențial pentru funcționarea unei democrații și înseamnă că mișcările care au ajuns la putere în mod pașnic se pricep la politică.[530] De aceea sunt motivate să continue să funcționeze într-un sistem în care abilitățile lor sunt de folos. Acest fapt le diferențiază de grupurile care preiau puterea prin forță. Ele dețin un set opus de abilități, sunt bune la folosirea violenței, dar nu la negociere. Și pentru că acesta este avantajul lor, de ce s-ar opri acum, când au puterea? N-o vor face. Vor continua să mânuiască sabia, în loc s-o bage în teacă.

În regimurile autocrate în care mobilizarea maselor este dificilă, lovitura de stat este cea mai mare amenințare la adresa dictatorului. Când deținătorii de arme preiau puterea, există trei opțiuni principale: dictatură militară, conducător susținut de armată sau democratizare. În dictaturi, cam două din trei lovituri de stat duc la prăbușirea întregului sistem politic și la nașterea unuia nou.[531] Asta ar putea însemna democrație, o altă dictatură sau ceva între cele două. Interesant este că cifrele s-au schimbat mult, și anume doar 14% dintre loviturile de stat împotriva unor dictaturi au dus la instaurarea unui regim democratic în timpul Războiului Rece, dar în următorii 25 de ani acel număr a sărit la 40%.[532]

Un alt dezavantaj al loviturilor de stat este că rareori acestea sunt singulare. Există tendința ca țările să

cadă într-o capcană a loviturilor de stat, după ce au trecut fie și numai printr-una singură. În Thailanda, de exemplu, au avut loc tentative de lovituri de stat în 1981, 1985, 1991, 1992 (de două ori), 2006 și 2014.[533] Parțial, situația s-ar putea explica prin normele sociale. Într-o societate liberal democrată cum este Norvegia, o lovitură de stat este de neimaginat. Puterea contează în politică, dar același lucru este valabil și pentru legitimitate – iar guvernul norvegian o are din plin. Nu doar a oferit poporului norvegian un nivel de trai ridicat, dar a fost ales prin alegeri libere și corecte. Și, pentru că nu există o istorie recentă a loviturilor de stat, armata norvegiană nu are de ce să se gândească în mod serios la a prelua puterea. La polul opus, o juntă militară ajunsă de curând la putere în urma unei lovituri de stat are puține argumente pentru a se legitima.[534] Deoarece o lovitură de stat poate fi executată de un număr mic de oameni, este greu de spus dacă junta are o legitimitate populară. În plus, junta nu are încă avantajul de a fi acceptată doar pentru că s-a aflat mult timp la putere.[535] În combinație, aceasta face junta (și succesorii săi) vulnerabilă la încă o lovitură de stat, apoi la încă una și așa mai departe. Nu se iese ușor din capcana loviturilor de stat.

Cu toate acestea, se poate spune că unele lovituri de stat împotriva anumitor tipuri de lideri ar putea fi un lucru nu tocmai rău.[536] Loviturile de stat constituie una dintre puținele căi viabile de a scăpa de unii dintre cei mai răi dictatori ai lumii. Nu prea sunt șanse ca ele să ducă la o democrație înfloritoare, dar sunt împrejurări în care pur și

simplu nu există alte opțiuni. Mai mult, nu există oare situații în care este de dorit înlăturarea tiranului, chiar dacă țara nu devine o democrație înfloritoare după aceea? Nu este greu să ne imaginăm câteva scenarii în care acesta este cazul.

Benjamin Disraeli susținea că „asasinatul nu a schimbat niciodată istoria lumii".[537] Dincolo de evidențele bazate pe experiențe și istorisiri din vremurile trecute (cum ar fi izbucnirea Primului Război Mondial, de exemplu) există dovezi clare care arată că Disraeli nu avea dreptate. Asasinarea tiranilor poate da rezultate. Într-un studiu despre efectele asasinatelor asupra instituțiilor și războiului, economiștii Benjamin Jones și Benjamin Olken au constatat că uciderea liderilor nedemocrați poate mări șansele de democratizare a unei anumite țări. Uciderea liderilor democrați, pe de altă parte, nu a adus mari schimbări.[538] Este o constatare subiectivă. Într-o dictatură individualistă, moartea unui singur om poate aduce mai multe schimbări decât într-o democrație liberală matură.

În timp ce asasinatele sunt îndreptate doar împotriva dictatorului sau poate și a celor din imediata apropiere, războaiele civile cuprind totul, provocând de multe ori la sute, mii, uneori chiar milioane de victime. Forța distructivă a acestor conflicte este unică. Adesea, căderea unui tiran în timpul unui război civil nici măcar nu aduce sfârșitul războiului (sau al tiraniei). De exemplu, în 2021, când Idriss Déby a fost omorât de rebeli în Ciad, regimul nu a căzut și războiul nu s-a sfârșit. Nici măcar nu a venit un dictator cu alt nume, căci

puterea a fost preluată de fiul său de 37 de ani, așa că Ciadul a continuat să fie condus de un Déby.
Ca și loviturile de stat, războaiele civile au tendința de a se repeta. Aproximativ două din zece războaie civile reizbucnesc într-un interval de cinci ani.[539] Unii tirani cad, un nou lider apare, iar distrugerile continuă. Adesea aceasta întâmplă pentru că motivul care stă la baza conflictului persistă. Când populația nemulțumită de la periferia unei țări se revoltă pentru că este săracă, fără nici o șansă, plângerile nu dispar doar pentru că s-a ajuns la un acord de încetare a focului.
De asemenea, noul lider va fi tentat să continue lupta, pentru că îl motivează dorința de a nu fi liderul care a pierdut războiul, mai ales dacă face parte din elita conducătoare, care a jucat de fapt un rol în declanșarea lui.[540] Nimeni nu vrea să își asume eșecul, așa că vor continua să lupte.
Dar, chiar dacă noul lider ar vrea să cadă la pace cu rebelii, nu-i va fi ușor s-o facă. Unul dintre motivele pentru care este atât de greu pentru regimurile autoritare să facă pace cu rebelii este că, chiar și după ce un dictator a murit, se străduiesc să le facă o promisiune credibilă adversarilor lor.[541]
Pentru a ilustra acest lucru, trebuie să ne îndreptăm atenția către țărmul de nord al celui de-al doilea cel mai mare lac al Africii, Tanganyika. În noaptea de 13 august 2002, locuitorii din Gatumba, o așezare burundeză de la granița cu Republica Democratică Congo, au auzit ceva neobișnuit.[542] Dinspre vest, de dincolo de mlaștină, se auzeau sunete de tobe, clopote și fluiere. „Dumnezeu ne va arăta cum să

ajungem la tine și unde să te găsim", cântau siluetele din umbră.
Unele dintre siluetele care se apropiau, dar nu toate, purtau uniforme militare. Locuitorii din Gatumba, mulți dintre ei refugiați, nu știau că tobosarii și cântăreții făceau parte din Forțele Naționale de Eliberare (FNL). Majoritatea erau bărbați, dar unii dintre ei erau doar niște copii, atât de mici că își târau armele pe pământ.[543]
FNL era un grup de rebeli hutu, activ în războiul civil burundez care începuse după asasinarea lui Melchior Ndadaye, primul președinte ales democratic al statului Burundi. Până în august 2000, după ce nenumărați burundezi și-au pierdut viața, guvernul burundez a semnat un tratat de pace cu majoritatea grupărilor armate din țară – dar nu și cu FNL. Acesta din urmă, condus de Agathon Rwasa, de 49 de ani, a continuat să lupte.
În acea noapte, în Gatumba, luptătorii FNL au început să tragă. Majoritatea victimelor lor erau banyamulenge, un grup etnic din Congo categorisit adesea drept tutsi. Împușcăturile, incendiile și țipetele au creat un haos total. Dar, în ciuda violenței, unii oameni au crezut că vor fi salvați, dat fiind că atacatorii strigau: „Veniți, veniți, o să vă salvăm".[544]
Dar nimeni n-a venit în ajutor. În schimb, rebelii îi împușcau pe oamenii care își părăseau corturile. Mulți dintre cei care nu și-au asumat acel risc au pierit înăuntrul acestora, arși de vii. *Washington Post* relata mai târziu că o fată de 16 ani și-a văzut mama murind împușcată în cap, fratele decapitat și tatăl pradă flăcărilor.[545] Luptătorii FNL au

măcelărit peste 150 de civili congolezi și au rănit alți 106. Conform ONU, majoritatea victimelor au fost femei, copii și nou-născuți; aceștia au fost întâi împușcați, apoi arși.[546]

Când am vorbit cu Aghaton Rwasa despre masacrul din Gatumba, el a refuzat să își asume responsabilitatea, spunând că modul în care a fost tratat ca urmare a acuzațiilor a fost nedrept. Dar, în ciuda faptului că a continuat să își susțină nevinovăția, a ținut să spună că era creștin. „Cred în puterea iertării", a adăugat el.[547]

Cazul lui Rwasa demonstrează de ce se pune atât de greu capăt războaielor civile. În 2004, autoritățile burundeze au emis un ordin de arestare pe numele lui pentru acel masacru.[548] Dar, pentru ca un asemenea om, acuzat de crime de război, să înceteze lupta, el trebuie să fie convins nu doar că victoria militară este imposibilă, ci și că guvernul nu-l va urmări după ce depune armele. Nu este ușor, pentru că a nu încerca să-l prinzi pe liderul rebel ale cărui trupe au provocat atâta suferință ar fi strigător la cer. Două decenii mai târziu, Rwasa nu petrecuse nici măcar o zi în închisoare pentru masacrul de la Gatumba. În schimb, a reușit să ajungă președinte al Camerei Deputaților din parlamentul statului Burundi și chiar a candidat la președinție.[549] Era departe de a fi un proscris.

Liderii democrați sunt puternic restricționați când vine vorba să coopereze cu oameni precum Rwasa, pentru că au nevoie de sprijinul alegătorilor, în schimb, tiranii le pot promite orice liderilor rebelilor. Vor amnistie? Desigur. Vor ca soldații lor să intre într-o armată regulată? Nici o problemă. Pot

să promită orice. Pe de altă parte, a depune armele în schimbul promisiunilor unui dictator poate fi un gest sinucigaș – în general, nu te ajută cu nimic. Idriss Déby este un bun exemplu în acest sens. Când un lider rebel a semnat un acord și s-a întors din exil, crezând că este în siguranță, a fost ucis în casa lui din N'Djamena.[550] Războaiele civile nu sunt doar extrem de distructive și de letale, dar sunt și greu de încheiat – mai ales pentru dictatori.

Asta ne aduce la schimbarea de regim impusă din străinătate. La sfârșitul lui martie 2003, George W. Bush a spus: „Acestea sunt etapele de început a ceea ce va fi o campanie amplă și concertată".[551] Trei săptămâni mai târziu, civilii irakieni și soldații americani dădeau jos statuia lui Saddam Hussein din Piața Al-Firdos din Bagdad. Mai târziu, în același an, un Saddam Hussein zdrențăros a fost găsit ascunzându-se într-o groapă din Tikrit. Un dictator violent și brutal a fost dat jos, găsit și executat.

Dar cu ce preț? Mii de soldați și de antreprenori americani au fost uciși. Războiul i-a costat pe contribuabilii americani miliarde. Și, mai important, războiul a făcut zeci de mii de victime irakiene, țara a fost distrusă și a apărut o mișcare de insurgență. Asta n-a fost tot – întreaga regiune a fost destabilizată și s-a ajuns la apariția Statului Islamic (ISIS), un factor de risc militar major. Prin urmare, de ce a eșuat operațiunea? Este o situație particulară pentru America și Irak sau este ceva mai general legat de schimbarea unui regim impusă din afară, care face ca întotdeauna să crească probabilitatea eșecului? Ambele.

Una dintre marile probleme la înlocuirea unui regim prin forță, din afară, este că atacatorul are de hotărât ce va face cu rămășițele vechiului regim. Se face o epurare? Dacă da, distrugi oamenii care știu cum să guverneze și le dai un motiv de a torpila tranziția către un nou sistem de guvernare. Dacă nu, tranziția este în pericol din cauza loialității celor care au lucrat anterior pentru dictator și care nu sunt de încredere.

În Irak, americanii au decis în favoarea epurării. Între 12 mai 2003 și 28 iunie 2004, Paul Bremer a fost omul la comanda Autorității Provizorii a Coaliției (CPA).[552] În acel rol, el era un fel de guvernator al țării, doar că nu era ales de poporul irakian și nici nu răspundea în fața vreunei instanțe irakiene. Bremer a emis primul său ordin ca administrator al CPA la patru zile de la preluarea funcției. În secțiunea 1, paragrafele 2 și 3, se preciza că mulți membri ai partidului Baas și multe oficialități guvernamentale urmau să fie înlăturate din posturile lor. Unii dintre aceștia aveau interdicție de a mai fi angajați în sectorul public în viitor.[553] Într-un al doilea ordin, emis la o dată ulterioară, în aceeași lună, Bremer a desființat oficial forțele de securitate irakiene.[554]

Inițial, ambele ordine au părut a fi o idee bună. Partidul Baas fusese răspunzător vreme de decenii pentru multe încălcări ale drepturilor omului în Irak. Desigur, cum ar fi putut cineva care a fost un apropiat al acestui partid să fie acum lăsat să aibă acces la pârghiile puterii?

Dar este mai complicat decât atât. Ordinul de debaasificare ar fi putut afecta aproximativ 85 000

de irakieni, dintre care multe mii nu erau suporteri fervenți ai lui Saddam Hussein, dar se înscriseseră în partid ca să își păstreze slujbele. Unii erau profesori, alții, funcționari importanți în domeniile energetic și al apelor și aveau grijă ca acestea să funcționeze.[555] Șeful stației CIA din Bagdad de la vremea aceea l-a avertizat pe Bremer: „Până la căderea nopții vei fi trimis 30 000–50 000 de membri Baas în clandestinitate. Iar în șase luni chiar vei regreta asta.“[556]

După dezmembrarea forțelor irakiene de securitate, sute de mii de irakieni instruiți militar au ajuns de la a fi cineva la a fi șomer. Fără venituri și furioși, mulți nu au avut nici un motiv de a accepta noua stare de lucruri. Un raport ulterior constata că „aceste două ordine au subminat grav capacitatea forțelor de ocupație de asigurare a securității și continuarea funcționării normale a guvernului irakian“.[557]

Și așa a fost. Unii dintre foștii soldați ai lui Saddam Hussein s-au organizat rapid într-o rezistență armată, iar până în toamna lui 2003, forțele de ocupație se confruntau cu o adevărată mișcare de insurgență.[558] În octombrie 2006, evaluarea Pentagonului a fost că forțele SUA pierdeau.[559] Până în anul următor, situația devenise atât de gravă, încât președintele Bush a decis să desfășoare încă 30 000 de soldați în Irak, pentru a încerca să controleze situația.[560]

Acesta este un exemplu de o problemă în general greu de rezolvat. După înfrângerea Germaniei naziste în al Doilea Război Mondial, de exemplu, unii dintre Aliați au urmat calea opusă. În loc să-i

stârpească pe toți cei care avuseseră de-a face cu regimul nazist, forțele de ocupație de la vest de Elba i-au lăsat intenționat pe foștii generali, judecători și administratori să își continue activitatea, pentru că erau mai îngrijorați de o Germanie disfuncțională decât de una care conținea rămășițele fostului regim. Aceasta a avut un impact asupra politicii germane până la vârf: în 1969, cancelarul RFG era o persoană care intrase în Partidul Muncitoresc Național-Socialist German în 1933. Ar fi un eufemism să spunem că denazificarea era incompletă.

Când analizăm o schimbare de regim impusă din afară la modul general, istoricul este înspăimântător, și nu doar pentru este dificil să lucrezi cu fostele elite. Un studiu publicat în 2013 constata că aproximativ 11% dintre operațiunile americane de schimbare a unui regim au sfârșit prin instaurarea unei democrații – abia una din zece.[561] Deși se spune adesea că democrația este prioritatea numărul unu în cazul intervenției unui stat, de obicei nu este așa.[562] Liderii democrați vor să rămână la putere și folosirea forței împotriva altui stat implică un mare risc. Pentru cele mai multe state, pur și simplu nu rentează să își asume un asemenea risc, dacă nu este vorba despre un pericol la adresa securității naționale. Instaurarea democrației poate fi văzută ca un bonus, dar nu este un motiv suficient pentru a merge la război. Iar dacă democrația nici măcar nu este motivul principal pentru a intra în război, cum ar putea să rezulte de aici o democrație?

Președintele Kennedy a înțeles foarte bine această dinamică. În timpul Războiului Rece, când

Washingtonul voia să-l înlăture de la putere pe Ramfis Trujillo din Republica Dominicană, Kennedy a spus:

> Există trei posibilități într-o ordine descrescătoare a preferințelor: un regim democratic decent, continuarea regimului Trujillo sau un regim de tip Castro. Ar trebui să ni-l dorim pe primul, dar cu siguranță nu putem renunța la al doilea până nu suntem siguri că-l putem evita pe al treilea.[563]

Când liderii democrați merg la televiziune și sunt întrebați de reporter despre motivația intervenției, ei nu vor spune asta –, dar întorși în camera pentru situații de criză, asta vor face.

Pe deasupra, există cazuri în care democrația nu este doar privită ca mai puțin importantă decât siguranța națională, ci de-a dreptul ca un factor cert negativ.[564] Dacă un tiran este înlocuit cu un lider democrat, atunci acesta va fi mai interesat de câștigarea alegerilor, decât să facă pe placul unei puteri străine. Într-adevăr, exportatorii de democrație ar putea ajunge în situația în care plătesc costuri uriașe în vieți omenești și bani pentru a instala un guvern democratic, pentru ca, în final, acel guvern să ajungă să acționeze împotriva lor.

Este un paradox aici. Dacă schimbarea de regim impusă din afară este (parțial) despre crearea unei democrații viabile, atunci sunt doi factori importanți care trebuie luați în considerare. Primul vorbește despre șansele de succes, care diferă mult, dat fiind că sunt țări care prezintă o probabilitate mai mare de a deveni democrații decât altele. În aceleași condiții, este mai ușor să transformi o țară

bogată, cu o istorie în ceea ce privește conducerile democrate, într-o democrație, decât o dictatură personală săracă, în care nu s-a apelat niciodată la votul popular.[565]

Celălalt factor de luat în considerare este complexitatea intervenției militare necesare pentru a da jos regimul. Înlăturarea liderilor din țări stabile, cu instituții funcționale (precum Japonia imperială), care au cele mai mari șanse să se democratizeze, se poate dovedi costisitoare, pentru că acele instituții presupun eficacitate militară. Înlăturarea liderilor din țări sărace, cu o dictatură personală, ar putea fi mai ușoară, dar șansele de succes sunt mai mici, pentru că nu există un fundament pentru democrație.[566] Exportatorii de democrație pot astfel să câștige un „război ușor", cu șanse slabe de a avea un rezultat viabil, ori un „război greu", cu șansa unor rezultate mai bune. Dat fiind că un război greu poate însemna sute de mii de vieți omenești pierdute, rareori merită ca acesta să fie purtat.

La o asemenea probabilitate teribilă, cum de se fac așa de des tentative de schimbare a unui regim prin forță? Este parțial vorba de orgoliu. Politicienii sunt înclinați să creadă că de data aceasta lucrurile vor merge diferit. Poate ei consideră că sunt extrem de deștepți și nu vor cădea în capcanele în care au căzut predecesorii lor.

De asemenea, mai este și faptul că alternativele sunt de multe ori teribile. În general, poți fi conștient că utilizarea forței are șanse slabe să genereze o democrație înfloritoare. Dar în momentul acela, când șeful contrainformațiilor îți spune că un dictator este pe cale să detoneze explozii în spitale și

piețe, se bazează decizia ta cu adevărat pe cifre? Sau folosești prilejul pentru a încerca să distrugi elicopterele dictatorului înainte de decolare? Chiar și având toate datele din lume, este o decizie imposibilă.

Toate aceste scenarii imaginează răsturnarea dictatorilor, dar există și opțiunea ca aceștia să meargă la culcare și să nu se mai trezească. Într-adevăr, este ceva ce se întâmplă destul de des, pentru că mulți dictatori sunt longevivi. Paul Biya din Camerun era încă la putere la 90 de ani; alături, în Guineea Ecuatorială, Teodoro Obiang avea 81 de ani. Fidel Castro a murit la 90 de ani. Robert Mugabe a trăit până la 95 de ani și s-a stins într-un spital din Singapore.

În mod destul de ciudat, nu se întâmplă mare lucru când dictatorii „adorm pe veci". Într-un raport care analizează 79 de dictatori și urmările morții lor, survenite cât erau încă la putere, se constata că doar 8% dintre aceste morți au dus la prăbușirea regimului.[567] Și aproape niciodată n-a urmat o democrație. Unii pot considera cifrele surprinzătoare. Dictatorul a murit. Cu siguranță este momentul cel mai bun de a duce țara într-o direcție diferită. Una peste alta, nu asta se întâmplă.

Când vorbesc despre soldați, oamenii spun câteodată: „Păzește-te de omul care a îmbătrânit într-o profesie în care se moare tânăr". Ce este valabil în cazul războinicilor este valabil și pentru dictatori. Tiranii care mor în funcție au dejucat ceva amenințări de-a lungul domniei lor. Când adorm pentru totdeauna în patul lor de aur, regimul nu are șanse să se prăbușească, pentru că sistemul este bine împământenit și pregătit pentru schimbare. Toată

lumea își cunoaște locul, iar mașinăria merge unsă în aceste circumstanțe extraordinare. Și iată că apare și noul lider.

Chiar dacă noul lider vrea să introducă schimbări drastice, îi va fi greu s-o facă, pentru că fără vechea gardă îi va fi imposibil să conducă. Și de ce ar vrea bărbații și femeile care l-au înconjurat pe vechiul lider să desființeze un sistem care i-a servit atât de bine? De obicei, nu vor, așa că vor alege pe cineva care nu vrea să creeze probleme. Dacă, în ciuda așteptărilor, cel ales de ei încearcă să facă lucrurile altfel, el nu va ajunge prea departe.

Un cercetător de la Universitatea Harvard susținea recent că liderii sunt „lăsați" să moară în somn doar dacă elitele au găsit deja un succesor.[568] Dacă nu, cineva va încerca să profite de situație și să facă o mișcare împotriva liderului cât acesta este încă în viață. Dacă nu s-a întâmplat asta și dictatorului i se permite să moară liniștit, este posibil ca între cei din interiorul regimului să existe o înțelegere care să facă puțin probabile schimbările drastice.

Mai există un aspect aici. Modul în care vine la putere noul lider nu ne spune doar la ce fel de sistem politic să ne așteptăm, ci ne dă un indiciu despre cât de stabil va fi acesta. Când un lider nou preia puterea, el se află, de multe ori, într-o poziție vulnerabilă.[569] Situația este fluidă și oamenii nu-și cunosc încă rolurile – ei ar putea fi tentați chiar să-l provoace pe noul lider, dacă au impresia că este slab. Dar unele moduri de preluare a conducerii creează mai multă stabilitate decât altele.[570]

Asasinarea cuiva este relativ ușoară și nu dă impresia de putere. Dezmembrarea unei întregi

ordini politice printr-o lovitură de stat care schimbă regimul, o răscoală sau proteste masive pe de altă parte, necesită mai mult sprijin. Când noul lider vine la putere prin astfel de mijloace, toată lumea înțelege că este destul de puternic. Ca urmare, acei lideri noi au șanse de a nu înfrunta provocări serioase imediate, pentru că nimeni nu vrea să înceapă o luptă pe care știe că o va pierde.

Când tiranii cad și regimurile se prăbușesc, rezultatul este adesea catastrofal. Tiranii se mențin la putere alegând câștigătorii și perdanții și, deși în culise au loc intrigi și comploturi, un conflict total este improbabil câtă vreme se țin tare pe poziție. Dar, deîndată ce dau semne de slăbiciune și par că s-ar prăbuși, situația escaladează. Elitele regimului vor să-i țină în viață pentru a-și păstra avantajele; adversarii vor să ajungă la vârf, întărindu-și puterea și accesul la bani furați; masele vor să redirecționeze resursele de la regim către populația întreagă, dar sunt de obicei prea slabe pentru a concura cu cei din interior.

Când praful s-a așezat și sângerarea s-a oprit, oamenii rămân adesea pe gânduri, întrebându-se dacă a meritat, dat fiind că tirania nu s-a sfârșit, ci doar a căpătat alt nume. Ciclul dictatură-conflict-dictatură este greu de întrerupt, dar uneori aceasta se întâmplă, dacă tiranii au fost răsturnați cum trebuie. Acum, când știm cum se prăbușesc tiranii și ce se întâmplă atunci, cum facem să reușim asta? Și este oare înțelept să încercăm să-i facem pe tirani să se prăbușească?

9
CUM SE ÎNLĂTURĂ UN TIRAN

Istoria dovedește că toate dictaturile sau formele autoritariste de guvernare sunt trecătoare. Numai sistemele democratice nu sunt trecătoare. Indiferent de neajunsuri, omenirea nu a conceput altceva mai bun.[571]

Vladimir Putin, președinte al Rusiei

Puține lucruri sunt atât de grele în politică precum înlăturarea unui tiran. Ceea ce nu înseamnă însă că toate tentativele de acest fel sunt sortite eșecului.

Fiind atât de greu, ce influență poate fi exercitată cu adevărat din afară? Indiferent de situație, influența externă este limitată. Înlăturarea tiranilor cade în special în sarcina poporului însuși și apoi a unui segment mai îngust al populației. Regula generală este că, cu cât este mai aproape de tiran, cu atât este mai mare influența acelei persoane. Ministrul apărării va avea mai multă putere decât un funcționar public într-o poziție intermediară de management, iar puterea oficialității o va întrece pe cea a comerciantului de la periferie.

Așa cum dictatorii trebuie să recurgă la compromisuri pentru a rămâne la putere, și doborârea lor presupune luarea unor decizii dificile de către cei care încearcă s-o facă. Ca să nu aibă loc o catastrofă, înlăturarea tiranului trebuie să se facă prin ruperea ciclului dictatorial.

Sunt două modalități de a face acest lucru: primul presupune știrbirea treptată a imaginii tiranului, astfel încât, la prima rafală mai puternică de vânt, acesta să fie doborât. O a doua strategie este mai directă, vizând eliminarea efectivă a tiranului.

Când vorbim despre răsturnarea unui tiran, nu toate țările dispun de aceleași mijloace. Unele, precum Statele Unite, le dețin pe toate – atât de multe, încât

greu o identifici pe aceea care îți trebuie, de la presiuni politice și coerciție economică până la forță. În 2019, după alegerile controversate din Venezuela, Statele Unite au procedat la recunoașterea lui Juan Guaidó ca președinte, pentru a-l submina pe Nicolás Maduro, care continua să aibă controlul de facto asupra țării.[572] Când președintele Carter a decis în 1978 că dictatorul nicaraguan Somoza trebuia să abdice, Washingtonul și-a folosit influența asupra Fondului Monetar Internațional pentru a împiedica acordarea de credite guvernului de la Managua.[573] Iar Carter, pe lângă faptul că a sistat ajutorul militar acordat regimului, i-a împiedicat și pe alții să îi trimită armament.[574] La începutul anilor 1960, președintele Kennedy a mers și mai departe când a trimis flota americană în apropierea coastelor capitalei dominicane. Sub amenințarea iminentă a unei invazii, lui Ramfis Trujillo i s-a spus că era timpul să se dea la o parte. Acesta nu a vrut să riște și s-a conformat.[575] În 2003, Statele Unite l-au răsturnat pe Saddam Hussein în Irak, iar în 2011, pe Muammar Gadaffi în Libia. O țară ca Statele Unite nu duce lipsă de instrumente.

Alții au acces doar la instrumente specializate. Pot avea bănci acolo unde sunt depozitați banii dictatorului sau pot produce echipamente care ajută aviația regimului. Ori se află, pur și simplu, în proximitatea geografică, ceea ce poate fi de folos adversarilor regimului, aflați în căutarea unui loc sigur din care să poată organiza o mișcare de rezistență.

Dacă cei din exterior optează pentru metoda mai lentă și mai subtilă – a știrbirii imaginii și a așteptării furtunii –, primul lucru pe care trebuie să-l facă este să analizeze și să planifice cu atenție. Cine îl ține de fapt pe tiran la putere? Care sunt grupurile de care tiranul chiar nu se poate lipsi? Ce-i motivează să își înceapă săptămâna? Cum pot fi influențate calculele lor? Pentru că regimurile autoritariste sunt atât de netransparente, poate fi greu de răspuns la aceste întrebări – mai ales în cazul țărilor cele mai închise din lume. Dar, în ciuda acestor dificultăți evidente, oamenii sunt mai degrabă asemănători decât diferiți unii de ceilalți. Este adevărat, culturile diferă mult și oamenii au ideologii foarte variate, mai ales dacă au trăit în regimuri care i-au îndoctrinat decenii la rând. Acestea fiind spuse, o mulțime de oameni din aceste poziții-cheie își doresc lucruri similare, și anume putere, bani, siguranță pentru ei și familiile lor și respect.

După ce s-a făcut această analiză, scopul celor din afară ar trebui să fie știrbirea cât mai rapidă a imaginii dictatorului, înainte ca acesta să aibă timp să și-o refacă. Pentru aceasta nu este nevoie de analiza punctelor forte și a celor slabe doar ale regimului, ci și ale actorului care dorește să-l răstoarne de la putere. La ce este bun și la ce nu?

Această abordare mai precaută prezintă trei avantaje. Dat fiind că tiranul nu este doborât de străini, acțiunea poate fi comparativ mai ieftină. Iar pentru că această abordare este despre a-i ajuta pe oameni să se ajute pe ei înșiși, șansele ca lucrurile să meargă catastrofal de prost sunt mult mai mici. (Teoretic, este posibil ca 100 000 de oameni să

moară pentru că o putere străină a organizat cursuri pentru jurnaliști independenți, dar lucrul acesta nu s-a întâmplat până acum.) Mai mult, dacă un sprijin extern prudent contribuie la prăbușirea regimului, există șanse ca rezultatul să fie viabil. După cum am aflat deja din această carte, tranzițiile pașnice care reușesc au șanse mai mari să genereze un regim democratic decât cele violente.

Tiranii au nevoie de bani, arme și oameni pentru a rămâne la putere. Este important ca aceia din jurul lor să se aștepte că vor continua să le aibă pe toate trei în viitor. Dacă nu aceasta este impresia pe care au o au, elitele își vor recalibra sprijinul pe care îl acordă liderului, pentru că nu vor să parieze pe calul necâștigător. Când se întâmplă asta, tiranul devine vulnerabil, invitându-și adversarii să-l înfrunte. Străinii pot avea o influență asupra tuturor celor trei aspecte. Dacă vor să contribuie la răsturnarea tiranului, ei trebuie să aibă ca scop slăbirea conducătorului, întărirea elitelor alternative și oferirea de putere maselor. Primele abordări pot mări probabilitatea de prăbușire, în timp ce ultima mărește șansele de întrerupere a ciclului tiraniei.

Ca prim pas, puterile străine trebuie să înceteze să mai facă lucrurile care îl țineau în mod activ pe tiran în viață. Mulți dictatori primesc echipamente militare în valoare de miliarde de dolari. Aceste livrări de armament nu sunt toate la fel, desigur. Este improbabil ca torpilele de submarin să fie folosite pentru apărarea internă a regimului, pentru că nici loviturile de stat, nici protestele populare nu se petrec pe mare. Dar un tanc care poate ucide zeci de protestatari în câteva secunde este cu totul altceva. Pentru a face viața grea dictatorilor, trebuie

oprită furnizarea de echipamente militare care pot fi folosite de tiran împotriva propriului popor. Detaliile depind de regimul în discuție, dar cu siguranță vizează vehiculele blindate, armele mici sau elicopterele.
Următorul pas este să se procedeze astfel încât dictatorului să-i fie greu să își găsească și să își controleze adversarii. În prezent, cheia problemei este supravegherea digitală a calculatoarelor, tabletelor și telefoanelor. Când este vorba despre supravegherea telefoanelor mobile, există un software care iese în evidență.
În primăvara lui 2011, persoane din conducerea executivă a NSO Group, cel care a produs programul-spion Pegasus, se aflau într-o cameră folosită pentru păstrarea materialelor de curățenie dintr-o mare bază militară din apropiere de Ciudad de México.[576] Deși erau într-un perimetru deja securizat, la ușă stătea un militar înarmat. Aceasta nu era o echipă oarecare de ingineri și despre această vizită trebuiau să știe cât mai puțini oameni cu putință. După ce așteptarea tuturor oficialităților s-a încheiat și paza militară s-a retras, a început prezentarea, la care participau președintele mexican Felipe Calderón și ministrul apărării Guillermo Galván Galván. Directorul tehnic al companiei le-a înmânat tuturor celor prezenți câte un telefon BlackBerry.
Telefonul arăta și se comporta normal. Nu existau semne de avertizare, lumini intermitente, mesaje de eroare. Dar, când una dintre oficialitățile mexicane a folosit telefonul, pe un ecran mare s-a putut citi în timp real ce se transmitea de pe telefon. Era atacul

perfect: nu numai că telefonul era complet compromis, dar victima nu știa nimic despre asta. Când atacul informatic este finalizat, atacatorul obține acces la absolut totul din telefon, contacte, mesaje text, apeluri, microfon. La scurt timp după aceea, NSO Group a obținut primul mare client, statul Mexic. În țară se duceau de mult lupte cu traficanți de droguri extrem de puternici, iar un astfel de program ar fi fost perfect în lupta cu cartelurile. Dacă autoritățile știau unde se află, cu cine vorbesc și ce plănuiesc, statul putea riposta mult mai eficient.

În câțiva ani, tot mai multe guverne s-au arătat interesate de această tehnologie – și nu doar pentru lupta împotriva crimei organizate. În 2013, Emiratelor Arabe Unite (EAU) li s-a oferit acces la această tehnologie. Ajuns în mâinile EAU, programul – după cum s-a relatat – a fost folosit în campania amplă și intensă de a-l prinde pe Ahmet Mansoor, un inginer emirian care nu făcuse altceva decât să critice guvernul. După cum relata *New York Times*:

> I s-a furat mașina, i-a fost spart e-mailul, locuința îi era monitorizată, i-a fost ridicat pașaportul, i s-au furat 140 000 de dolari din cont, a fost dat afară de la slujbă și a fost bătut pe stradă de oameni necunoscuți de mai multe ori.[577]

Pe lângă toate acestea, se pare că a fost și ținta programului-spion al NSO Group. Una peste alta, era ceva înspăimântător. După cum spunea chiar Mansoor: „Începi să crezi că îți este urmărită fiecare mișcare. Familia intră în panică. Trebuie să mă obișnuiesc să trăiesc așa.“[578] Până la urmă a fost

forțat să se obișnuiască cu dormitul pe podeaua celulei din închisoarea din deșert în care a fost aruncat de regim.[579]

Cine nu a auzit de acest program până acum s-ar putea gândi că a fost creat într-o dictatură pentru a fi vândut altor dictaturi. Nici pomeneală. NSO Group și-a dezvoltat software-ul în democraticul Israel, după care l-a vândut în străinătate. Este o afacere bună, dar, mai mult decât atât, a devenit un instrument al politicii externe a Israelului. Dat fiind că guvernul controla în ce țări putea fi exportat sau nu programul, el putea fi folosit pentru a crea noi alianțe sau a le cimenta pe cele existente. În cazul Emiratelor Arabe Unite, licența de export pare să fi fost acordată după ce agenții israelieni l-au asasinat pe un membru de seamă al Hamas în Dubai. Programul-spion a fost o „ramură de măslin" întinsă celor din Emirate.[580]

Dacă democrațiile vor cu adevărat sfârșitul tiranilor, nu ar trebui să aducă astfel de ofrande de pace.

Dictaturile adună mai puține informații despre adversarii lor când nu dispun de asemenea instrumente și, ca urmare, este greu să folosească represaliile în mod diferențiat. Iar represaliile nediscriminatorii măresc riscul unor reacții violente, căci, dacă oamenii sunt pedepsiți fără a fi greșit cu ceva, ce motiv au să nu înceapă să i se opună conducătorului?

În plus, este nevoie ca aceluia aflat la putere să-i fie greu să își mulțumească grupul selectat. Teoretic, o modalitate de a face asta este prin sancțiuni. Sancțiunile împotriva regimurilor autoritariste sunt populare în rândul decidenților politici, pentru că le

permit să „facă ceva“ când nu vor să își asume prea multe riscuri. Ca urmare, numărul sancțiunilor a crescut: în anii 1990, peste 50% din populația lumii se afla sub sancțiuni, iar președintele Clinton se plângea că țara era „dornică de sancțiuni“.[581] De atunci, lucrurile au evoluat și mai mult. În primul mandat al președintelui Trump, administrația ajunsese „la o medie de aproape patru sancțiuni impuse în fiecare zi de lucru“.[582]

Dar funcționează oare acestea? Depinde de ce înțelegem prin funcționare. Sancțiunile sunt menite să pună presiune economică pe o altă țară, pentru ca aceasta să își schimbe comportamentul.[583] Practic, este aproape imposibil ca un tiran să fie constrâns să se retragă de la guvernare în acest mod. „A-i cere unui tiran să se retragă este ca și cum i-ai cere să își semneze propria condamnare la moarte“, îmi spunea Agathe Demarais, expertă în sancțiuni la Consiliul European pentru Relații Externe.[584] În măsura în care coerciția economică are totuși un efect, acela nu este că îl face pe dictator să se răzgândească, ci îi face pe cei din jurul lui. Sancțiunile pot fi eficiente pentru că reduc posibilitatea ca dictatorul să mai dea bani elitelor, pentru că banii provin din comerț sau din ajutoare externe. Dar cât de mult contează sancțiunile depinde în mare parte de tipul de regim avut în vedere. Un studiu din 2010 arăta că regimurile și monarhiile individualiste sunt mai vulnerabile în fața sancțiunilor, pentru că se bazează mai ales pe beneficiile venite din exterior – ajutoare străine, de exemplu, pentru a-și finanța clientela.[585]

Teoretic, o economie în derivă ar trebui să le creeze probleme regimurilor autoritariste pentru că supără și brokerii de putere și masele. Primii devin mai puțin bogați, cei din urmă, mai săraci. Pentru a depăși această situație nefericită, un dictator individualist ar putea fi tentat să folosească represaliile. Dar, dacă încearcă asta, nu există garanția că generalii îl vor urma, pentru că, probabil, și ei sunt nemulțumiți.

Comparativ cu dictaturile individualiste, atât cele militare, cât și cele monopartid au un avantaj în această situație.[586] În general, juntele au șansa de a folosi cu succes represaliile pentru a se descurca sub sancțiuni, pentru că este mai puțin probabil ca forțele lor să se dividă sub impactul propriilor măsuri. Dictaturile de partid, în schimb, pot de multe ori să coopteze elite, oferindu-le și altceva decât bani, pentru că au, în general, instituții mai funcționale. Așa că, și în eventualitatea în care vreo figură politică importantă nu-și mai primește infuzia constantă de bani, aceasta poate fi promovată în funcția de delegat la un congres național sau în cea de șef al vreunui conglomerat economic de stat.

Eficacitatea sancțiunilor depinde și de geografie. O țară care are resurse importante de petrol are un avantaj uriaș.[587] Petrolul este o marfă atât de valoroasă încât, într-un fel sau altul, până la urmă tot se vinde. Dacă sunt țări care aplică sancțiuni unor țări exportatoare de petrol, vor veni altele care să cumpere petrolul. Obțin, poate, o reducere, dar banii vor continua să curgă, iar dictaturile

contracarează amenințările la adresa regimului distribuind banii aceia vilelor din jurul capitalei.
Evident, multe dintre statele nedemocratice împotriva cărora pot fi impuse astfel de sancțiuni în scopul destabilizării guvernelor lor corespund unuia sau altuia dintre aceste criterii. Înseamnă asta că aceste state n-ar trebui vizate, pentru că sancțiunile nu ar funcționa?
Nu neapărat. Coerciția economică are rost și în cazul petrostatelor – de exemplu, pentru că le face viața grea unor oameni cărora ar trebui să le fie greu. Întrebat despre sancțiunile împotriva Rusiei, un expert în economie politică declara recent pentru *Washington Post*: „Așa cum văd eu sancțiunile, noi scuturăm copacul în care se află regimul". „Nu-l scuturăm destul de tare ca regimul să cadă, dar le facem ceva probleme", spunea el.[588] Nu este o situație perfectă, dar e mai bine decât nimic.
Mai sunt și alte opțiuni pentru a-i ține pe tirani în alertă. O modalitate ar fi de a ridica garanțiile externe de securitate. Asta nu înseamnă neapărat că un actor extern va încerca să-l răstoarne pe tiran de la putere, ci că obligă dictatura să aloce mai mult din resursele ei limitate eficienței militare, ceea ce mărește riscul unei lovituri de stat. Pe măsură ce acel risc crește, apar și alte probleme care îl distrag pe dictatorul care poate face, din această cauză, greșeli neforțate.
În concluzie, strategia de a șubrezi poziția tiranului se realizează prin retragerea sprijinului extern. Aceasta face folosirea represaliilor mai dificilă și, în același timp, reduce posibilitățile de a redistribui câștigurile regimului tiranic către oamenii care îl

mențin la putere. Toate aceste măsuri îl slăbesc pe tiran în fața celor care i-ar putea lua locul.
Pentru a mări presiunea, cei din afară îi pot încuraja pe adversari și le pot întări poziția, în timp ce titularul are dificultăți. Yoweri Museveni a devenit al nouălea președinte al Ugandei în 1986, perioadă de apogeu a Războiului Rece. În secolul XXI, cea mai mare problemă politică a sa a fost activistul Bobi Wine. Muzician devenit candidat la președinție, ușor de recunoscut după bereta roșie cu conturul țării, Wine electriza oamenii. Când a aterizat pe Aeroportul Internațional Entebbe pe 5 octombrie 2023, suporterii lui pregătiseră ceva special.[589] Cum fusese plecat două săptămâni în străinătate, ei voiau să îl însoțească într-un marș până la el acasă, vreo 50 de kilometri spre nord-est, în Kampala.
Dar, în locul grupului de întâmpinare, doi necunoscuți au venit și i-au răsucit brațele la spate când a coborât din avion. În loc să mărșăluiască alături de susținători, a fost dus la o mașină și apoi lovit în cap. Când a ajuns acasă, nici acolo lucrurile nu erau mai bune, pentru că locul era împânzit de ofițeri de securitate. „Sunt înconjurat de militari și nu pot primi vizitatori", i-a spus Bobi Wine unui ziarist.[590]
Wine a fost reținut efectiv, dar măcar n-a fost omorât. După cum mi-a spus un activist, apropiat al lui Wine, nu a fost o întâmplare. După spusele lui, Wine putea fi hărțuit și pus sub arest la domiciliu de către regim, dar nu putea fi lichidat. Despoții ar ucide cu plăcere un dușman, dar nu-și doresc articole negative despre ei în *New York Times* și

Washington Post. Iar Bobi Wine atrage extrem de multă atenție prin carisma lui. Pe Instagram, Bobi Wine are peste 700 000 de urmăritori; pe fostul Twitter, peste două milioane. Uganda nu este chiar în centrul atenției mediei internaționale, dar dacă i se întâmplă ceva lui Bobi Wine, BBC, CNN și alte agenții mari de presă iau aminte. Datorită acestei situații, este mult mai greu pentru dictatorul din Uganda să-l elimine pe liderul opoziției.

În mod clar, sprijinul pentru alți lideri poate merge dincolo de asistență medicală, exil sau interviuri compătimitoare în mass-media. O serie de oameni cu funcții înalte în regim pot fi încurajați să-l părăsească sau să se întoarcă împotriva șefului lor. Ei pot fi mituiți sau ajutați cu bani pentru a-și construi baza de putere în țară. Li se pot da, eventual, informații compromițătoare la momentul potrivit.

Dar doar a-i slăbi pe tirani sau a-i întări pe rivalii acestora nu este suficient. Și maselor trebuie să li se dea putere, pentru că, deși principala amenințare pentru majoritatea tiranilor vine dinspre elite și nu din stradă, revoltele populare pot da jos un lider într-o clipă. La fel de important este ca elitele alternative să fie ajutate să pună presiune pe tiran. Chiar și în regimurile autoritariste, sprijinul popular (sau lipsa acestuia) contează încă – fie și numai pentru că trimit altor elite mesajul că actualul lider este aproape de punctul de a cădea.

Masele pot pune presiune și pe adversarii celui de la putere, în eventualitatea că aceștia ar avea succes. Astfel, o schimbare a conducerii ar putea, cel puțin teoretic, să ducă la o schimbare importantă a politicii. Dacă nu se face acest lucru, există riscul ca

dărâmarea unui tiran să ducă pur și simplu la venirea altuia – și acel ciclu al tiraniei, haosului și iar al tiraniei să continue.

Una dintre marile dificultăți ale discutării utilității sprijinului extern cu oamenii implicați în încercarea de a promova democrația este că aceste grupuri se confruntă cu o dilemă. Pe de o parte, ei cred clar în munca lor, pentru că altfel n-ar mai face-o. Nu e ca și cum acești oameni nu și-ar dori mașini luxoase și case mari. Dar, pe de altă parte, nu doresc să facă prea mult caz de valoarea ei, pentru că i-ar îndepărta pe oamenii care au făcut schimbările în rândul populației. Asta ar fi cu atât mai trist cu cât aceștia sunt oamenii care s-au confruntat cu riscurile cele mai mari. În plus, tiranilor înșiși le place să exagereze influența străină când se confruntă cu opoziția. Dacă oamenii care încearcă să promoveze democrația din străinătate pun prea mult accent pe contribuția lor, ei riscă să cadă în plasa conducătorilor pe care încercau să-i slăbească.

Cu toate acestea, sunt câteva lucruri care se pot învăța de la oamenii care fac asta zi de zi. Pentru a da putere maselor în confruntarea cu cel aflat la putere și elitele regimului, străinii își pot crea rețele, pot instrui activiști, pot sprijini mobilizarea dincolo de controlul regimului, permițându-le să capete forță în exil și să sprijine fluxul liber de informații.

Când activiștii se luptă cu un regim aparent omnipotent, care face tot posibilul să îi lipsească de informații, Ii se poate părea că sunt singuri, că nimeni nu mai gândește ca ei și că lor le revine responsabilitatea de a rezolva situația. Ceea ce este exact ce vor tiranii să se întâmple pentru că amplifică problemele de coordonare, de unde și

dificultatea de a organiza noi proteste. Străinii pot ajuta oamenii să intre în contact.
În unele cazuri, asta înseamnă și medierea dintre oameni cu interese diferite. Înainte de lovitura de stat plină de amatorism care a eșuat să-l doboare pe Yahya Jammeh, opoziția gambiană se chinuia să se unească împotriva unui regim deosebit de violent. După tentativa de lovitură de stat, ei s-au unit cu ajutorul ONG-urilor străine, după ce au înțeles că nu mai puteau continua la fel.[591] Într-un scenariu ideal, unirea oamenilor ar trebui să însemne că ei pot învăța unii de la alții. Cum se mobilizează oamenii? Cum se organizează o grevă generală? Acestea sunt întrebări la care s-au gândit și alte generații de activiști, astfel încât nu este nevoie să se reinventeze roata.
Fiecare dictatură este altfel, dar există similitudini care fac posibilă oferta de sfaturi practice pentru cei care organizează opoziția. Actori străini pot oferi sprijin grupurilor din țară, instruind susținătorii în aspecte de tactică și de strategie. Secolul XXI a venit cu lucruri complet noi de învățat. Cum se creează un conținut viral pe rețelele de socializare? Care mesaje sunt absolut sigure și care nu? Acestea sunt lecții practice pe care activiștii le pot învăța unii de la alții. Străinii pot ajuta prin facilitarea creării rețelelor și organizarea instruirii.
Uniți, oamenii sunt mai greu de învins decât o simplă adunătură de indivizi. Din acest motiv, tot ceea ce-i ajută pe oameni să se unească și să se mobilizeze mărește forța maselor. Acolo unde nu există încă legi care să interzică sprijinirea organizațiilor societății civile care critică regimul, acesta ar trebui să fie scopul. Acolo unde există,

următoarea opțiune de luat în seamă este de a oferi sprijin organizațiilor care nu sunt direct implicate în tragerea la răspundere a guvernului, dar ajută mari categorii de populație să se coordoneze. Dacă acest lucru se poate realiza în sânul unei biserici, foarte bine, dacă este un sindicat, la fel, dacă este un grup de susținere a persoanelor cu handicap, foarte bine. Tot ceea ce ajută la coordonarea și mobilizarea populară și nu se află sub control guvernamental poate constitui un avantaj.

Întărirea mișcărilor de opoziție poate include și sprijinul acordat exilului politic. Mișcările de opoziție politică nu reunesc doar figuri reprezentative, ele sunt adevărate comunități. Există oameni care organizează, care strâng fonduri, care transmit mesaje jurnaliștilor etc. Când situația devine prea periculoasă, nu unul, ci mulți dintre aceștia sunt adesea forțați să părăsească țara. În ultimii câțiva ani, când represaliile transnaționale au devenit regula, și nu excepția, un mare număr de asemenea comunități au ajuns sub presiunea crescândă a torționarilor autoritariști pentru că multe democrații i-au obligat pe refugiați să părăsească teritoriul lor național pentru a se muta în alte țări, mai receptive la presiunile dictatorilor. Inversarea acestui fenomen ar da naștere, neîndoielnic, multor provocări politice, dar, dacă intenția este de a le face viața mai grea tiranilor, acest fapt poate fi de mare ajutor.[592]

Un alt avantaj poate fi libera circulație a informațiilor. Internetul continuă să le fie de ajutor activiștilor, oricât de mult au încercat tiranii să îl folosească în scop propriu. Nu doar că îl pot folosi pentru a-și coordona și disemina mesajele, dar îl pot

folosi și pentru mobilizare când vine momentul în care regimul pare că se clatină. Democrațiile existente pot ajuta activiștii să se ajute singuri: de exemplu, pot sprijini crearea unor aplicații sigure de mesagerie, permițându-le activiștilor să ocolească cenzura guvernamentală.

Dacă aceste măsuri se aplică, iar stabilitatea fiefului tiranului este pusă serios sub semnul întrebării, străinii vor trebui să se decidă asupra unui altfel de exil, cel al despotului, și nu al adversarilor săi. După cum am pomenit deja când ne-am referit la dictatorul filipinez Ferdinand Marcos, problema este dificilă. Dacă democrațiile nu acordă exilul, civili nevinovați pot muri, pentru că dictatorul va fi motivat să facă tot ce poate ca să rămână la putere. El poate da ordinul pentru tortură, ordinul pentru împușcare. Poate că ordinele nu vor fi îndeplinite, dar poate că da. Dacă democrațiile acordă exilul, un om cu adevărat rău va ajunge să își ducă zilele în Hawaii sau pe Coasta de Azur. Nu numai atât, dar subminează eforturile internaționale de justiție și asumarea responsabilității, transmițând mesajul că și alții sunt liberi să tortureze și să ucidă.

Împreună, aceste măsuri vor coroda și destabiliza suficient de multe dictaturi. Poate că nu se va întâmpla peste noapte, dar se va întâmpla. Unii se vor prăbuși și mulți vor reacționa violent de îndată ce va apărea cea mai mică opoziție. În cazurile în care tiranii chiar se prăbușesc, există o șansă destul de bună de întrerupere a ciclului dictatorial.

Există însă o limită a acestor strategii, pentru că mulți dintre cei mai puternici și mai distructivi dictatori vor fi anticipat un atac împotriva lor și sunt pregătiți. Ca urmare, s-ar putea să nu fie destui

oameni în țară care, chiar și cu sprijin, să poată realiza ceva semnificativ. După cum observa istoricul Rory Cormac, „acțiunile clandestine nu creează grupuri de opoziție".[593] Altfel spus, poți sprijini doar ceva care deja există, pentru că nici chiar cei mai puternici actori externi nu pot produce parteneri din nimic; sau poate adversarii regimului existent ar putea fi sprijiniți, doar că sunt mai răi decât cei în funcție; sau, în sfârșit, regimul în sine este astfel organizat încât este greu de dat jos, chiar și sprijinind opoziția. Este mai probabil să se întâmple asta dacă regimul a supraviețuit deja o vreme, dacă aparatul funcționează mai bine decât la început.[594]

În asemenea condiții, cea mai bună variantă care poate fi realizată de cineva din afară este de a grăbi căderea tiranului. Dar este puțin probabil să se pună capăt tiraniei. Problema cea mai importantă este că cele mai distructive regimuri nu au șanse să se prăbușească în moduri care să genereze rezultate bune. Pentru a dărâma acele regimuri, măsurile prezentate mai sus pot fi insuficiente.

În astfel de situații, decidenții politici se află la o răscruce. Alegând o cale, au nevoie de un anumit set de instrumente. Dacă aleg o alta, vor avea de așteptat momentul prielnic în care pot interveni cu succes.

Schimbarea instrumentelor înseamnă schimbarea scopului: în loc să încerce să slăbească poziția dictatorului cu timpul, scopul este acum de a-l doborî direct. Gata cu ciocanul, luăm dinamita. Avantajul dinamitei folosite pentru a doborî dictatorul de pe piedestal este că aceasta este extrem

de eficientă și acționează rapid. Dar nu oricine are acces la ea, ceea ce probabil este un lucru bun, pentru că folosirea dinamitei poate avea consecințe foarte grave. Cu alte cuvinte, cu aceste măsuri, șansele de a-l doborî pe tiran sunt mai mari, dar este puțin probabil ca ele să producă rezultate viabile dacă tiranul chiar se prăbușește. Și sunt și mai costisitoare.

În vreme ce nici una dintre măsurile de mai sus nu includea violență, aceasta o face, cel puțin indirect. Scopul ar trebui să fie ca viața elitelor să devină cât mai neplăcută cu putință, dar și ca să li se dea acestora ocazia să se desprindă de regim. Dacă se găsesc oameni dispuși să-l înlăture pe tiran de la putere, aceștia trebuie sprijiniți. Dacă vorbim despre un petrostat, să se încurajeze sabotarea conductelor de petrol și a rafinăriilor. Trebuie identificate grupările de opoziție înarmate, cărora să li se furnizeze armele de care au nevoie pentru a crea haos. Generalilor trebuie să li se spună că vor fi sprijiniți în cazul unei lovituri de stat. Dacă un asasin are nevoie de adăpost sigur, să i se dea.

Va funcționa acest plan? În sensul doborârii tiranului, poate, dar în sensul creării unui rezultat pozitiv din orice alt punct de vedere, puțin probabil. Aceste măsuri sunt foarte distructive și pot ușor degenera în război. Și, după cum știm de când am discutat despre avantajele și dezavantajele acțiunilor clandestine, este puțin probabil ca ele să rămână secrete. Sunt șanse să iasă la iveală cine a pus la dispoziție adăpostul sau armele, cu toate consecințele pe care le implică pentru partea care le-a furnizat.

Singurul lucru care poate agrava și mai mult situația decât să pui dinamita în mâinile altora și să le spui s-o folosească, este să aprinzi chiar tu fitilul. Ca german care s-a bucurat de libertate din ziua în care s-a născut, n-o să spun că nu trebuie folosită forța pentru a doborî tiranii.

Lăsând la o parte cazurile celebre din Japonia și Germania, există și alte exemple în care folosirea forței a funcționat. Yahya Jammeh, cel pe care a vrut să-l doboare Banka Manneh când a organizat lovitura de stat din Gambia, a fost în cele din urmă înlăturat prin forță, când o coaliție regională a mărșăluit până în satul natal al dictatorului. Forțele reunite din Senegal, Ghana și Nigeria n-au întâlnit aproape nici o împotrivire. Gambia nu este în prezent o democrație perfectă, dar cu siguranță este mult mai liberă după acea intervenție militară. Și nici n-a fost foarte costisitoare intervenția, tocmai pentru că n-a prea întâmpinat obstacole. Dar, după cum am văzut în capitolele anterioare, majoritatea operațiunilor străine de schimbare a unui regim nu sunt precum aceea desfășurată în Gambia de către Comunitatea Economică a Statelor Vest-Africane, ci în cele mai multe cazuri eșuează.

Cum aceasta este o cale pe care puțini vor să meargă, instrumentele intră înapoi în cutie, cât timp decidenții politici așteaptă să prindă momentul prielnic pentru a-l destabiliza pe despot cu costuri acceptabile. Aceasta este abordarea pe care am putea să o numim „monitorizează și fii pregătit".

Nici chiar cei mai puternici tirani nu pot amâna la infinit declanșarea unei crize. Liderii cei mai inteligenți pot anticipa nemulțumirile populației și pot atenua efectele recesiunilor și ale altor probleme,

dar ceva neprevăzut se poate oricând întâmpla. Posibil ca un protest spontan să devină repede o revoltă națională, că o parte a armatei să se răscoale pentru că militarii n-au fost plătiți sau poate că efectele unui dezastru natural sunt exacerbate de corupția regimului. Chiar dacă nimic din toate acestea nu se întâmplă, tiranii sunt și ei muritori. Se pot îmbolnăvi sau se pot culca fără să se mai trezească. Când se ivește o mică șansă, străinii trebuie să fie pregătiți să o transforme într-o mare șansă.

Până atunci, trebuie depuse eforturi pentru limitarea distrugerilor pe care le poate genera dictatorul cât timp se mai află în funcție. Asta începe din țară. Autoritariștii și-au găsit o mulțime de aliați printre gulerele albe din democrațiile liberale. Armate întregi de finanțiști, bancheri, avocați și specialiști în relații publice din orașe precum Londra sau New York lucrează frenetic să transforme banii lichizi ai dictaturilor în putere politică. Dictatorii vând petrol Regatului Unit (Statelor Unite, Germaniei sau Franței...) după care investesc câștigurile în industrii-cheie sau în relații cu facțiuni politice influente. O cotă de 10,5% din una dintre companiile germane cele mai importante, Volkswagen, este deținută de Qatar Holding LLC.[595] Există relatări că familia regală saudită a investit sute de milioane, în unele cazuri chiar miliarde, de dolari în companiile americane Google, Zoom și Activision Blizzard.[596] Aproape că nu există club mare de fotbal european în care să nu fie implicați autocrați dubioși. Autoritariști ostili înghit porturi, infrastructură de telecomunicații și diverse

alte instalații de care depinde viața modernă. Aduc toate acestea ceva bun în domeniul afacerilor? Greu de spus. Dar este cu siguranță o modalitate bună de a cumpăra influență și de a proteja regimurile dezagreabile de presiunile externe. Acolo unde este posibil, ar fi bine ca acest lucru să fie împiedicat. Acolo unde s-a întâmplat deja, statele democratice ar trebui să își schimbe poziția – să găsească aspectele favorabile pe care autocrații le pot folosi în avantajul lor și să reducă acest risc în mod sistematic.

Acum, când suntem pe cale să minimalizăm distrugerile pe care le pot provoca acești oameni, trebuie să tragem un puternic și sonor semnal de alarmă. Când regimul unei țări are probleme mari, trebuie să fim pregătiți. Asta presupune o planificare riguroasă.

Care ar fi semnele de avertizare ale prăbușirii unui lider? Cine ar urma la conducere dacă actualul conducător cade? Ce se întâmplă dacă întregul regim cade și cum ar trebui să reacționăm? Multe evenimente pot fi planificate din timp. Când se declanșează alarma, toată lumea trebuie să fie la post, gata să răspundă.

Unul dintre cele mai stranii exemple în acest sens a fost dezvăluit în 2014 de jurnaliștii de la Associated Press. Cu patru ani mai devreme, Saimi Reyes Carmona, o studentă cubaneză la jurnalism la Universitatea din Havana, și-a făcut un cont pe rețeaua socială ZunZuneo, cu numele de utilizator Saimita.[597] La început o rețea de mici dimensiuni, ZunZuneo (ciripit de colibri, în argou) s-a dezvoltat rapid în următoarele câteva luni. Saimita nici nu și-a dat seama când a adunat mii de urmăritori. Când a

postat anunțul că era ziua ei de naștere, a primit atât de multe reacții, încât i-a povestit prietenului ei că era cel mai grozav lucru pe care îl trăise vreodată.[598]
Ceea ce nimeni nu știa, nici ea, nici zecile de mii de utilizatori ai rețelei, era că aceasta fusese gândită și proiectată de o mare firmă contractoare a guvernului de la Washington și de Agenția Statelor Unite pentru Dezvoltare Internațională (USAID). Desigur, organizațiile respective nu erau dispuse să recunoască acest lucru și au făcut ca întreaga operațiune să pară a fi altceva. S-au folosit numere furate de telefon, firme-fantomă din Marea Britanie, Spania și insulele Cayman, precum și un cont bancar deschis într-un paradis fiscal. Scopul operațiunii era, după cum a reieșit dintr-un e-mail intern, să se asigure că rețeaua nu putea fi asociată cu America. Pentru a induce utilizatorii în eroare, s-a mers până acolo încât s-a propus postarea de mesaje publicitare pe site pentru a face ca ZunZuneo să arate ca o afacere oarecare, nu ca o campanie de influențare politică.[599]
Scopul rețelei ZunZuneo nu era de a face profit sau de a face viața mai ușoară utilizatorilor ei, ci să șubrezească guvernul cubanez prin mobilizarea cetățenilor împotriva lui. La început, trebuia să fie apolitică. Utilizatorii aveau să vorbească despre concerte, zilele lor de naștere sau despre orice altceva doreau. Dar, dacă s-ar fi ivit un moment de criză, guvernul american i-ar fi bombardat pe utilizatorii ZunZuneo cu mesaje critice la adresa guvernului cubanez. Și asta nu e tot, pentru că utilizatorii puteau folosi site-ul pentru a-și coordona acțiunile. Ar fi putut acel mic imbold să conteze atât

de mult într-un moment de instabilitate gravă? Nu vom ști niciodată, pentru că proiectul a eșuat din față, înainte ca planul să poată fi pus în acțiune.
ZunZuneo a ridicat o mulțime de aspecte etice spinoase, din moment ce oamenii pe care se presupune că îi ajuta au fost înșelați. La nivel pur practic, a fost și extrem de riscant. Una este să destabilizezi un guvern străin ostil cu ajutorul serviciilor de informații externe și cu totul altceva să folosești o agenție de dezvoltare și firme contractoare. Dacă acestea pretind că sapă puțuri, dar sunt angrenate în astfel de activități, atunci toți angajații agenției din întreaga lume sunt în pericol. A fost o mișcare atât de „îndrăzneață", încât senatorul democrat Patrick Leahy a spus că a fost „proastă, proastă, proastă".[600] Dar măcar a fost creativă.
Când sună semnalul acela de alarmă, guvernele trebuie să ia măsuri. Lumina roșie intermitentă ar trebui să activeze planurile de urgență care să se ocupe de urmările posibile sau de amenințarea unei schimbări bruște în conducere. Acestea sunt momente volatile. În cel mai bun caz, un lider care are probleme se retrage pur și simplu pentru a lăsa loc unui viitor mai bun, dar, știind ceea ce știm, asta nu se întâmplă niciodată. O moarte naturală poate duce la un vid de putere, în timp ce o mulțime de personaje se prezintă ca a fi „merituoșii" moștenitori ai tiranului. Poate că o revoltă este înăbușită când un autocrat cu probleme reușește să rămână la putere. Cea mai rea variantă este aceea în care revolta se transformă într-un război civil în toată regula. Asta ar însemna că trebuie evacuați compatrioții, oamenii se vor refugia și va trebui

aleasă o tabără. Când vine acel moment, planurile trebuie să fie gata de a fi implementate într-o clipă. Dar, doar pentru că *putem* doborî tirani și știm *cum* să o facem, nu înseamnă neapărat că și *trebuie* s-o facem.

Există o mulțime de argumente valabile împotriva implicării. Primul ar fi incertitudinea.

Dacă te aflai în locul și la timpul potrivit pe teritoriul Statelor Unite pe 4 octombrie 1957, ai fi putut vedea un obiect străbătând cerul întunecat. Nu era vorba despre o stea căzătoare sau despre un alt fenomen natural. Pentru prima dată în istorie, oamenii reușiseră să construiască și să lanseze un obiect care ieșise din atmosfera Pământului. Era Sputnik, un satelit de 83 de kilograme și dimensiunile unei mingi de volei de plajă, lansat de pe un cosmodrom din Republica Sovietică Socialistă Kazahă. Sputnik nu era doar vizibil cu ochiul liber, se putea chiar auzi emițând un „bip" în timp ce se înălța.[601] Deși agențiile americane de informații și președintele Eisenhower știuseră că urma să se petreacă acest lucru, publicul larg a fost șocat.[602] Fusese oare amenințarea sovietică subestimată? Erau ei mai avansați decât lumea liberă acum? Cursa pentru cucerirea spațiului cosmic era în plină desfășurare.

Ceea ce inginerii sovietici care au lucrat la lansare nu au prevăzut atunci era că sateliții sunt în prezent folosiți de experții în științe sociale pentru a căpăta o imagine mai bună asupra puterii economice a regimurilor autoritariste.[603] Privind o imagine nocturnă din satelit a peninsulei Coreea, este șocant contrastul dintre Nord și Sud. Sudul democratic

este strălucitor, cu capitala Seul scăldată parcă într-o gigantică sferă de lumină. Dincolo de zona demilitarizată, doar câteva puncte luminoase sunt vizibile, unul dintre ele fiind Phenian.

Pentru a folosi aceste date, economiștii suprapun peste imagini un caroiaj, după care înregistrează intensitatea luminii din fiecare pătrat. Fabricile sunt luminate. Odată știind câtă lumină este emisă într-o anumită zonă, se poate determina nivelul activității economice desfășurate. Este o utilizare impresionantă a datelor. Și nu este vorba doar despre datele provenite de la sateliți, pentru că s-au lărgit mult bazele de date despre absolut orice, de la războaie civile la asasinate, de la mecanismele de protecție împotriva loviturilor de stat până la proteste. Progresele în domeniul metodelor și puterii de calcul sunt uriașe, iar guvernele și organizațiile internaționale au făcut tot posibilul să le fructifice la maximum. CIA sponsorizează cercetări în domeniul loviturilor de stat, ONU încearcă să prognozeze instabilitatea și multe state europene folosesc analiza cantitativă pentru a-și întregi evaluările privind violența generată de alegeri. Toate acestea au dus la o înțelegere mai bună a modului în care se prăbușesc tiranii. Pe lângă toate aceste încercări sistematice de a genera o înțelegere mai bună a fenomenelor, a avut loc și o adevărată explozie a informațiilor provenite din surse deschise. Având în vedere omniprezența imaginilor statice și a celor în mișcare provenite chiar și din societățile închise, putem avea impresia că vedem și înțelegem totul.

În realitate, rămân multe lucruri necunoscute – și ceea ce pare a fi o perspectivă perfectă este, de fapt,

doar o fracțiune din imaginea de ansamblu. Economiștii folosesc (în mod incorect) datele de la sateliți doar ca variabile de tip proxy, pentru că indicatorii de bază ai activității economice nu pot fi măsurați ca atare în multe dintre țările lumii. Regimurile autoritariste, fie ele junte militare, monarhii ereditare sau state monopartid, sunt mult mai opace decât democrațiile liberale. Atât de multe dintre aceste regimuri se bazează pe înțelegeri de culise și pe reguli nescrise, că este greu de descifrat cine este important și cine nu și cât de stabilă este situația la un moment dat. Când vine vorba despre înțelegerea regimurilor autoritariste, nici chiar retrospectiv lucrurile nu se văd perfect.

Aceasta duce la unul dintre principalele argumente împotriva tentativelor de a da un tiran jos de la putere, pentru că este aproape imposibil de prevăzut ce se va întâmpla după aceea. Asemenea prăbușiri sunt evenimente rare și chiar și experții au rezultate slabe în pronosticarea lor corectă. Și, dacă ceea ce ar urma ar putea fi ceva mai bun, la fel de bine ar putea fi și mai rău. Aproape tot ceea ce am discutat în capitolele anterioare se bazează pe probabilități. Există un tip de schimbare de regim cu o probabilitate mai mare de a genera rezultate viabile? Da, există. Dar dacă acel tip de schimbare a regimului a avut o rată de succes de doi din trei ridicând ștacheta atât de sus, chiar ar fi cazul să mai intervenim? Se pot aduce argumente valabile care pledează pentru răspunsul că nu, nu ar trebui să intervenim.

Argumentele pragmatice sunt poate și mai convingătoare. Pentru început, înlăturarea unui lider de la putere poate fi costisitoare. Costul

depinde, desigur, de măsura implicării străine. La capătul de jos al scalei, în mod normal nu ar fi prea costisitor (financiar sau politic) să oferim un sprijin financiar limitat unor personaje neagresive din opoziție dintr-un regim autoritarist ostil. Dar a intra în război, pe de altă parte, pentru a înlătura un lider străin este extrem de costisitor – atât în vieți omenești, cât și în bani.

Apoi este aspectul intereselor concurente. În realitate, politicienii trebuie să jongleze cu o mie de considerente când elaborează politica față de o anumită țară. Care sunt legăturile comerciale cu acea regiune? Este nevoie în continuare de o resursă naturală crucială care nu poate fi înlocuită ușor? Dar baza militară, chiar s-ar putea descurca fără ea dacă lucrurile vor merge prost? Pe hârtie, democrația este adesea prima pe listă. Dar, când se pune problema de politică, aceasta rămâne de obicei în urma unor concepte mai puțin abstracte. Și, când există îndoieli, „stabilitatea" câștigă întotdeauna. Că această stabilitate este de cele mai multe ori doar un miraj, are mai puțină importanță.

Mai sunt și alte considerente – unul dintre ele fiind de natură etică. Mulți dintre noi ar fi acord, este de sperat, că oamenii de pretutindeni ar trebui să aibă un cuvânt de spus în privința felului în care sunt guvernați. Nimeni nu merită să trăiască sub o dictatură monopartid, o monarhie absolutistă sau o juntă militară. Dar, așa cum noi n-am vrea ca o țară străină să ne aleagă liderii, nici alții nu-și doresc ca liderii lor să fie aleși (sau înlăturați) de noi. Poate că-și doresc să scape de politicienii lor, dar nu înseamnă ca altcineva s-o facă – chiar și dacă lucrurile merg bine.

In realitate, înlăturarea unor tirani mai presupune și alte aspecte morale dificile. Putem vedea clar acest lucru dacă ne amintim de foametea din Coreea de Nord din anii 1990.

Situația era atât de gravă, încât regimul Kim a cerut ajutoare internaționale, deși întreaga lui ideologie se baza pe faptul că țara sa nu depinde de statele de la care cerea acum ajutor, fiind chiar superioară acestora. În același timp, regimul nord-coreean voia să fie sigur că ajutoarele erau acordate cu cât mai puține condiții impuse. Se solicitau alimente, bani și medicamente, dar nu se dorea ca organizații umanitare să monitorizeze modul în care acestea erau distribuite. Mișcările celor care lucrau pentru organizațiile umanitare erau drastic restricționate, iar regimul a mers până acolo încât a interzis prezența personalului vorbitor de coreeană.[604] Uneori, pacienți spitalizați, chiar și copii, pur și simplu dispăreau.[605]

Era ceva de coșmar. Ar trebui să fie ajutate astfel de regimuri, precum cel din Coreea de Nord?

Acordarea de ajutoare Coreei de Nord a fost o alegere dificilă. Țara lui Kim Sung-il producea arme nucleare și suferința poporului coreean era din vina lui. Ar fi putut liberaliza economia și prioritiza bunăstarea poporului său, nu puterea lui personală. Dar n-a făcut-o, iar acordarea de ajutoare acestui regim aproape inevitabil îl întărea.

Neputința de a-și hrăni poporul era un semn clar de eșec al guvernului, care putea fi atenuat prin furnizarea de ajutoare. În plus, ajutoarele sunt fungibile. După ce ajungeau sub controlul Phenianului, ele puteau fi vândute. Dacă ajutoarele

nu erau vândute, regimul tot profita, pentru că, nemaifiind nevoit să cheltuie pentru hrănirea oamenilor de rând, banii disponibilizați puteau fi direcționați către altceva, cum ar fi armata.

Într-adevăr, câteva organizații umanitare s-au retras. Médecins Sans Frontières, o organizație internațională de caritate care oferă echipament medical, a anunțat că nu va mai activa în Coreea de Nord. Organizația considera că alimentele erau deturnate de la oamenii nevoiași către armată și alte grupuri politice importante.[606]

O alegere de înțeles. Dar, când milioane de nord-coreeni mureau de foame, iar Phenianul cerea ajutor, puteau democrațiile să refuze o asemenea cerere și să lase oamenii să moară de foame? Puteau, desigur, dar răsturnarea unui guvern printr-o astfel de tactică nu este deloc sigură. Până la urmă, ajutoare umanitare în valoare de milioane de dolari au ajuns în Coreea de Nord pentru a atenua efectele foametei create de regim – uneori sunt lucruri mai importante decât răsturnarea tiranilor.[607]

În ciuda tuturor acestor argumente și a dificultăților de a duce la capăt o tentativă de a răsturna un tiran de la putere, există cu siguranță un punct de cotitură. La un moment dat, în ciuda tuturor riscurilor asociate, prețul de a-i lăsa pe acești oameni să scape de sub control devine pur și simplu prea mare. Localizarea exactă a acelui punct de cotitură variază, căci riscurile acestor strategii diferă, la fel ca și pragurile dincolo de care ele merită puse în aplicare.

Indiferent ce se întâmplă, răsturnarea unui tiran cere răbdare. În 1972, când a fost întrebat despre

impactul Revoluției franceze, se pare că prim-ministrul chinez Zhou Enlai a răspuns: „Este prea devreme ca să ne dăm seama".[608] Răspunsul este, într-adevăr, spectaculos, dar nu așa stau lucrurile. Conform diplomatului american aflat în încăpere, „a fost o neînțelegere, dar prea savuroasă ca să fie corectată".[609] Zhou nu se referise la Revoluția franceză din 1789, ci la tulburările sociale din Paris din 1968.[610] Este un citat invocat adesea, în ciuda erorii, pentru că el conține un sâmbure de adevăr, și anume că este greu de judecat ce este succes și ce nu, în urma unor evenimente atât de perturbatoare. Un eveniment poate părea un succes după o zi, un eșec după un deceniu și iar un succes după 100 de ani.

Când fostul dictator Ben Ali a zburat la Jeddah la mai puțin de o lună după ce un vânzător și-a dat foc în semn de protest împotriva regimului său, întreaga lume era plină de speranță. Chiar în timp ce alte tranziții se stingeau cu repeziciune sau intrau în regres, Tunisia devenea simbolul internațional al succesului Primăverii Arabe. Apoi, după câțiva ani, lucrurile s-au schimbat din nou. La puțin peste un deceniu de la căderea lui Ben Ali, viitorul Tunisiei nu mai arăta atât de luminos, dat fiind că guvernul strânsese din nou toată puterea în mâinile lui. Faptele curajoase și sacrificiile tunisienilor fuseseră poate în zadar.

Dar cine poate spune cum vor sta lucrurile în viitor? Este posibil ca Tunisia să devină iar o dictatură. Pare chiar probabil. Dar mai există și posibilitatea ca înlăturarea lui Ben Ali și cei câțiva ani de libertate care au urmat să fi pregătit terenul pentru evoluția viitoare a Tunisiei într-o democrație liberală

prosperă și de succes. Tot ce putem spune este că Tunisia ne-ar putea surprinde. Istoria nu este liniară. Nici chiar Revoluția franceză (la care nu se referea Zhou Enlai) nu a fost tocmai un drum lin. Franța a cunoscut represalii dure și război. În timpul Terorii Iacobine, aproximativ 17 000 de oameni au murit ghilotinați. Totul s-a terminat printr-o lovitură de stat la aproximativ zece ani după ce a început. Cu toate acestea, momentul a rămas în amintire drept unul esențial pentru drumul Franței către democrație. Nu este ușor pentru un guvern să rămână complet angrenat în condiții de o asemenea incertitudine, dar acestea sunt vremurile pe care le trăim. Nu există o singură variantă de răspuns în fața tiraniei, nu avem un buton pe care să apăsăm pentru ca problema să dispară. În schimb, trebuie să erodăm instituțiile care țin tiranii la putere și să fim gata de acțiune de îndată ce se ivește ocazia. Și, când se întâmplă acest lucru, s-ar putea ca din rău să nu se ajungă la mai bine, ci la mai rău, înainte ca lucrurile să devină mai bune. Trebuie să fim pregătiți pentru asta.

Tiranii sunt puternici, dar sunt permanent bântuiți de frica morții. În ciuda lăudăroșeniei și a aparentei nebunii, cei mai mulți dintre acești lideri sunt oameni raționali. Din cauza structurii regimului pe care se bazează, cea mai mare amenințare la adresa lor vine de la cei apropiați – elitele de la palat, generalii și consilierii. Uneori, chiar și membrii familiei sunt dispuși să-i distrugă pentru a ajunge ei la putere. Pentru a supraviețui în condiții atât de ostile, tiranii trebuie să manevreze elitele prin intermediul bogăției și al represaliilor. Iar pentru a evita moartea, închisoarea sau exilul, ei trebuie să fie

atenți la purtătorii de armă. Antrenați să fie violenți și echipați să ucidă, acești oameni, bărbați și femei, trebuie cumpărați. Tot ceea ce îi amenință pe dictatori poate veni de la unul din aceste grupuri. După ce a slăbit puterea armatei și a prigonit sistematic populația pentru a putea oferi beneficii unui număr redus de brokeri de putere de la vârf, atât conflictul militar, cât și protestele populare sunt o amenințare permanentă. Când masele se ridică, ei nu pot să fugă de problemă, pentru că riscă să afecteze regimul într-atât încât acesta să se prăbușească. Asasinatul este un lucru imprevizibil, greu de pregătit și ceva care rămâne mereu o posibilitate. Și nu doar asta, dar devine mai probabil când dictatorii reușesc să se protejeze în fața altor pericole, pentru că înseamnă că nu mai există alte opțiuni pentru a face schimbări. Când dictatorul este mort sau pur și simplu nu mai este în funcție, de cele mai multe ori urmează haosul. Majoritatea sistemelor nedemocratice de guvernare nu se pricep la gestionarea succesiunii – pur și simplu pentru că tiranii nu vor să desemneze un succesor.

Democrația nu a ajuns în toate colțurile lumii și poate că nici n-o va face vreodată, dar precedentul a fost creat și există toate șansele ca ea să se răspândească. Mai există unii lideri caricaturali cu o putere aparent nelimitată asupra domeniului lor, dar aceștia nu mai sunt norma, ci excepția. Acești tirani arată ca niște oameni puternici, însă nu degeaba le este frică.